

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΚΦΡΑΣΗ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΥ

DO NOT

ENTER

ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ
ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ ή ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ;

EXCEPT
TRANSIT

ΤΡΑΠΕΖΑ
ΠΕΙΡΑΙΩΣ

ΒΑΣΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ ΙΣΟΛΟΓΙΣΜΟΥ

(ποσά σε εκατομμύρια δραχμές)

	1995	1994	1993	1992	1991
Σύνολο Ενεργητικού	139.442	118.471	85.137	55.880	26.279
Χορηγήσεις	67.605	47.696	22.486	15.084	9.836
Εγγυητικές Επιστολές	18.667	15.831	6.945	4.014	1.249
Καταθέσεις και Repos	121.089	101.033	71.131	42.768	22.254
Ίδια Κεφάλαια	11.016	10.285	9.986	9.745 (1)	2.240
Μικτά Κέρδη Εργασιών	9.184	6.967	5.302	3.983	1.727
Κέρδη προ Αποσβέσεων / Προβλέψεων	3.505	2.412	1.639	1.195	339
Αποσβέσεις / Προβλέψεις	1.201	878	419	178	384
Κέρδη προ Φόρων Εισοδήματος	2.304	1.534	1.220	1.017	(45)
Κέρδη ανά μετοχή	576	383	305	254	-
Μέρισμα ανά μετοχή	250	200	150	100	-
Δείκτης Φερεγγυότητος (2)	13,4%	15,6%	21,6%	40,5%	23,0%
Αριθμός καταστημάτων	22	20	18	17	12
Δύναμη προσωπικού	484	444	371	300	215

Σημειώσεις:

- (1) Το Μετοχικό Κεφάλαιο αυξήθηκε κατά 7 δισεκατομμύρια δραχμές το β' τρίμηνο του 1992.
 (2) Υπολογίσθηκε συμφώνα με τις οδηγίες της Τράπεζης της Ελλάδος, η οποία επιβάλλει ελάχιστο δείκτη 8%.

Βάσει του ενοποιημένου ισολογισμού τα καθαρά κέρδη προ φόρων της χρήσεως 1995 ανέρχονται σε 3.429 εκατομμύρια δραχμές. Από τα κέρδη αυτά, ποσόν 2.831 εκατομμυρίων δραχμών αναλογεί στην Τράπεζα και ποσόν 598 εκατομμυρίων δραχμών αναλογεί στους μετόχους μειοψηφίας των θυγατρικών εταιρειών. Τα αντίστοιχα μεγέθη για το 1994 ανέρχονταν σε 2.385 εκατομμύρια δραχμές για τον όμιλο, κατανεμώμενά σε 1.905 εκατομμύρια δραχμές και 480 εκατομμύρια δραχμές αντίστοιχα.

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΚΦΡΑΣΗ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΥ

ISSN: 11058137 • ΔΡΧ. 1.000 • ΕΤΟΣ 60 • ΤΕΥΧΟΣ 23 • ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ - ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ - ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1996

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ:

Αστική μη κερδοσκοπική εταιρεία
"Ευρωπαϊκή Κοινωνία, Πολιτική,
Έκφραση, Θεοροί".
Ομίλου 54, Αθήνα 106 72
Τηλ.: 36.43.224 • Fax: 36.46.953
e-mail: ekfrasi@eexi.gr

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ
ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΝΟΜΟ:
Νίκος Γιαννίς

ΔΙΕΥΘΥΝΤΡΙΑ ΣΥΝΤΑΞΗΣ:
Νάντια Λιαργκόβα

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΥΛΗΣ:
Παναγιώτα Μπαλοπούλου

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:
Ναταλία Αθανασίδης • Θανάσης Κοτσίρης • Παναγιώτα Μπαλοπούλου • Κωνστίνης Παπαδημητρίου

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ:
Γιώργος Βλασσόπουλος • Βασιλική Γεωργιάδης • Ανδρέας Δρίτσας • Παναγιώτης Ευαγγελόπουλος
• Κωνσταντίνος Ιθακίσης • Σταύρος Λαραντάρης • Νίκος Κουλουρής • Τάκης Λιαργκάβας • Θόδωρος Λύτρας • Στάθης Μήχος • Θόδωρος Μηνένακης • Αλέξης Νικολαΐδης • Τζώρτης Παγουλάτης • Παναγιώτης Περράκης • Ροδήνη Σεντούνικα • Ανδρέας Σιδέρης • Πάνος Σταθόπουλος • Μιχάλης Τζωρτζής • Σταύρος Τσέτος • Ελένη Τροφά • Γιάννης Φωτογιάννης • Θόδωρος Ψαλλίδουπούλου

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:
Γιάννης Αναστόπουλος • Γιάννης Βαληνάκης • Θανάσης Διαμαντόπουλος • Παναγιώτης Ιωακείμηδης • Πάνος Καζάκος • Ηλίας Κατσούλης • Αντώνης Μακρυδημήτρης • Παναγιώτης Μπερνίτσας • Κωνσταντίνος Οικονομίδης • Γιώργος Παπαδημητρίου • Αστέριος Πλάκος • Κον/νος Στεφάνου • Γιώργος Σιουτρέλης • Παύλος Τζέρμιας • Ν. Φραγκάκης • Θέοδωρος Χριστοδουλίδης

ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ -
ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ:
• Αλέξανδρος Λακερδάς

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ:
Παναγιώτα Μπαλοπούλου

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ - ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ:
Δήμητρα Γκιβίση

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ:
Πολιτικά Θέματα ΕΠΕ

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ:

- Π. Πολυζωΐδης (Λαοδίνο) • Γ. Χατζημαρκάκης (Βόνην) • Χ. Τσιλιότης (Χαϊδελβέργη) • Γ. Παπαγεωργίου (Βρυξέλλες) • Δ. Τριανταφύλλου (Βρυξέλλες) • Α. Γιαννίς (Ναύρου) • Α. Γουγάς (Γενεύη) • Κ. Ψάρρης (Νέα Υόρκη) • Χ. Ζουμπούλης (Βερολίνο) • Alessandro Stricca (Ρώμη) • Σάββας Παπασάββας (Λευκούβια) • Vesna Kurelec (Ζάγκρεμπ) • Δ. Χριστόπουλος (Πλασκόβη), Δ. Χρυσοχόου (Λαοδίνο) • Ronald Meinardus (Σεούλ)

ΕΘΝΟΣ — ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΤΗΤΑ — ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ

Αντί Editorial 3

- Το έθνος στην πλανητική εποχή
Του ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΚΟΝΔΥΛΗ 4

- Εθνικισμός και Ανθρωπισμός
Του ΣΠΗΛΙΟΥ ΠΑΠΑΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ 7

- Το Έθνος
Του ΜΑΞ ΒΕΜΠΙΕΡ 10

- Ευρωπαϊκότητα: Ένα νέο πολιτιστικό πεδίο μάχης;
Του ΦΙΛΙΠ ΣΛΕΣΙΝΓΚΕΡ 13

- Το Έθνος
Του ΙΩΣΗΦ ΣΤΑΛΙΝ 20

- Εθνικισμός, ομοσπονδισμός και πολιτισμός στην Ευρώπη σήμερα
Του ΝΙΚΟΥ ΓΙΑΝΝΗ 22

- Παγκόσμια Κυβέρνηση
Του ΦΡΑΝΚΟ ΣΠΟΛΤΟΡΕ 26

- Πολιτική στις όχθες του Νερέτβα
Του Θ.Γ. ΨΑΛΙΔΟΠΟΥΛΟΥ 26

- Βιβλιογραφικός Οδηγός 28

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ

- Δικαίωμα Εργασίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση
Της ΝΙΚΗΣ ΤΖΑΒΕΛΛΑ 31

- Ο κοινωνικός διάλογος σε ευρωπαϊκή κλίμακα
Του ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΚΟΥΤΡΟΥΚΗ 33

- Μέτρα για την ελεύθερη εγκατάσταση των δικηγόρων 35

- Διλήμματα συνταγματικής επιλογής στην Ευρωπαϊκή Ένωση
Του ΔΗΜΗΤΡΗ Ν. ΧΡΥΣΟΧΟΟΥ 36

- Βιβλιοπαρουσίαση - Νέες Εκδόσεις 44

- Νέα της Ευρωπαϊκής Έκφρασης 46

EVROPAIKI EKFRASSI

QUARTERLY EDITION ON EUROPEAN ISSUES

ISSN: 11058137 • DRX. 1.000 • YEAR 6 • VOL. 22 • AUGUST - SEPTEMBER - OCTOBER 1996

PROPRIETOR - EDITION:

"European Society, Politics, Expression, Institutions",
non Profit Making Company
54 Omirou St., Athens 106 72
Tel.: 36.43.224 • Fax: 36.46.953
e mail: ekfrasi @ cexi.gr

EDITOR - PUBLISHER BY LAW:
Nikos Yannis

EDITOR IN CHIEF:
Nandia Liargova

MANAGING EDITOR:
Panayota Balopoulou

ASSISTANT EDITORS:
• Natalia Athanasiadou • Thanassis Kotsiris •
Panayota Balopoulou • Costis Papadimitriou

REGULAR CONTRIBUTORS:

- Giorgos Vlassopoulos • Vassiliki Georgiadou • Andreas Dritsas • Panayiotis Evangelopoulos • Konstantinos Ithakios • Stavroula Karathanou • Nikos Koulouris • Takis Liargovas • Thodoros Lytras • Stathis Michos • Thodoros Benakis • Alexis Nicolaides • Tzorasis Pagoulatos • Panayotis Perrakis • Rodanthi Sedouka • Andreas Sideris • Panos Stathopoulos • Michalis Tzortzis • Eleni Trova • Stavros Tsetsis • Yiannis Photoyannis • Thodoros Psalidopoulos

ADVISORY COMMITTEE:

- Yannis Anastopoulos • Yannis Valinakis • Thanasis Diamandopoulos • Panagiotis Ioakimidis • Panos Kazakos • Ilias Katsoulis • Antonis Makridimitres • Panayotis Bernitsas • Costas Economides • Giorgos Papadimitriou • Asteris Plakos • Konstantinos Stefanou • Giorgos Sotirellis • Pavlos Tzermias • Theodoros Christodoulides • Nikos Frangakis

ADVISOR - PUBLIC RELATIONS:
Alexandros Lakerdas

TRANSLATIONS:
Panayota Balopoulou

SECRETARY - SUBSCRIPTIONS:
Dimitra Givissi

TECHNICAL ADVISOR:
Politika Themata INC

CORRESPONDENTS ABROAD:

- P. Polizoides (London) • G. Chatzimarkakis (Bohn) • Ch. Tsiliotis (Heidelberg) • G. Papageorgiou (Brussels) • D. Triantafyllou (Brussels) • Al. Yannis (Nairobi) • A. Gougas (Geneva) • C. Psaris (New York) • Ch. Zoumboulis (Berlin) • Alessandro Stricca (Rome) • Savas Papavassas (Nikosia) • Vesna Kurelec (Zagreb) • D. Christopoulos (Glasgow) • Balopoulou, D. Chrissochoou (London) • Ronald Meinardus (Seoul)

NATION - EUROPEANNESS - GLOBALISATION

Editorial.....	3
● The nation in planetary era By PANAYOTIS KONDYLIS.....	4
● Nationalism and Humanism By SPILIOS PAPASPILOPOULOS	7
● The Nation By MAX WEBER.....	10
● Europeaness: A new cultural battlefield? By PHILIP SCHLESINGER	13
● The Nation By JOSEPH STALIN.....	20
● Nationalism, federalism and civilization in Europe today By NIKOS YANNIS.....	22
● World Government By FRANCO SPOLTORE.....	40
● Policy in the Riverside of Neretva By TH. G. PSALIDOPoulos	26
● Bibliographic Index	28

EUROPEAN ASPECTS

● The right for work in European Union By NIKI TZAVELLA	31
● The social dialogue within the E.U. By THEODORE KOUTROUKIS	33
● Measures for the free movement of lawyers	35
● Dilemmas of constitutional choices in the European Union By DIMITRIS N. CHRISOCHOOU	36
● Book Review - New Editions	44
● News from Evropaiki Ekfrassi	47

ZAN NTANIEΛ

Ταξίδι στα όρια του Έθνους

OIΣΤΟΡΙΚΟΙ το έχουν παρατηρήσει εδώ και πολλούς αιώνες: Από τη στιγμή που η αυτοκρατορία υποχωρεί, προχωρεί το έθνος. Είναι μία εκδίκηση του έθνους για τις μορφές καταπίεσης που έτειναν στην καθηπτόταξή του και για τις ανταπάτες που προανάγγελναν την εξαφάνισή του. Κατ' αρχήν, αυτή η εκδίκηση είναι καθ' όλα νόμιμη. Όμως, διαπιστώνουμε, ότι η εθνική χειραφέτηση συνοδεύτηκε από έναν εθνικισμό που αγγίζει τα όρια του παροξυσμού και καθιστά ενίστε τη συγκατοίκηση με τους γείτονες πολύ δυσκολότερη απ' ό, τι στην εποχή των αυτοκρατοριών. Αυτό το εθνικιστικό αίσθημα μπορεί τότε κάλλιστα να απεμπολήσει την προοδευτική διάσταση της χειραφέτησης που το χαρακτηρίζει για να εκπροσωπεύει προς τον σοβινισμό και την ξενοφοβία.

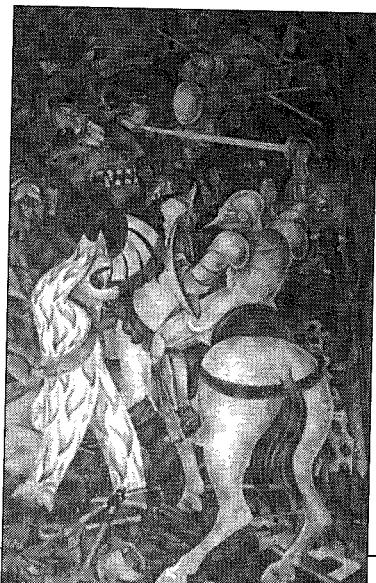
ΤΑ ΠΑΝΤΑ τότε ανατρέπονται. Η πρόοδος γίνεται οπισθοδρόμηση: η ανοιχτή χειραφέτηση γίνεται έχθρα: η διεκδίκηση της ταυτότητας μετατρέπεται σε μίσος για τον γείτονα. Στον αγώνα για την εθνική χειραφέτηση, οι άνθρωποι τρέφονταν με τις αξίες της ελευθερίας. Στην έξαρση του εθνικιστικού πάθους, στρέφονται προς τις αξίες της παράδοσης. Οι εθνικιστές δεν είναι μόνο εχθροί της νεοτερικότητας και του μέλλοντος: είναι οι χειρότεροι εχθροί του έθνους. Γιατί ο αγώνας τους καταλήγει, όπως και ο αγώνας των αυτοκρατοριών, στη διάλυση εκ των ένδον.

EΙΝΑΙ ΓΕΓΟΝΟΣ πάντως ότι όλοι οι πολιτισμοί διατρέχονται από τον ανταγωνισμό ανάμεσα στην περιπλάνηση και στο φίξωμα, στην οικουμενικότητα και στην ταυτότητα, στην παγκοσμιοποίηση και στις ιδιαιτερότητες, στο άτομο και στην κοινότητα. Αντιταραθέντας στον φαταλισμό της σύγκρουσης των πολιτισμών ένα πολιτισμικό βολονταρισμό, συμπεραίνουμε ότι το έθνος έχει την ικανότητα να εντάσσεται σε ένα σύνολο που το υπερβαίνει χωρίς να διαλύνεται, και ότι κάτι τέτοιο βρίσκεται μάλιστα μέσα στη φύση του. Τούτο συμβαίνει ήδη,

τουλάχιστον για την ώρα, στις συνομοσπονδίες και στην περιπτωση όλων των εθνών που συγκροτούν την ευρωπαϊκή οντότητα. Πράγματι, τίποτε δεν είναι σήμερα πιο συναρπαστικό από το να βλέπουμε την Ευρώπη να οικοδομείται μπροστά στα μάτια μας, μέσα στις μεταπτώσεις, στις απογοητεύσεις και τους δισταγμούς. Τίποτε το μεγάλο δεν γίνεται χωρίς οδύνη, κανές τοκετός δεν συντελείται χωρίς κινδύνους. Είναι καιρός να αποκτήσουμε πραγματική αίσθηση της πραγματικής εποποίας, ένα είδος μυστικισμού του ορθού λόγου, ώστε να μη θαυμάζουμε πια τους μεγάλους πολιτικούς μας άνδρες μονάχα όταν βγαίνουν νικητές στον πόλεμο. Ένας μεγάλος Αμερικανός αρθρογράφος που πέθανε πρόσφατα, ο Τζαίμης Ρέστον, δήλωνε ότι μεγαλύτερος άνδρας όλων των εποχών ήταν, κατά τη γνώμη του, ο Zan Μοννέ, επειδή είχε συλλάβει την ιδέα της Ευρώπης και την είχε κάνει πραγματικότητα.

ΑΝ ΕΠΙΛΕΓΩ το έθνος είναι επειδή βρίσκεται στα μισά του δρόμου ανάμεσα στο άτομο και στην οικουμενικότητα, ανάμεσα στις φίξες και στην πρόδοση, είναι επειδή μόνο ετούτο επιτρέπει ΤΟ ΡΙΖΩΜΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑΣ. Πέρα απ' όλα τα έθνη που είναι για μας οι «μητέρες πατριδές» έχουμε και έναν πλανήτη που είναι μία «γη πατριδά». Κάτι τέτοιο είναι ικανό να γεννήσει τη μέθη ή τον ίλιγγο. Υπάρχουν, από τη μία, οι Πολίτες του Κόσμου και, από την άλλη, οι Στρατιώτες του Καταφυγίου.

ΑΛΗΘΕΙΑ, τι περίεργη και μυστηριώδης έννοια είναι το έθνος! Δεν συγχέεται ούτε με την εδαφική επικράτεια ούτε με τη θρησκεία ούτε καν με τη γλώσσα, μολονότι συμπεριλαμβάνει και εμπεριέχει όλα αυτά τα στοιχεία μαζί. Ξέρουμε όμως σήμερα πως αν το έθνος εμπεριέχει μόνο αυτά, πως αν δεν διαποτίζεται από το πνεύμα της δημοκρατικής «ανοιχτότητας», αν δεν αποτελεί το πλαίσιο μιας λαϊκής κυριαρχίας που ανέχεται και την κυριαρχία των γειτόνων, τότε οι ποιητές μάταια θα υμνούν τη μνήμη, την παράδοση, τα ωραία ονόματα «Μακεδονία» και «Κοσσυφοπέδιο» στο τέλος, οριστικά και αμετάλητα, ο μόνος κερδισμένος θα είναι ο θάνατος.

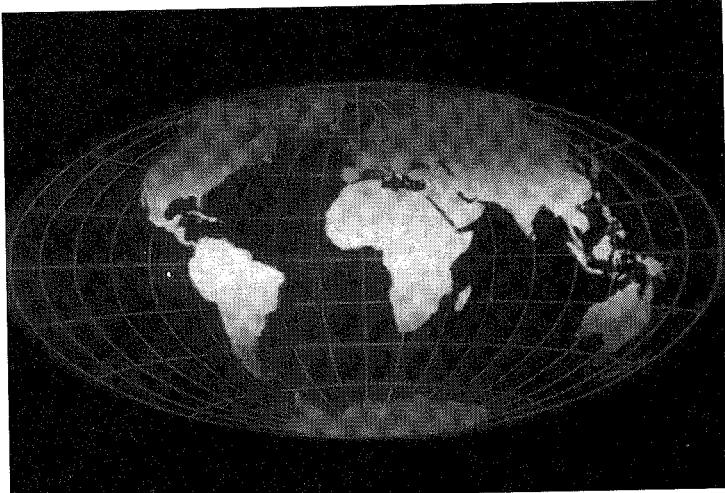
Το έθνος στην πλανητική εποχή

Του ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΚΟΝΔΥΛΗ

Το άρθρο αυτό πρωτοδημοσιεύθηκε στην «*Frankfurter Allgemeine Zeitung*» της 24.10.1994. Σε ελληνική μετάφραση του συγγραφέα δημοσιεύτηκε στην «*Καθημερινή*» της 7ης και 14ης Απριλίου 1996.
Αναδημοσιεύεται εδώ με την άδεια του συγγραφέα.

Το να μιλάει κάποιος για το έθνος κατά τρόπο μεροληπτικό και ιδεολογικό είναι ο κανόνας και θα παραμείνει ο κανόνας. Ωστόσο δεν βλάπτει αν κάπου - κάπου παραβιάζεται ο κανόνας αυτός, έστω και με κίνδυνο να βρεθεί όποιος το κάνει ανάμεσα σε δύο πυρά. Στη μία άκρη του πεδίου της μάχης βρίσκεται η εθνικιστική «δεξιά», η οποία θεωρεί το έθνος ως το φυσικό πλαίσιο ζωής του ανθρώπου, όμως δεν εξηγεί πώς στάθηκε δυνατή η συλλογική ζωή και επιβίωση επί αιώνες και χιλιετίες δίκως έθνη με τη νεότερη έννοια του όρου. Επιπλέον η «δεξιά» συγχέει το δικαιώμα ζωής του έθνους με την έννοια της κυριαρχίας του κράτους, μη θέλοντας να εμπιστευθεί το πεπρωμένο του έθνους σε ένα πολυεθνικό κράτος, μολονότι πολλά ιστορικά παραδείγματα πιστοποιούν ότι κάτω από παρόμοιες συνθήκες τα έθνη μπορούν θαυμάσια να κρατηθούν στη ζωή και μάλιστα να ακμάσουν.

Προφανώς η «δεξιά» δεν πιστεύει τόσο ακλόνητα στον ακατάλυτο χαρακτήρα του έθνους ώστε να αδιαφορεί για τη μοιρά του (λιγο-πολύ εθνικού) κράτους. Η έννοια της περί έθνους γίνεται τόσο πιο αφηρημένη, τόσο περισσότερο αισθητική ή πολιτισμική κατασκευή, όσο οι εθνικοί πολιτισμοί απονούν. Δεν μπορεί να μη μειδιάσει

κανείς όταν βλέπει σήμερα στην Ευρώπη ότι μερικοί «δεξιοί» εθνικιστές, οι οποίοι επιπλέον αυτοαποκαλούνται «συντηρητικοί», χρησιμοποιούνται εναντίον του «Μάαστριχτ» εν μέρει τα ίδια επιχειρήματα που χρησιμοποιούσαν οι κλασικοί συντηρητικοί του 18ου και του 19ου αι. εναντίον της διαμόρφωσης των σύγχρονων εθνικών κρατών. Γιατί ακριβώς οι εκπρόσωποι του κλασικού συντηρητισμού απέρριπταν το εθνικά ομοιογενές κράτος και έδιναν την προτίμοτή τους στο πολυεθνικό, τον οποίου συνεκτικός δεσμός ήταν η νομιμοφροσύνη προς μια δυναστεία και ένα στέμμα (π.χ. Αυστροουγγαρία).

Στην αντίπερα όχθη φωνασκεί η κομισιονιστική και ειρηνιστική «αριστερά», η οποία ελπίζει ότι η έκλειψη των εθνών θα φέρει τη μόνιμη ειρήνη. Το λογικό σφάλμα είναι προφανές: πόλε-

μοι γίνονταν και προ της δημιουργίας των εθνών, ενώ καμιά στατιστική δεν στηρίζει τη θέση ότι η εμφάνιση του εθνικισμού πολλαπλασίασε τους πολέμους. Πριν από λίγα χρόνια ακόμη η ανθρωπότητα βρισκόταν στο χείλος της πυρηνικής καταστροφής όχι εξαιτίας αχαλίνωτων εθνικισμών, αλλά λόγω του ανταγωνισμού δύο στρατοπέδων, που και τα δύο τους επυκαλούνταν οικουμενικές ιδεολογίες. Βεβαίως, οι εθνικές συγκρούσεις ξενα-

έγιναν επίκαιρες. Όμως αποτελεί ο πτική απάτη να θεωρεί κανείς την πτηγή αναταραχής, η οποία είναι αυτή τη στιγμή ενεργός, ως τη μοναδική ή ως την τελευταία. Όπως μέχρι σήμερα έγιναν συχνότατα πόλεμοι εντός των εθνών, δηλαδή εμφύλιοι πόλεμοι, έτσι και **τίποτε δεν αποκλείει τους πολέμους στους κόλπους μιας ενιαίας ανθρωπότητας** έπειτα από μια υποθετική κατάργηση των εθνών.

Μολονότι τώρα η «αριστερά» επιθυμεί να εξουδετερώσει ή μάλλον να εξαλείψει από προσώπου γης τους προφανώς σφριγγόλογύς εθνικισμούς, ωστόσο προσπαθεί να αποδείξει ταυτόχρονα ότι καθαρά έθνη δεν υπάρχουν, επομένως ότι χύνεται ιδώτας και αίμα για το τίποτε και η παραφροσύνη είναι πλήρης. Τα γεγονότα, τα οποία αναφέρονται συναφώς, πρέπει αναμφίβολα να τα πάρουμε πολύ σοβαρά.

Πράγματι, αποδείχθηκε ματαιοπονία η αναζήτηση αμιγών φυλών και εθνών ή η κατάστρωση ενός πάγιου καταλόγου αντικειμενικών και γενικών γνωρισμάτων, με βάση τα οποία θα μπορούσε να ορισθεί το έθνος. Ό, τι κατά καιρούς αναφέρθηκε ως τέτοιο γνώρισμα (καταγωγή, γλώσσα, θρησκεία, κ.ο.κ.) ή δεν απαντούσε πάντοτε ή δεν αποτελούσε αναγκαίο ή επαρκή όρο συγκρότησης ενός έθνους. Δεν μπορούμε εδώ να εξετάσουμε, ίσως και δεν είναι καν δυνατόν να διαπιστώσουμε, κατά πόσο η έννοια του λαού είναι φυσική και φυλετική το βέβαιο είναι ότι δεν συμπίπτει με την έννοια του έθνους, που είναι σε καθοριστικό βαθμό έννοια πολιτική.

Αυτά όλα μπορούν να γίνουν δίχως δυσκολία δεκτά -όμως από πολιτική άποψη δεν έχουν το παραμικρό βάρος. Το πολιτικά φλέγον ερώτημα είναι, αν συγκεκριμένα σύνολα έχουν την ανάγκη και τη διάθεση, έστω και επιστρατεύοντας μύθους, να ορίσουν τον εαυτό τους ως έθνος και να ενεργήσουν στο όνομα αυτού του έθνους, δηλαδή να ξήσουν και να πεθάνουν για χάρη του. Αν το κάνουν αυτό, αδιαφορώντας μάλιστα για το τι είναι αλήθεια και τι ψέμα, τότε έχουν προφανώς, καλώς ή κακώς, τους λόγους τους, και το μόνο ουσιώδες ζήτημα είναι, αν και στο μέλλον θα θεωρούν αυτό το κατασκευασμα ως το καλύτερο μέσο για την προάσπιση των συμφερόντων τους. Αν τούτο συμβαίνει πράγματι, τότε οι ιστορικές αποδείξεις και ανταποδείξεις αποτελούν χαμένο κόπο. Και στο παρελθόν το έθνος δεν εμφανίζοταν στην πολιτική σκηνή επειδή είχε μόλις σχηματιστεί, αλλά επειδή μια ορισμένη ελίτ επικαλούνταν την ιδέα του έθνους και κατάφερνε έτσι να κινητοποιήσει μάζες. Το γαλλικό έθνος λ.χ. δεν ήταν ανύπαρκτο το 1788 για να εμφανιστεί το 1789, ούτε και χρειαζόταν να δημιουργήσει το γαλλικό κράτος εξ αρχής. Το κράτος προϋπήρχε από αιώνων και η επίκληση του έθνους εξυπηρετούσε δύο σκοπούς: να καταστήσει ομοιογενή τον εσωτερικό χώρο του κράτους με την κατάργηση του φεουδαρχικού τοπικισμού και να αντικαταστήσει τη δυναστική αρχή με την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας. Όπως βλέπουμε, εδώ είναι πολύ δύσκολο ν' αμφισβητηθεί η πολιτική σκοπιμότητα του εθνικισμού.

Όμως η μαζικοδημοκρατική και πλανητική εποχή διόλου δεν συμπίπτει με τη φιλελεύθερη και ευρω-

παϊκή. Σήμερα οι εσωτερικοί χώροι των κρατών έχουν γίνει ομοιογενείς, ενώ ακόμη και οι καίσαρες επικαλούνται την λαϊκή κυριαρχία. Αν λοιπόν το έθνος επιβιώσει, θα πρέπει να ανταποκρίνεται στις νέες συνθήκες και να υπηρετεί τους συναφείς νέους σκοπούς. Από το πώς ορίζει κανείς τις συνθήκες και τους σκοπούς εξαρτάται και η απάντηση του στο ερώτημα, αν και σε ποια μορφή θα διατηρηθούν οι πολιτικές εκείνες μονάδες, τις οποίες εμείς ονομάζουμε έθνη. Ο πυρήνας της

“το” έθνος, γενικά και αφηρημένα, μπορεί να επιβιώσει ή όχι, αλλά αν τούτο ή εκείνο το υφιστάμενο έθνος εκπληρώνει ή όχι τους όρους της βιώσιμης πολιτικής μονάδας μέσα στην πλανητική εποχή. Από αυτήν τη σκοπιά, πρέπει να χρησιμοποιήσουμε διαφορετικά μέτρα και σταθμά από έθνος σε έθνος, από ήπειρο σε ήπειρο κι από περιοχή σε περιοχή. Η Κίνα λ.χ. δεν πιέζεται πολιτικά να επιλέξει ανάμεσα στην εθνική και στην πλανητική βιωσιμότητά της, υπό την προϋπόθεση βέβαια ότι θα παραμείνει ενιαίο συγκεντρωτικό κράτος (όπως πίστευω, η πορεία της ιστορίας στον 21ο αι. θα προσδιορίσθει κατά μέγα μέρος από το αν η Κίνα θα παραμείνει ή όχι τέτοιο κράτος). Στην άλλη όμως του φάσματος βρίσκονται εθνικά κράτη, τα οποία τελούν υπό έμπρακτη πολιτική και οικονομική εξάρτηση. Το αν θα στέρξουν στη μοίρα τους αυτή, ώστε τουλάχιστον με την υποταγή τους σε μιαν ισχυρότερη δύναμη να μην αποκοπούν ολότελα από την πλανητική εξέλιξη, ή αν θα εξεγερθούν εναντίον αυτής της μοίρας, γιατί θεωρούν τον οικουμενισμό των μεγάλων δυνάμεων μέσο επεκτατισμού και εκβιασμού - αυτό δεν θα το αποφασίσει μόνον η ψυχοή λογική του συμφέροντος, αλλά και βαθύφροντα συναυτοθήματα. Επίσης συνοιχτό είναι το ζήτημα αν η εξέγερση εξυπηρετεί καλύτερα τη συντήρηση της παραδοσιακής ταυτότητας από ό,τι την εξυπηρετεί η υποταγή. Γιατί η εξέγερση, αν θέλει να είναι επιτυχής, απαιτεί γρήγορο εκσυγχρονισμό, ενώ η εκούσια υποταγή μπορεί να συνοδεύεται από την ανακαίνιση παραδοσιακών ψευδοπροσώψεων για λόγους ψυχικής υπεραναπλήρωσης και τουριστικής αξιοποίησης (παράδειγμα η σημερινή Ελλάδα). Εν πάσῃ περιπτώσει η μοίρα των μικρών εθνικών κρατών εξαρτάται αποφασιστικά από τη πουδαίωτη της γεωπολιτικής τους θέσης. Τα πιο ασήμαντα από γεωπολιτική άποψη μάλλον θα αφεθούν στην ησυχία τους ή στην εσωτερική αναταραχή τους.

Σε σχέση με την Ευρώπη, το εθνικό ζήτημα εμφανίζεται περίπλοκο επειδή τα σημαντικότερα έθνη της δυτικής και κεντρικής Ευρώπης είναι, με πλανητικά μέτρα, μεσαίες Δυνάμεις, δηλ. Δυνάμεις οι οποίες ούτε μπορούν να σταθούν παραμέρα ούτε και να διατηρηθούν τη θέση τους αυτοδύναμα το καθένα (πολύ λιγότερο αν το καθένα στραφεί εναντίον των υπολοίπων). Οι Δυνάμεις αυτές συνειδητοποιούν τη

Ο πυρήνας της σημερινής παγκόσμιας κατάστασης είναι η πλανητική επέκταση της μαζικής δημοκρατίας ως κοινωνικού σχηματισμού εδραζομένου στην μαζική παραγωγή και κατανάλωση, η συνεχής άνοδος των υλικών προσδοκιών στον κόσμο και επομένως η έξυπνη των ανταγωνισμών, η οποία μπορεί να καταστεί επικίνδυνη κάτω από την πίεση οικολογικών και δημογραφικών παραγόντων.

σημερινής παγκόσμιας κατάστασης είναι η πλανητική επέκταση της μαζικής δημοκρατίας ως κοινωνικού σχηματισμού εδραζομένου στην μαζική παραγωγή και κατανάλωση, η συνεχής άνοδος των υλικών προσδοκιών στον κόσμο και επομένως η έξυπνη των ανταγωνισμών, η οποία μπορεί να καταστεί επικίνδυνη κάτω από την πίεση οικολογικών και δημογραφικών παραγόντων.

Το ερώτημα έχει ως εξής: Θα αποδειχθούν το έθνος και το εθνικό κράτος ως η καλύτερη οργανωτική μορφή για τη συμμετοχή στον αγώνα κατανομής, θ' αποτελέσουν την ανταγωνιστικότερη πολιτική και οικονομική μονάδα σε πλανητικό επίπεδο; Αν το ερώτημα διατυπωθεί έτσι, είναι φανερό ότι η απάντηση πρέπει να υπαγορευθεί από την ανάλυση της συγκεκριμένης περιπτωσης και όχι από την αθεράπευτη αγάπη προς το έθνος ή από εξ ίσου τυφλές κατάρτες εναντίον του. Με άλλα λόγια το ζήτημα δεν είναι αν

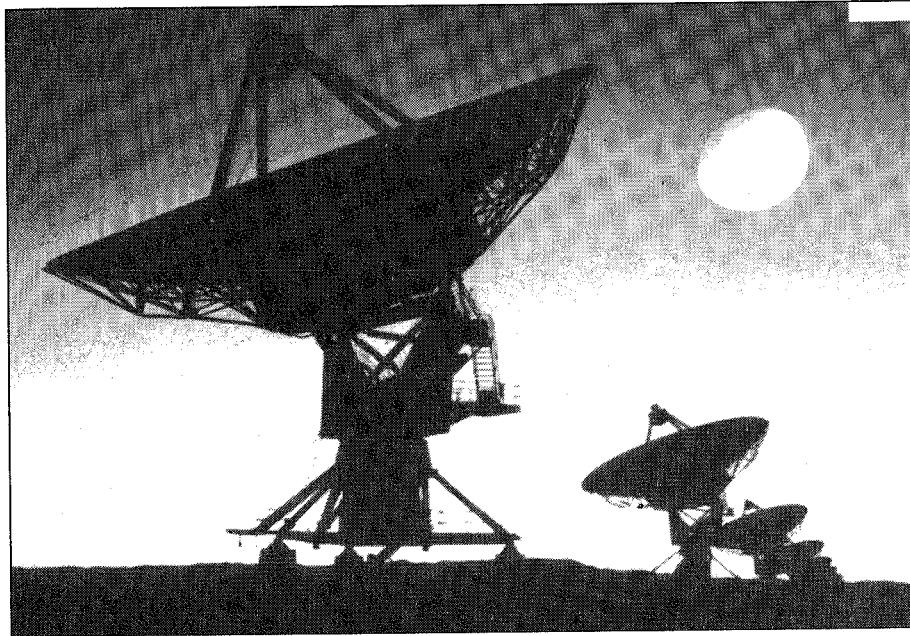
νέα κατάσταση πραγμάτων βαθμαία μόνον, επειδή παλιές νοοτροπίες τις εμποδίζουν να συλλέφουν τις πλανητικές πλέον διαστάσεις των προβλημάτων και επειδή εν μέρει ακόμη ζουν από τα τεράστια αποθέματα της υπεριαλιστικής εποχής. Όσο διαρκούσε αυτή η εποχή, ο ανταγωνισμός των μεγάλων ευρωπαϊκών εθνών μεταξύ τους δεν εμπόδισε την οικονομική επικράτηση της Ευρώπης - απεναντίας

Αυτό είναι βέβαιο, αβέβαιο παραμένει όμως με ποιές υπερεθνικές οργανωτικές μορφές μπορεί να αντιμετωπιστεί η πρόκληση των καιρών. Το ισοζύγιο, η συγκυριαρχία και η ηγεμονία είναι εξίσου δυνατές, όπως είναι και διάφορες μικτές μορφές εθνικού και πολυεθνικού κράτους (αφού, καθώς είπαμε στην αρχή, η επιβίωση του έθνους διόλου δεν ταυτίζεται με τη διατήρηση του κλασικού εθνικού κράτους, όπως

διαδικασία καθώς θα επεκτείνεται σ' ολόκληρο τον πλανήτη, θα κατακερματίσει τα έθνη σε άτομα και θα εξανεμίσει κάθε αίσθημα εθνικής συνοχής.

Δεν επιθυμούμε εδώ να υπενθυμίσουμε τα βάσιμα επιχειρήματα, τα οποία διατυπώθηκαν στην κοινωνιολογική συζήτηση των τελευταίων δεκαετιών εναντίον όσων προσπάθησαν να εμηνεύσουν τη "συλλογική δράση" με αφετηρία την οικονομική στάθμιση οφέλους και ξημίας. Ας δούμε καλύτερα το πρόγραμμα από τη σκοπιά του ζητήματος της κατανομής. Ακόμα κι αν περιοριστούμε στο οικονομικό αυτό κριτήριο, διόλου δεν αποκλείεται η πιθανότητα ότι το τάδε ή το δείνα ανθρώπινο σύνολο αντιλαμβάνεται το έθνος και την αντίστοιχη μορφή πολιτικής οργάνωσης ως το καλύτερο μέσο προάσπισης των συμφερόντων του. Η άσκηση πολιτικής με στόχο την προάσπιση οικονομικών συμφερόντων θα μπορούσε να συνδεθεί τελεσφόρα με εθνικιστικά ιδεολογήματα. Αν πάλι το έθνος θεωρούθει ξεπερασμένο, τότε η συλλογική οντότητα θα πρέπει να διευνυθεί και να επιλέξει μια άλλη μορφή οργάνωσης της πολιτικής μονάδας. Όμως πάντοτε θα υπάρχουν και θα δρουν συλλογικές οντότητες με σκοπό να διασφαλίσουν για τον εαυτό τους πλεονεκτική θέση στον αγώνα κατανομής, εκτός πια κι αν καταστεί περιττή κάθε πολιτική οργάνωση. Οι οικονομιστές φιλελεύθεροι, που περιμένουν κάτι τέτοιο, θα όφειλαν να διαβάσουν προσεκτικότερα τον Adam Smith.

Το αν και πώς θα διατηρηθεί το έθνος ως πολιτική ή πολιτισμική μονάδα δεν εξαρτάται λοιπόν από κάποιαν εγγενή και αμετάβλητη ουσία του, αλλά από τις μακροπρόθεσμες απαιτήσεις της πλανητικής κατάστασης, ακριβέστερα: από τον τρόπο, με τον οποίο τα ενεργά υποκείμενα θα αντιληφθούν και θα αντιμετωπίσουν τις απαιτήσεις αυτές. Μπορούμε να φαντασθούμε πλείστους όσους συνδυασμούς και παραλλαγές. Σε πλεονεκτικότερη θέση βρίσκονται έθνη, τα οποία χάρη στο δυναμικό τους είναι σε θέση να αποτελέσουν ανταγωνιστικές πολιτικές μονάδες και μέσα στην πλανητική εποχή. Στη δυτική και κεντρική Ευρώπη, εξαιτίας της εθνικής της σύνθεσης, το εθνικό ζήτημα είναι ιδιαίτερα λεπτό. Και ακόμα λεπτότερο παρουσιάζεται στην περίπτωση της Γερμανίας, ως χώρας, η οποία είναι μεν η μεγαλύτερη στο χώρο αυτό, αλλά από πλανητική άποψη δεν είναι τίποτε παραπάνω από μεσαία δύναμη. ■

μάλιστα: ο ανταγωνισμός ωθούσε προς την επέκταση προκειμένου ο καθένας να μην υστερήσει σε σχέση με την επέκταση των ανταγωνιστών του.

Η κατάσταση αυτή, που κράτησε πάνω από τέσσερις αιώνες, άλλαξε τώρα διπλά: μειώνεται τόσο το ειδικό (οικονομικό, δημογραφικό, γεωπολιτικό) βάρος της Ευρώπης όσο και η κοσμοϊστορική σημασία των ενδοευρωπαϊκών ανταγωνισμών. Ο πλανήτης δεν συνομαδώνεται πια γύρω από τον άξονα των ανταγωνισμών αυτών, παρά τα ευρωπαϊκά έθνη υποχρεώνονται τώρα να συνομαδωθούν εν όψει των πλανητικών ανταγωνισμών. Είναι παράδοξο, και δύμως αληθινό: οι μεγάλοι ενδοευρωπαϊκοί πόλεμοι ήσαν δυνατοί, επειδή η Ευρώπη κυριαρχούσε στον κόσμο. Σήμερα είναι αδύνατοι επειδή η Ευρώπη έπαψε πια να είναι η κινητήρια δύναμη της παγκόσμιας ιστορίας. Αυτό το ωμό γεγονός - και όχι η "λογική" ή οι "πικρές ιστορικές εμπειρίες", όπως λένε οι πανηγυρικές ομιλίες - τοποθετεί σε νέα βάση το πρόβλημα του εθνικισμού στη δυτική και κεντρική Ευρώπη.

και η εξαφάνιση του έθνους δεν σημαίνει οπωσδήποτε το τέλος του κράτους ως μορφής πολιτικής οργάνωσης). Όμως, δυνατό είναι επίσης να ενταθούν οι κεντροφυγες τάσεις εξ αιτίας εξωτερικής πίεσης ή της προσπάθειας ενός μέρους να επιβάλει την ηγεμονία του. Μια τέτοια εξέλιξη ίσως να χαροποιούσε μερικούς κοντόθωρους εθνικιστές, όμως θα ξόδευε άσκοπα ένα μεγάλο μέρος της ευρωπαϊκής ζωτικότητας.

Από τη σκοπιά ενός οικονομιστικού φιλελευθερισμού (με τον οποίο ταυτίζεται έμπρακτα η κοσμοπολιτική "αριστερά", μολονότι συνεχίζει να χρησιμοποιεί χειραφετητικές κενονολογίες), φαίνεται ότι το ζήτημα του έθνους και του εθνικισμού θα λυθεί από μόνο του χάρο στη διαπλοκή των οικονομιών και στον διεθνή καταμερισμό της εργασίας. Όπως ο καταμερισμός της εργασίας στην εκτεγνικευμένη μαζική δημοκρατία συνεπέφερε τον κατακερματισμό της κοινωνίας σε άτομα και την κατάλυση των κοινωνικών τάξεων της εποχής του φιλελευθερισμού, έτσι και τώρα, λέγεται, η ίδια

Εθνικισμός και ανθρωπισμός

δύο πρόσφατα βιβλία

Του ΣΠΗΛΙΟΥ ΠΑΠΑΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ

Γι' αυτούς που εξετάζουν το νεοελληνικό ή οποιονδήποτε άλλο εθνικισμό, νομίζω ότι θα ήταν πολύ χρήσιμες οι παρατηρήσεις του Μαξ Βέμπερ στη μελέτη του για το έθνος. Γράφει, έτσι, ο Βέμπερ: «Πρέπει να εγκύψουμε βαθύτερα στο γεγονός ότι η ιδέα του έθνους γι' αυτούς που την επικαλούνται βρίσκεται σε πολύ στενή σχέση με ενδιαφέροντα "κύρων". Οι πιο πολιές και πιο έντονες εκδηλώσεις αυτής της ιδέας, ακόμα και συγκαλυμμένα περιέχουν το μύθο μιας θεόστατης "αποστολής". Οι αντιρρόσωποι αυτής της ιδέας έπρεπε να υιοθετήσουν αυτή την αποστολή. Ένα άλλο στοιχείο αυτής της πρώιμης ιδέας ήταν η έννοια ότι αυτή η αποστολή διευκολύνονταν ιδιαίτερα μέσω της καλλιέργειας της ιδιαίτεροτητάς της ομάδας που είχε συγκροτηθεί ως έθνος. Με αυτόν τον τρόπο στο μέτρο που η αυτοδικαίωση της αναζητιέται στην αξία του περιεχομένου της, αυτή η αποστολή θεωρείται κυρίως ως μια ειδική "πολιτιστική" αποστολή. Η σημασία του "έθνους" συνδέεται συνήθως με την ανωτερότητα ή το λιγότερο το μη αναντικατάστατο των πολιτιστικών αξιών που πρέπει να διαφυλαχτούν και να αναπτυχθούν μόνο μέσω της καλλιέργειας της ιδέας της μοναδικότητας της ομάδας. Είναι αυτονόητο ότι οι διανοούμενοι, όπως τους έχουμε αποκαλέσει άλλοτε, είναι ως ένα βαθύ προορισμένοι να διαδώσουν την "εθνική ιδέα", ακριβώς όπως αυτοί που αποβλέπουν στο φαινόμενο της δύναμης μέσα σε μια κοινωνία διαμορφώνουν την ιδέα του κράτους. Ως "διανοούμενος" αντιλαμβανόμαστε μία ομάδα ανθρώπων που λόγω της ιδιαίτεροτήτας τους έχουν ιδιαίτερη πρόσβαση σε μερικές επιτεύξεις που θεωρούνται ως "πολιτιστικές αξίες" και οι οποίοι έτσι σφρετερίζονται την ηγεσία μιας "πολιτιστικής κοινότητας".»

Στην ιδέα αυτή της εθνικής πολιτιστικής ανωτερότητας στηρίζεται σε

μεγάλο βαθμό ο νεοελληνικός εθνικισμός. Αλλά ιδιαίτερα πρόσφατα σε μια εποχή όπου η χώρα μας καλείται να επαναπροσδιορίσει τη θέση της στον μετα-ψυχροπολεμικό κόσμο - μ' όλες τις δυσκολίες που αυτό συνεπάγεται - αναπτυχθηκαν εθνικιστικές εξάρσεις και δημαγωγικές πατριδοκαπηλίες, που εμπεριέχουν και φασιστικά στοιχεία, πάνω στη βάση της μοναδικότητας του ελληνισμού. Βέβαια, αυτή η εθνικιστική μονομέρεια (για να μην πούμε υστερία) συμπληρώνεται με έντονο αντι-ευρωπαϊκό και αντι-δυτικό πνεύμα, που θεωρείται πολύ καθώς πρέπει από μερικούς πανεπιστηματούς και πρώην διπλωμάτες κι από πολλούς παρουσιαστές στην τηλεόραση και το φανταστικό.

«**Χωρίς την κοινωνικοοικονομική ανεξαρτησία του ατόμου η dignitas humana δεν είναι νοητή. Συνεπώς η πολιτική δημοκρατία χωρίς διασφάλιση της κοινωνικοοικονομικής ανεξαρτησίας του πολίτη, δηλαδή χωρίς κοινωνική δημοκρατία, είναι μισή δημοκρατία. Και αντίστοιχα: δεν μπορεί να υπάρξει κοινωνική δικαιοσύνη σε βάρος της πολιτικής ελευθερίας.**

Σ' αυτήν την εθνικιστική έξαρση (στην ουσία έγινε προσπάθεια να δοθεί ιδιαίτερη κομματική έκφραση, αν και ενυπάρχει σε όλα τα κόμματα) αντιτάχθηκαν τον τελευταίο καιρό μερικές νηφάλιες και τεκμηριωμένες αναλύσεις, όπως: ο Επίλογος του Π. Κονδύλη στο βιβλίο του "Πλανητική Πολιτική μετά τον Ψυχρό πόλεμο" και ο Πρόλογός του στο βιβλίο του "Η Παρακμή του Αστικού Πολιτισμού", το βιβλίο του Ν. Μουζέλη "Ο Εθνικισμός στην Ύστερη Ανάπτυξη", το βιβλίο του Λ. Κύρκου "Το Αδιέξοδο Βήμα του Εθνικισμού", το βιβλίο των Α. Λιάκου, Α. Ελεφάντη, Α. Μαντζάκη, Δ. Παπαδημητρόπουλου "Ο Ιανός του Εθνικισμού και η Ελληνική Βαλκανική Πολιτική", το βιβλίο των Θ. Βερεμέη και Θ. Κουλουμπή "Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Προοπτικές και Προβληματισμοί", το βιβλίο των Β. Θεοδωρόπουλου, Ε. Λαγάκου, Γ. Παπούλια, Ι. Τζούνη "Σκέψεις και Προβληματισμοί για την Εξωτερική μας Πολιτική", το βιβλίο του Σ. Βαλντέν "Μακεδονικό και Βαλκανία: Η Αδιέξοδη Πορεία της Ελληνικής Πολιτικής", το βιβλίο του Δ. Παπαδημητρόπουλου "Η Ελλάδα στη Βαλκανική Κρίση", το βιβλίο του Θ. Λίποβατς "Ενάντια στο Ρεύμα: για μια Κοινωνία Πολιτών", και τέλος, από μια γενικότερη σκοπιά, το βιβλίο του Π. Λέκκα "Η Εθνικιστική Ιδεολογία".

Στα βιβλία αυτά προστέθηκε πρόσφατα και το βιβλίο του Παύλου Τζερμά «Στο Σταυροδρόμι της Ιστορίας - Εθνικισμός ή Ανθρωπισμός», (εκδόσεις ΛΥΜΠΡΟ, Αθήνα, 1996), που εκφράζοντας μια σαφή αντι-εθνικιστική γραμμή, προσπαθεί να αναλύσει τις

σχέσεις ανάμεσα σε ένα ανθρωπιστικό, φιλελεύθερο και κοσμοπολιτικό ιδεώδες (αυτό π.χ. που εκφράζεται από τον αρχαιοελληνικό πολιτισμό και από τις διακηρυξεις της γαλλικής επανάστασης) και τον εθνικισμό.

Από την αρχή, ήδη, του βιβλίου του ο Π. Τζερμιάς, προβαίνοντας στις απαραίτητες εννοιολογικές διακρίσεις, διακρίνει ανάμεσα στη γεωμανική αντίληψη του προκρατικού πολιτισμικού "έθνους", που στηρίζεται σε αντικειμενικά γνωρίσματα, όπως η γλώσσα, και στη γαλλική, ή γενικότερα "δυτική" έννοια του εθνικού κράτους, που στηρίζεται στη γενική βούληση του Ρουσσώ ή αποτελεί "καθημερινό δημοψήφισμα", σύμφωνα με τη χαρακτηριστική έκφραση του Εργέστου Ρενάν. Την έννοια του έθνους, που στηρίζεται σε καθημερινό δημοψήφισμα, του "συνανετικού έθνους", θα ήθελε ο Τζερμιάς να τη δει εφαρμοζόμενη στην περίπτωση της Κύπρου, όπως εφαρμόζεται στην περίπτωση της Ελβετίας.

Η γένεση ενός έθνους αποτελεί ένα δυναμικό ιστορικό φαινόμενο και δεν πρόπει η έννοια του έθνους να χρησιμοποιείται για προηγούμενες εποχές, όπως π.χ. στην ελληνική αρχαιότητα, παρόλο που υπάρχει πάντοτε ένα είδος "εθνογραφικής πρώτης ύλης" ή ένα είδος "πρωτοεθνικισμού", κατά την έκφραση του Έρικ Χόμπουμπαουν. Η εμφάνιση της εθνικής ιδέας συνδέεται με την άνοδο της αστικής τάξης στον ευρωπαϊκό κατ' αρχήν χώρο, και γι' αυτό ο αστικός φιλελευθεροίσμος, που γονιμοποιείται, κατά τον Π. Τζερμιά, από τον ανθρωπισμό, συμπορεύτηκε στην αρχή με τον εθνικισμό, υπήρξε συμπόρευση της αρχής των εθνοτήτων και του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης των λαών, που εκφράζει εξ' ορισμού το φιλελεύθερο-δημοκρατικό ιδανικό, ενώ υπήρξε συχνά καταπάτηση των δημοκρατικών ελευθεριών από το εθνικό κράτος, διαστροφή της ιδέας του κρατικού έθνους.

Στα πλαίσια του πραγματικά πολυσύνθετου φαινομένου που είναι η γένεση του **νέου εθνικισμού**, ο Π. Τζερμιάς εξετάζει τη συμπόρευση εθνικισμού και φιλελευθερισμού στη νεότερη Ελλάδα, αναφερόμενος κυρίως στις απόψεις του Ελευθέρου Βενιζέλου για το έθνος, όπως τις εξέθεσε και σ' ένα υπόμνημά του στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων, και όπου ως κριτήριο της εθνότητας θεωρεί όχι τη φυλή ή τη γλώσσα, αλλά την εθνική συνείδηση. Οι απόψεις του Ελ. Βενιζέλου αντιπαρατίθεται στον

66

Κατευθυνόμαστε χωρίς πυξίδα και χωρίς αστέρια προς ένα μέλλον παγκοσμιοποίησης, αλλά κατευθυνόμαστε προς αυτό μέσα στους πιο παράφορους σπασμούς...

Φοβόμαστε τόσο πολύ πως δεν θα βρούμε τίποτε στην ιδιότητα του Πολίτη του Κόσμου, ώστε γαντζωνόμαστε από τις ιδιαιτερότητες και από τις αναμνήσεις μας...

Zan Ntanié

99

αντιδυτικό εθνικισμό του Ίωνα Δραγούμη, ο οποίος ταύτιζε τη φυλή με την εθνότητα, απέρριπτε το κριτήριο της ιστορικής εθνικής συνείδησης και κατέληγε στην απειλή περὶ υπεροχής και ανωτερότητας της ελληνικής φυλής. Σήμερα οι απόψεις αυτές του Δραγούμη επανέρχονται από μερικούς εθνικιστές κι ελληνο-κεντρικούς συγγραφείς στην επικαιρότητα, παραβλέποντας αυτό που ο Τζερμιάς αποκαλεί "**ανθρώπινη διάσταση του ελληνικού πολιτισμού**".

Παρόλο που στην Ελλάδα η αναδομή στην αρχαιότητα πήρε τη μορφή ενός "αντιδραστικού αρχαιολατρικού εθνικισμού", είναι αναμφισβήτητο ότι η έννοια της ατομικής ελευθερίας και η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, δηλαδή οι αρχές της σύγχρονης φιλελεύθερης δημοκρατίας, βρίσκονται στην αρχαία ελληνική σκέψη και πολιτική πρακτική. Χωρίς να εξιδανικεύουμε την αρχαιο-ελληνική πραγματικότητα, πρέπει ν' αποδεχτούμε, ότι ο προβληματισμός για την ανθρώπινη ελευθερία που έχει ως βάση την **dignitas humana**, την ανθρώπινη αξιοπρόπεια,

έχει τις ζήτες του στην Αρχαία Ελλάδα. Βέβαια σήμερα ο προβληματισμός για τη δημοκρατία εμπλουτίζεται από την ανάλυση των σχέσεων ανάμεσα στη λαϊκή κυριαρχία και τα ατομικά δικαιώματα, και των σχέσεων ανάμεσα στην πολιτική και την κοινωνική δημοκρατία. Γράφει επί λέξει ο Τζερμιάς: "Χωρίς την κοινωνικοοικονομική ανεξαρτησία του ατόμου η dignitas humana δεν είναι νοητή. Συνεπώς η πολιτική δημοκρατία χωρίς διασφάλιση της κοινωνικοοικονομικής ανεξαρτησίας του πολίτη, δηλαδή χωρίς κοινωνική δημοκρατία, είναι μισή δημοκρατία. Και αντίστροφα: δεν μπορεί να υπάρξει κοινωνική δικαιοσύνη σε βάρος της πολιτικής ελευθερίας".

Ο Π. Τζερμιάς εξετάζει και την ελληνιστική περίοδο -μια περίοδο γεμάτη αντιφάσεις και με έντονο το κοσμοπολιτικό στοιχείο- αλλά και τη βυζαντινή περίοδο, από τη σκοπιά της ανθρωπιστικής διάστασης του ελληνικού πολιτισμού. Παρά τα στοιχεία συνέχειας, υπάρχουν κατά τη γνώμη μας, και σοβαρά στοιχεία τομής ανάμεσα στον αρχαιο-ελληνικό, τον ελληνιστικό και τον βυζαντινό πολιτισμό, κυρίως όσον αφορά το ρόλο της θρησκείας, τον Ορθό Λόγο και τη δημοκρατία. Τα στοιχεία αυτά όμως πρέπει να καταδείχνονται, γιατί εύκολα μπορούμε να καταλήξουμε στο ιδεολόγημα του "ελληνο-χριστιανικού πολιτισμού" που τόσο μας ταλαιπώρησε και που πάντα μας απειλεί. Είναι τόσο αδύναμη η συμβολή του Βυζαντίου στην επιστημονική, φιλοσοφική και πολιτική σκέψη, σε σύγκριση με αυτήν της Αρχαίας Ελλάδας, και τόσο διαφορετικοί οι πολιτειακοί θεσμοί και οι σχέσεις ανάμεσα σε θρησκεία και πολιτική εξουσία, ώστε να μην μπορεί να γίνει καμία σύγκριση, παρά τον γλωσσικό παράγοντα, που αποτελεί σημείο επαφής των δύο πολιτισμών.

Δεν χωράει καμία αμφιβολία ότι ο πολυ-πολιτισμικός χαρακτήρας της ελληνιστικής περιόδου συνεχίζεται στη βυζαντινή περίοδο, μ' ενοποιητικά στοιχεία το καισαρο-πατικό κράτος και το χριστιανισμό, ο οποίος στην ανατολική του εκδοχή συγκροτεί την Ορθοδοξία, που η διεθνικιστική οικουμενικότητά της συγκινεί τον Π. Τζερμιά. Οι ορθόδοξες Εκκλησίες δεν έμειναν όμως αλώβητες από το μικρόβιο του εθνικισμού -παρόλο που ο Πατριάρχης Βαρθολομαίος δήλωνε πρόσφατα ότι ο εθνικισμός είναι αίρεση. Ο Τζερμιάς δίκαια αντιπαραθέτει την οικουμενική παράδοση της Βυζαντινής Κοινωνοπολιτείας και της

Ορθοδοξίας με τους “εθνικιστικούς τόνους ελληνικής προέλευσης”, αυτών δηλαδή που πιστεύουν “πως με εθνικιστικές εξάρσεις προσφέρουν υπηρεσίες στον ελληνισμό”.

Ο Π. Τζερμάς, με αφορμή την Επανάσταση του 1821 και την πορεία του εθνικού κινήματος των Ελλήνων κατά της οθωμανικής κυριαρχίας, κάνει τη διάκριση ανάμεσα στον εθνισμό και τον εθνικισμό, δείχνει τις σχέσεις που υπάρχουν ανάμεσα στο Δυτικό διαφωτισμό, την αρχαία Ελλάδα και την εθνική αναγέννηση, μιλάει για τη συνύφανση στην περίπτωση της νεότερης Ελλάδας της μοντέρνας έννοιας του έθνους με την ιδέα της ανθρωπότητας, δηλαδή με τις αρχές της Γαλλικής Επανάστασης (ελευθερία, ισότητα, αδελφότητα), αναφέρεται στον Κοραή και τον Παπαρρηγόπουλο, του οποίου είναι πλέον ή επίκαιρο να διαβαστούν σήμερα ορισμένες απόψεις. Ο Τζερμάς με αφορμή την περίπτωση του Γεωργίου Γενναδίου, αναφέρεται στους φραγμούς, τους οποίους έθετε η από πολλές απόψεις προκαπιταλιστική νεοελληνική κοινωνία στην αστικοδημοκρατική ιδεολογική συνιστώσα του Ευκοισιένα”.

Με τις ίδιες αναλυτικές και ιδεολογικές προϋποθέσεις, ως προς την κατίσχυση του ανθρωπισμού απέναντι στον εθνισμό, ο Π. Τζερμάς, ο φωτισμένος Έλληνας και ευρωπαίος, εξετάζει και αναλύει με νηφαλιότητα και ήρεμο πάθος, το ζήτημα της Μακεδονίας, σε σχέση με την εν γένει Βαλκανική Ιδέα, και το ζήτημα της Κύπρου. Καταδείχνει με αναλυτικά επιχειρήματα ποιά θα μπορούσε και θα έπρεπε να είναι η στάση της Ελλάδας απέναντι στην πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας, και πώς η Ελλάδα, πιστή στην ανθρωπιστική ουσία του πολιτισμού της, έχει όλες τις προϋποθέσεις ν' αντιμετωπίσει τον επεκτατισμό των Σκοπίων με σύνεση”. Ως προς το κυπριακό, ο Τζερμάς μιλάει για τα λάθη και τις ευθύνες της ελληνοκυπριακής πλευράς. Αναφέρεται σ' αυτά που χώριζαν, αλλά και σ' αυτά που ένωναν τους ελληνο-κυπρίους και τους τουρκο-κυπρίους, στον ολέθριο όρλο που έπαιξε ο εθνοκεντρισμός και η θεωρία των εθνικών κέντρων, και τέλος, στο γιατί είναι αναγκαία η προσέγγιση ελληνοκυπρίων και τουρκο-κυπρίων.

Για να δώσει ένα ακόμα συγκεκριμένο παράδειγμα ο Π. Τζερμάς, για το πώς αντιλαμβάνεται τον ανθρωπισμό σε σχέση με έναν εθνισμό, που

δεν είναι βέβαια αυτός “που τοποθετεί τη μυθοποιημένη έννοια του “έθνους” στο πιο ψηλό σκαλοπάτι της ιεραρχίας των αξιών”, ανατρέχει στο σημαντικό όρλο που έπαιξε πάντοτε ο ελληνισμός της διασποράς -αναφέρονται οι περιπτώσεις του Βησσαρίωνα, του Αργ. Εφταλιώτη και του Ν. Καζαντζάκη- και στο όρλο που έχει να παίξει και σήμερα. Όπως γράφει ο Π. Τζερμάς: “Μέσα στην ενωμένη Ευρώπη ο Έλληνας θα έχει πάρα πολλές δυνατότητες. Άλλα, για να εκπληρωθούν οι προσδοκίες μας, χρειάζεται απαλλαγή από τον υπέρμετρο εγωισμό ή, ίσως καλλίτερα, τον εγωεντρισμό μας”.

Εφέτος κυκλοφόρησε πριν λίγους μήνες και στα ελληνικά το βιβλίο του Ζαν Ντανιέλ “Ταξίδι στα όρια του έθνους” (εκδόσεις ΠΟΛΙΣ, 1996), που δεν είναι επιστημονική πραγματεία, αλλά δοκίμιο με συγκεκριμένες ιστορικές και προσωπικές αναφορές (“ένας στοχασμός που συνοδεύεται από προσωπικές αναμνήσεις”). Παρόλες τις διαφορές ως προς το περιεχόμενό τους μοιάζει ως προς το ίθιος με το βιβλίο του Π. Τζερμά, ο οποίος δεν θα διαφωνούσε ασφαλώς με τη θήση του Ζαν Ντανιέλ “Οι εθνικιστές είναι οι χειρότεροι εχθροί του έθνους. Το έθνος αντιπροσώπευε την επανοικειοποίηση της συλλογικής αξιοπρότειας. Ο εθνισμός παίρνει την όψη της επιθετικής καχυποψίας. Το έθνος συσπειώνεται. Ο εθνισμός αποκλείει. Στον αγώνα για την εθνική χειραφέτηση, οι άνθρωποι τρέφονται με τις αξίες της ελευθερίας. Στην έξαρση του εθνικιστικού πάθους, στρέφονται προς τις αξίες της παράδοσης.”

Ο Ζαν Ντανιέλ προσπαθεί στο βιβλίο του να απαντήσει στο αν το έθνος έχει μέλλον και αν είναι απαραίτητο. Αν έχει μέλλον, μπορούμε να το διακρίνουμε απ' τον εθνισμό ο οποίος εμπεριέχει τον πόλεμο; Αν δεν έχει μέλλον, μπορούμε να αποτρέψουμε τη διάλυσή του μέσα σ' ένα ετερογενές σύνολο; Για ν' απαντήσει ο Ζ. Ντανιέλ, κάνει μια επισκόπηση ολόκληρου του αιώνα, που αφχίζει και τελειώνει με τον εθνισμό. Ξεκινάει με αναφορά σε δύο μεγάλους φιλειρηνιστές, τον Ζαν Ζορές και τον Κάρολ Λίμπτνεχτ, που πλήρωσαν με τη ζωή τους το μίσος τους στον πόλεμο που προκαλεί η εθνικιστική υστερία. Συνεχίζει με την αναφορά στους εκατέρωθεν εθνικισμούς Γαλλίας και Γερμανίας που προκάλεσαν ποταμούς αίματος, στον ανταγωνισμό στη Γαλλία ανάμεσα σε “δημοκράτες”

και “πατριώτες”, στον εθνικο-μποσελβικισμό εναντίον του εθνικο-σοσιαλισμού, στους εθνικισμούς πριν από το έθνος στην περίοδο της απο-αποικιοποίησης και χωρίς στον αραβικό εθνικισμό, στην ανάπτυξη του θρησκευτικού ζηλοτισμού με κύριο εκφραστή τον ισλαμισμό, στον εθνικισμό του Ντε Γκαλ και στον εθνικισμό του Μιττεράν, ο οποίος, λίγο πριν εγκαταλείψει την εξουσία, δήλωνε στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στο Στρασβούργο “ο εθνικισμός είναι ο πόλεμος”.

Ας μας επιτραπεί να κλείσουμε αυτή τη σύντομη παρουσίαση με ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα του Ζαν Ντανιέλ: “Κατευθυνόμαστε χωρίς πτυξίδα και χωρίς αστέρια προς ένα μέλλον παγκοσμιοποίησης, άλλα κατευθυνόμαστε προς αυτό μέσα στους πιο παράφορους σπασμούς. Πορευόμαστε προς την ενότητα, αλλά κουβαλώντας μάζι μιαν Ιστορία, παραδόσεις, πολιτισμικές αναφορές, θρησκείες και γλώσσες διαφορετικές, κάποτε αντιφατικές και ανταγωνιστικές, χωρίς να έχουμε τη δυνατότητα να συναγάγουμε το οικουμενικό μήνυμα αυτών των διαφορών. Φοβόμαστε τόσο πολύ πως δεν θα βρούμε τίποτε στην ιδιότητα του Πολίτη του Κόσμου ώστε γαντζώναμε από τις ιδιαιτερότητες και από τις αναμνήσεις μας. Είναι αυτό που ονομάζουμε συντάσεις ταυτότητας γιατί, για να είμαστε ο εαυτός μας έχουμε ανάγκη να είμαστε χωρισμένοι από τους άλλους. Κάποιος είπε πως αν ο Μωυσής στον Δεκάλογό του και ο Ιησούς στην επί του όρους Ομιλία μας έδωσαν την εντολή να αγαπάμε τον πλησίον μας ως εαυτόν, είναι ακριβώς γιατί ο πλησίον είναι ο πιο δυσκολοαγάπητος, όσο δεν ανακαλύπτουμε ότι δεν είμαστε τίποτε άλλο παρά οι διπλανοί μας. Πιστεύουμε πως ανακαλύπτουμε ότι ο σκληρός πυρήνας του Ανθρώπου δεν είναι η ιδεολογία του, ούτε η ελευθερία του, αλλά η παράδοση και το έθνος του. Όπως το έλλεγαν σχεδόν με μια φωνή ο Ζιγκμουντ Φρόντ και ο Πωλ Βαλερόν: “Βλέπουμε καλά τον κόσμο που τελειώνει, αλλά δεν ξέρουμε τίποτε για τον κόσμο που αρχίζει”. Να γιατί φρονώ ότι αυτός ο 20ός αιώνας θα είναι σε όλους τους τομείς της επιστήμης και της τεχνολογίας ένας αιώνας θαυματουργά προμηθεϊκός, αλλά ότι αυτός ο Προμηθέας είναι καταδικασμένος να είναι ταπεινός σε ό,τι αφορά τις φιλοδοξίες του και την αλληλεγγύη μεταξύ όλων των ανθρώπων.

Το έθνος

Του ΜΑΞ ΒΕΜΠΕΡ

Από το Max Weber, *Essays in Sociology*, trans. and ed. H.H. Gerth and C. Wright-Mills
 (Routledge & Kegan Paul: London, 1948) 171-7, 179.
 Μετάφραση - Επιμέλεια: ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΜΠΑΛΟΠΟΥΛΟΥ

Σε μια συγκροτημένη κοινωνία η ένταση που δημιουργούν τα συναισθήματα πολιτικού κύρους η γοητεία δεν έχει κατά κανόνα οικονομικές ρίζες. Το πολιτικό κύρος συγκινεί βαθιά τις μικροαστικές μάζες του πολιτικού συστήματος που παραδοσιακά διακρίνονται στην κατάκτηση των θέσεων εξουσίας. Η αντίληψη αυτή ερχεται να ενωθεί με μία άλλη συγκεκριμένη αντίληψη, αυτή περί υπειθυνότητας, της ευθύνης δηλ. για τον τρόπο με τον οποίο η εξουσία και το κύρος διανεμούνται ανάμεσα στις οργανωμένες κοινωνίες αγά τις γενιές. Κύριοι φορείς του κύρους της εξουσίας είναι και παραμένουν εκείνες οι ομάδες που έχουν τη δύναμη να υπαγορεύουν και να κατευθύνουν μία κοινή συμπεριφορά. Οι ομάδες αυτές παραμένουν οι συγκεκριμένοι και πιο υπειθυνοί φορείς της ιδέας του κράτους ως μιας πολεοικοτικής δομής εξουσίας που απαιτεί αμεριστή αφοσίωση.

Ta κοινωνικά εκείνα στρώματα τα οποία υπερέχουν μέσα σε μία οργανωμένη δομή και πλεονεκτούν διανοητικά έχουν, εκτός από τα άμεσα και υλικά ιμπεριαλιστικά συμφέροντα που εκθέσαι παραπάνω, και άλλα, εν μέρει έμμεσα και υλικά και εν μέρει ιδεολογικά συμφέροντα. Εννοούμε τα στρώματα εκείνα που περιλαμβάνουν όλους όσους θεωρούν εαυτούς εταίρους σε μία κοινή γλώσσα ορισμένη και διαδεδομένη ανάμεσα στα μέλη μιας οργανωμένης κοινωνίας. Υπό την επιρροή των κύρων αυτών, το κύρος της εξουσίας λαμβάνει αναπόφευκτα άλλες ειδικές μορφές και, κυρίως, μεταμορφώνεται στην ιδέα του έθνους.

Εάν επιχειρήσουμε με οποιονδήποτε τρόπο να ορίσουμε με σαφήνεια την ιδέα του έθνους, πρέπει σίγουρα να αποφύγουμε εμπειρικούς όρους, κοινούς σε όσους μετράνε ως μέλη του έθνους. Όσοι χρησιμοποιούν τον όρο σε μία κάποια δεδομένη στιγμή, τον αντιλαμβάνονται κυρίως ως αίσθημα αλληλεγγύης κοινού για τα μέλη μιας ορισμένης ομάδας ανθρώπων απέναντι σε άλλες ομάδες. Έτσι η ιδέα του έθνους είναι μία αξία. Δεν υπάρχει ωστόσο συμφωνία για το πώς αυτές οι ομάδες θάπτετε να ορίζονται ή για τι είδους ενορχηστρωμένη δράση θάπτετε να συνεπάγεται αυτή η αλληλεγγύη.

Στην καθημερινή γλώσσα, η λέξη έθνος δεν ταυτίζεται με τη λέξη λαός, η οποία σημαίνει την ιδιότητα κάποιου ατόμου ως μέλος μιας κρατικής οντότητας. Πολυάριθμες κρατικές οντότητες αποτελούν ομάδες εκ των οποίων η κάθε μία επιβεβαιώνει εμφατικά την ανεξαρτησία του δικού της έθνους απέναντι στις άλλες. Άλλες κρατικές οντότητες, από την άλλη πλευρά, αποτελούν τιμήματα μιας ομάδας, τα μέλη της οποίας δηλώ-

νουν ότι αποτελεί ένα ομοιογενές έθνος (π.χ. η Αυστρία πριν από το 1918). Επιπλέον, ο όρος έθνος δεν ταυτίζεται με μία κοινότητα που μιλεί την ίδια γλώσσα. Ότι το κριτήριο της κοινής γλώσσας δεν είναι πάντα επαρκές για να ορίσει το έθνος, το αποδεικνύουν οι περιπτώσεις των Σέρβων και των Κροατών, των Βορείων Αμερικανών, των Ιρλανδών και των Αγγλών. Αντιθέτως, φτάνουμε στο σημείο να πούμε ότι το στοιχείο της κοινής γλώσσας δεν είναι απολύτως απαραίτητο για να ορίσουμε ένα έθνος. Εκτός από τον όρο ελβετικός λαός συναντάμε σε επίσημα έγγραφα και τον όρο ελβετικό έθνος. Μερικές δε γλωσικές ομάδες δεν θεωρούν τους εαυτούς τους ως ξεχωριστά έθνη π.χ. οι Λευκορώσοι έως πρόσφατα.

Ο ισχυρισμός του να θεωρείται ένα έθνος ιδιαίτερο και ξεχωριστό μπορεί να συνδέεται με το κριτήριο της κοινής γλώσσας ως πολιτιστικής αξίας των μαζών αυτή είναι κυρίως η περίπτωση της Αυστρίας που αποτελεί κλασικό παράδειγμα χώρας με γλωσικές συγκρουσεις. Το ίδιο όμως συμβαίνει και στη Ρωσία και στην ανατολική Πρωσία. Η σύνδεση ωστόσο του κριτήριου της γλώσσας με την έννοια του έθνους διαφέρει τόσο σε πυκνότητα όσο και σε ένταση: για παράδειγμα, είναι πολύ χαμηλή στις ΗΠΑ και στον Καναδά.

Η εθνική αλληλεγγύη μεταξύ απόμονων που μιλούν την ίδια γλώσσα είτε υιοθετείται είτε απορρίπτεται ως κριτήριο. Μπορεί αντίθετα να συνδέεται (η αλληλεγγύη) με διαφορές στην άλλη μεγάλη πολιτιστική αξία των μαζών, δηλ. στη θρησκευτική πίστη, όπως συμβαίνει στην περίπτωση των Σέρβων και των Κροατών. Η εθνική αλληλεγγύη μπορεί ακόμη να συνδέεται με κοινωνικές διαφορές, με διαφορετικά έθιμα ή με εθνοτικά στοι-

χεία, όπως στην περίπτωση των Γερμανών Ελβετών ή των Αλσατών απέναντι στους Γερμανούς του Ράιχ, ή με τους Ιολανδούς απέναντι στους Βρετανούς. Πάνω απ' όλα όμως η εθνική αλληλεγγύη μπορεί να συνδέεται με αναμνήσεις ενός πολιτικού περιοδικού νοικιού με άλλα έθνη, π.χ. μεταξύ των Αλσατών με τους Γάλλους αφού ο πόλεμος της ανεξαρτησίας αντιπροσωπεύει την κοινή ηρωϊκή τους εποχή, όπως ακριβώς και μεταξύ των Βαρώνων της Βαλτικής με τους Ρώσους.

Είναι αυτονόητο ότι η εθνική συνοχή, το ανήκειν δηλ. σ' ένα έθνος, δεν είναι απαραίτητο να στηρίζεται στην κοινή καταγωγή, στο κοινό αίμα. Πράγματι παντού οι ριζοσπάστες ιδιαίτερα εθνικιστές είναι ξένης συχνά καταγωγής.

Επιπλέον, αν και ένας ειδικός κοινός ανθρωπολογικός τύπος δεν είναι εντελώς άσχετος προς την έννοια της εθνικότητας, δεν αποτελεί ωστόσο αρκετή προϋπόθεση για να ιδουθεί ένα έθνος. **Η ιδέα του έθνους τείνει να περιλαμβάνει την ιδέα της κοινής καταγωγής και την ιδέα της ομοιογένειας η οποία αν και απαραίτητη είναι συχνά ακαθόριστη.** Ενα έθνος έχει αυτές τις ιδέες κοινές μαζί με το συναίσθημα της αλληλεγγύης των εθνοτικών κοινοτήων, το οποίο επίσης αντλεί από διαφορετικές πηγές. Το συναίσθημα όμως της εθνοτικής αλληλεγγύης δεν δημιουργεί όμως από μόνο του ένα έθνος. Αναμφισβήτητα ακόμη και οι Λευκοράσσοι, που είχαν ανέκαθεν απέναντι στους υπερασπιστές της Μεγάλης Ρωσίας ένα αίσθημα εθνοτικής αλληλεγγύης, ακόμη σήμερα δεν θα ισχυρίζονταν ότι αποτελούν ξεχωριστό έθνος. Οι Πολωνοί της Άνω Σιλεσίας μέχρι πρόσφατα δεν ένοιωθαν καμία αλληλεγγύη προς το πολωνικό έθνος. Αισθάνονταν εαυτούς ως χωριστή φυλετική ομάδα απέναντι στους Γερμανούς αλλά κατά τα λοιπά ήταν Πρώσοι υπήκοοι και τίποτε άλλο.

Το ερώτημα κατά πόσο οι Εβραίοι μπορούν να ονομαστούν έθνος αποτελεί παλιό πρόβλημα. Η μάζα των Ρωσοεβραίων, οι ενσωματωμένοι και ενταγμένοι Δυτικοευρωπαίοι και Αμερικανοί Εβραίοι, οι Σιωνιστές -όλοι θάδιναν γενικά αρνητική απάντηση. Σε κάθε περίπτωση, θα υπήρχαν διαφορές και ποικιλία στις απαντήσεις τους. Πολύ διαφορετικές επίσης απαντήσεις στο ερώτημα θάδιναν οι λαοί του περιβάλλοντός τους π.χ. οι Ρώσοι αφενός και οι Αμερικανοί αφετέρου ή τουλάχιστον εκείνοι οι Αμερικανοί

που προς το παρόν διατηρούν την αμερικανική και εβραϊκή φύση να είναι ουσιαστικά παρόμοιο, όπως δήλωσε κάποτε σ' επίσημο έγγραφο ένας Αμερικανός Πρόεδρος.

Αυτοί οι γερμανόφωνοι Αλσατοί που αρνούνται ότι ανήκουν στο γερμανικό έθνος και που καλλιεργούν τη μνήμη της πολιτικής ενότητας με τη Γαλλία δεν θεωρούν τους εαυτούς τους απλώς μέλη του γαλλικού έθνους. Οι Μαύροι των Η.Π.Α., τουλάχιστον σήμερα, θεωρούν τους εαυτούς τους μέλη του αμερικανικού έθνους, αποψή που ματά βίας θα συμμερίζονταν οι Λευκοί του Νότου.

Δεκαπέντε μόλις χρόνια πριν, άνθρωποι που γνώριζαν την Άπω Ανατολή αρνούνταν ακόμη ότι οι Κινέζοι ορίζονται ως έθνος. Τους θεωρούν απλώς φυλή. Όμως σήμερα όχι μόνο οι Κινέζοι πολιτικοί αρχηγοί αλλά και οι ίδιοι οι παραπομπές θα έκλιναν διαφορετικά. Έτσι, φαίνεται ότι **μία ομάδα ανθρώπων κάτω από ορισμένες συνθήκες μπορεί ν' αποκτήσει την ιδιότητα του έθνους μέσω ειδικής συμπεριφοράς ή μπορεί να ισχυριστεί ότι έχει πετύχει αυτή την ιδιότητα ως εκπλήρωση μέσα στο χρόνο.**

Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν κοινωνικές ομάδες που αδιαφορούν ή και άμεσα εγκαταλείπουν την ιδέα της οποιασδήποτε αξιολογικής ένταξης ή πρόθεσης σ' ένα μόνο έθνος. Προς το παρόν ορισμένα ιθύνοντα στρώματα του σύγχρονου ταξικού προλετεαριάτου θεωρούν αυτή την αδιαφορία επίτευγμα. Πρόκειται για άποψη με κυμανόμενη επιτυχία που εξαρτάται από πολιτικές και γλωσσικές διασυνδέσεις και εξαρτήσεις και από διαφορετικά επίσης στρώματα του προλεταριάτου. Παρουσιάζει γενικά μάλλον μικρή απήχηση.

Μια αδιάσπαστη κλίμακα ποικίλων και εναλλασσόμενων απόψεων ως προς την ιδέα του έθνους πρόκειται να βρούμε μεταξύ κοινωνικών στρώματων ή στο εξωτερικό μεμονωμένων ομάδων όπου η χρήση της γλώσσας αποδίδει την ιδιότητα του έθνους. Η κλίμακα απλώνεται από την εμφατική απόρριψη και τελικώς την πλήρη αδιαφορία, όπως χαρακτηριστικά συμβαίνει με τους κατοίκους του Λουξεμβούργου ή με εθνικά υπνώττωντες λαούς. Φεούδαρχικά στρώματα, στρώματα επίσημων, επιχειρηματικά αστικά στρώματα διαφόρων κατηγοριών, στρώματα διανοούμενων δεν έχουν ομοιογενή ή ιστορικά σταθερές απόψεις γι' αυτό το θέμα.

Οι λόγοι βάσει των οποίων κάποιοις θεωρείται ότι αντιπροσωπεύει έθνος ποικίλουν πολλύ, όπως και η εμπειρική συμπεριφορά που προκύπτει από τη σύνδεση μ' ένα έθνος. Τα εθνικά αισθήματα του Γερμανού, του Άγγλου, του Βορειοαμερικανού, του Ισπανού, του Γάλλου ή του Ρώσου δεν λειτουργούν με τον ίδεωδη τρόπο. Έτσι, για να πάρουμε το πιο απλό παράδειγμα, το εθνικό συναίσθημα συνδέεται ποικιλοτρόπως με τις πολιτικές σχέσεις και η ιδέα του έθνους μπορεί ν' αποβεί ανταγωνιστική στο εμπειρικό πεδίο δεδομένων πολιτικών σχέσεων. Ο ανταγωνισμός αυτός μπορεί να οδηγήσει σε σχεδόν διαφορετικά αποτελέσματα.

Σίγουρα οι Ιταλοί στο Αυστριακό κράτος-ένωση θα πολεμούσαν τον ιταλικό στρατό μόνο εάν εξαναγκάζονταν. Με γάλα τημήματα των γερμανών Αυστριακών θα πολεμούσαν σήμερα ενάντια στη Γερμανία με μεγάλη αποθυμία δεν θα μπορούσε να τους εμπιστεύθει κανείς. Οι Γερμανοί Αμερικανοί ωστόσο, ακόμη και όσοι εκτιμούν πολύ την εθνικότητά τους, θα πολεμούσαν ενάντια στη Γερμανία όχι με χαρά αλλά, δοθείσης της ευκαιρίας, χωρίς όρους. Οι Πολωνοί στο Γερμανικό κράτος θα πολεμούσαν εύκολα ενάντια σ' ένα ρωσικό πολωνικό στρατό αλλά όχι και ενάντια σ' έναν αυτόνομο πολωνικό στρατό. Οι Αυστριακοί Σέρβοι θα πολεμούσαν ενάντια στη Σερβία μ' ανάμικτα συναίσθηματα και μόνο με την ελπίδα ότι θ' αποκτούσαν κοινή αυτονομία. Οι Ρώσοι Πολωνοί θα πολεμούσαν πιο αξιόπιστα απέναντι σ' ένα Γερμανικό παρά σ' έναν αυστριακό στρατό.

Είναι ένα γνωστό ιστορικό γεγονός ότι μέσα στο ίδιο έθνος η ένταση της αλληλεγγύης ως προς τα έξω είναι μεταβαλλόμενη και αλλάζει πολύ σε δύναμη. Γενικά, αντό το συναίσθημα έχει αναπτυχθεί ακόμη κι εκεί όπου εσωτερικές συγκρούσεις συμφερόντων δεν έχουν απαλειφθεί. Μόλις εξήντα χρόνια πριν, η Kreuzzeitung έκανε ακόμη έκκληση για παρέμβαση του Αυτοκράτορα της Ρωσίας στις εσωτερικές υποθέσεις της Γερμανίας σήμερα, παρά τον αυξανόμενο ταξικό ανταγωνισμό, κατί τέτοιο δύσκολα θα το φανταζόμασταν.

Εν πάσει περιπτώσει, οι διαφορές στο εθνικό συναίσθημα είναι τόσο σημαντικές όσο και ρευστές, και, όπως και σ' άλλους τομείς, ριζικά διαφορετικές απαντήσεις δίνονται στην ερώτηση: Τι συμπεράσματα προτίθε-

ται να βγάλει μία ομάδα ανθρώπων από το εθνικό συναίσθημα που τους διακατέχει; Όσο κι' αν διαθέτουν υποκειμενικά ειλικρινές πάθος, τι είδους συγκεκριμένη συντονισμένη δράση προτίθενται ν' ακολουθήσουν; Ο βαθμός στον οποίο αποδίδεται στη διασπορά ένας συμβατικός τύπος ως εθνικό χαρακτηριστικό ποικίλει όπως ακριβώς και η σημασία των κοινών συμβάσεων για την πεποίθηση στην υπαρξή ξεχωριστού έθνους. Ενόψει τετοιων αξιών οι συλλήψεις της ιδέας του έθνους εμπειρικά είναι εντελώς ασαφείς. Μια κοινωνιολογική τυπολογία θάπρεπε να αναλύσει όλα τα είδη των αισθημάτων αλληλεγγύης μιας κοινότητας τόσο στις συνθήκες γέννησής τους όσο και στις συνέπειές τους, ως προς την ενορχηστρωμένη δράση των μελών. Κάτι τέτοιο ούμως είναι αδύνατο να επιχειρηθεί εδώ.

Αντιθέτως, θα πρέπει να δούμε από λίγο πιο κοντά το γεγονός ότι η ιδέα του έθνους για τους υπερασπιστές της στέκει σε πολύ στενή σχέση με τα συμφέροντα κύρους. Οι πρώτες και πιο ενεργητικές εκδηλώσεις της ιδέας κατά κάποιο τοόπο, αν και μπορεί να έχει αποσιωπηθεί, έχουν περιλάβει τον μύθο της θεάς αποστολής.

Οι εκπρόσωποι της ιδέας με ξήλο στρέφονταν προς κάποιους, που αναμένονταν να αναλάβουν αυτή την αποστολή. Ένα άλλο στοιχείο αυτής της πρώτης ιδέας ήταν ότι αυτή η απο-

στολή διευκολυνόταν μόνο μέσω της καλλιέργειας της ιδιαιτερότητάς της ομάδας που οριζόταν ως έθνος. Ετοι μόσο η αυτο-δικαιολόγησή της αναζητείται στην αξία του περιεχομένου της, τόσο αυτή η αποστολή μπορεί να γίνεται αντιληπτή μόνο ως μια ιδιαίτερη πολιτιστική αποστολή. Η σημασία του έθνους έγκειται συνήθως στην ανωτερότητα, ή τουλάχιστον στο αναντικατάστατο των πολιτιστικών αξιών που πρέπει να διασωθούν και να διαδοθούν μόνο μέσω της καλλιέργειας της ιδιαιτερότητας της ομάδας. Ετοι είναι λοιπόν αυτονόητο ότι οι διανοούμενοι, όπως προκαταρκτικά τους ονομάσαμε, είναι σε κάποιο βαθμό προορισμένοι να διαδίδουν την εθνική ιδέα ακριβώς όπως οι έχοντες την εξουσία σε μια οργανωμένη κοινωνία προβάλλουν την ιδέα του κράτους.

Με τον όρο διανοούμενοι αντιλαμβανόμαστε μία ομάδα απόμων οι οποίοι εξαιτίας της ιδιαιτερότητάς τους έχουν ειδική πρόσβαση σε ορισμένα επιτεύγματα που θεωρούνται πολιτιστικές αξίες και οι οποίοι συνεπώς σφετερίζονται την ηγεσία μιας πολιτισμικής κοινότητας.

Αν υπάρχει ένα κοινό αντικείμενο πίσω από τον προφανώς ασαφή όρο έθνος, αυτό σίγουρα βρίσκεται στον χώρο της πολιτικής. Μπορούμε να ορίσουμε την έννοια του έθνους ως εξής: ένα έθνος είναι μια κοινότητα αισθημάτων που θα εκδηλωνόταν επαρ-

κώς από μόνη της έτσι, ένα έθνος είναι μια κοινότητα που φυσιολογικά τείνει να δημιουργήσει ένα δικό της κράτος.

Τα αιτιώδη συστατικά που οδηγούν στην ανάδυση ενός εθνικού αισθήματος υπό την παρατάνω έννοια μπορεί να ποικίλουν σε μεγάλο βαθμό. Αν για μια φορά, παραβλέψουμε τη θρησκευτική πίστη -που δεν έχει παίξει μέχρι στιγμής τον τελευταίο ρόλο της στο θέμα, κυρίως ανάμεσα στους Σέρβους και τους Κροάτες- τότε πρέπει να θεωρήσουμε πώτα απ' όλα κοινά καθαρά πολιτικά πεπωμένα. Υπό ορισμένες συνθήκες, κατά τ' άλλα ετερογενείς λαοί μπορούν ν' αναμιχθούν μέσω κοινών πεπωμένων. Ο λόγος που οι Αλσατοί δεν αισθάνονται ότι ανήκουν στο γερμανικό έθνος πρέπει ν' αναζητηθεί στις αναμιχθείσας τους. Το πολιτικό τους πεπωμένο έχει εξελιχθεί επί μακρόν εκτός γερμανικής σφαίρας οι ήρωες τους είναι ήρωες της γαλλικής Ιστορίας.

Αν κάποιος πιστεύει ότι είναι καθόλα αναγκαίο να ξεχωρίζει το εθνικό συναίσθημα ως κάτι ομοιογενές και ειδικά ξεχωριστό μπορεί να το κάνει μόνο αναφερόμενος σε μία τάση προς ένα αυτόνομο κράτος. Και πρέπει να έχει καθαρά υπόψη του το γεγονός ότι αισθήματα αλληλεγγύης, πολύ ετερογενή τόσο στη φύση όσο και στην προέλευση τους, περιλαμβάνονται μέσα στο εθνικό συναίσθημα.

MAX WEBER - THE NATION

The concept of nation entails a value judgement. It means, above all, that one may exact from certain groups of people a specific sentiment of solidarity in the face of other groups. This common conduct steers by those who hold the political and intellectual power positions.

Except from the sentiment of solidarity, the idea of a "nation" is apt to include the notions of common descent and homogeneity. But sentiment of ethnic solidarity does not by itself makes a "nation". The question is whether some groups, like the Jews or the Zionists, may be called a "nation". The question probably would be answered very differently by each group...

The idea of the nation consists of un unbroken scale of quite varied and highly changeable attitudes. The scale

may be extended from the emphatic affirmation to the complete indifference. The national sentiments of the German, the English, the North American or the Russian do not function in an identical manner. Thus, the national sentiment is variously related to political associations, and the "idea" of the nation may become antagonistic to the empirical scope of given political associations.

For the advocates of the nation, there exists an intimate relation between the "national idea" and the "prestigious political interests".

The "national idea" is supposed to be propagated by the "intellectuals". According to Max Weber, "intellectuals" have special access to certain achievements considered as "culture values" and therefore usurp the leadership of a "culture community".

Ευρωπαϊκότητα: ένα νέο πολιτιστικό πεδίο μάχης

Του ΦΙΛΙΠΠ ΣΛΕΣΙΝΓΚΕΡ

Καθηγητή κινηματογράφου και επικοινωνιακών σπουδών του Πανεπιστημίου του Στέρλινγκ
και του Πανεπιστημίου του Όσλο, εκδότη του περιοδικού *Media, Culture & Society*.

Μετάφραση από το περιοδικό *Innovation*,
τεύχος 5/1 (1992), σελ. 12-18 με τίτλο *Europeaness: A new cultural battlefield?*
Μετάφραση-προσαρμογή: ΝΙΚΟΣ ΓΙΑΝΝΗΣ

TΟ ΚΡΑΤΟΣ-ΕΘΝΟΣ είναι ένας πολιτικός σχηματισμός της νεωτερικότητας (*modernity*). Άλλα η νεωτερικότητα είναι ένας περιεργός όρος, όπως αυτό που ο Μπλαντλάϊ στην κλασική του διατύπωση χαρακτηρίζει ως το μεταβατικό, το φενγαλέο, το αβέβαιο⁽¹⁾. Είναι αυτή η όψη της νεωτερικότητας η οποία αναδείχθηκε κατά το ποδσφατο φεύγοντα για μετανεωτερικότητα (*postmodernity*), οι υποστηρικτές της οποίας τείνουν να θεωρήσουν ότι οι παλαιές συλλογικότητες δεν μπορούν πλέον να προσφέρουν ταυτότητες που απαιτούν ειδική προσοχή.

Eτσι, για παράδειγμα, ο Ντέηβιντ Χάρβεν⁽²⁾ ισχυρίσθηκε ότι η παρούσα φάση συσσώρευσης κεφαλαίου απολήγει σε μια επαναπεριφερειακή (reterritorialisation) της κοινωνικής εξουσίας η οποία είναι μέρος της χωροχρονικής αποδιάρθρωσης μιας προηγούμενης κοινωνικής τάξης. Αυτές οι σφαιρικές ή καθολικές τάσεις στον σύγχρονο καπιταλισμό, και η αύξηση της μετά-Φορδικής ευέλικτης συσσώρευσης προσέδωσαν μεγάλη έμφαση στην ισχυρή σχέση μεταξύ του τόπου και της κοινωνικής ταυτότητας. Οι σοσιαλιστές, η εργαζόμενη τάξη, φυλετικές και άλλες ομάδες που αντιτίθενται στην αναδιανομή του κόσμου από τον καπιταλισμό, το βρίσκουν ευκολότερο να οργανώνονται σε συγκεκριμένα μέρη αλλά όχι εκεί όπου μετράει - εκτός του χώρου τους (δηλαδή σφαιρικά). Τέτοιες περιφερειακές αντιστάσεις δεν βοηθούν τη δημιουργία εναλλακτικών δομών, εν τούτοις διαμέσου της ερμηνείας ενός εν μέρει απατηλού παρελθόντος γίνεται δυνατό να σημαίνει κάτι η τοπική ταυτότητα και ίσως αυτό να γίνεται επωφελώς

(διαμέσου, για παράδειγμα, της κληρονομούμενης επιχείρησης (*heritage business*)). Αυτό προσφέρει μια πολύ ισχνή βάση για την οικοδόμηση συλλογικών ταυτοτήτων και, με βάση αυτήν την ανάλυση, το κράτος-έθνος δεν εμφανίζεται καν ως ένα συναφές σχήμα.

Άλλες θεωρίες της μετανεωτερικότητας έχουν υποστηρίξει με αρκετή σαφήνεια τη βαθμαία εξαφάνιση του κράτους-έθνους και το ότι ανοίγει σημαντικούς νέους χώρους ανοχής προς την ιδαιτερότητα⁽³⁾. Ακόμη και με αυτήν την ανάλυση, παρά όλα αυτά, η αναζήτηση της κοινότητας προχωραίει. Το σύγχρονο αίτημα για προστασία από τους ανέμους της οντολογικής ανασφάλειας, από το απρόβλεπτο, έχει υποστηριχθεί, καταλήγει σε αυτό που ο Μισέλ Μαφεσόλι⁽⁴⁾ έχει αποκαλέσει **νεοφυλετισμό** (neo-tribalism). Τέτοιες φυλές, έχουμε πει, συνιστανται μάλλον ως συλλήψεις παρά ως ολοκληρωμένα κοινωνικά σώματα -από την πληθώρα των ατομικών πράξεων αυτονομησης (self-identification). Τέτοιοι παράγοντες που ίσως εμφανίζονται από καιρό σε καιρό να δημιουργούν

μια συνεκτική πίστη έχουν περιορισμένη εκτελεστική εξουσία και μικρό μόνο έλεγχο στις αναξιοχαρακτικές εισδοχές και τους εξοστραχισμούς⁽⁵⁾.

Μια τέτοια θεώρηση οδηγεί στον πειρασμό να βάλει κανείς την εθνική ταυτότητα στην ίδια μοίρα με άλλες μορφές ομαδικής ταυτότητας. Είναι ακριβώς αυτό που εσχάτως συμπτυχνώθηκε στο σύνθημα του νεο-φυλετισμού (neo-tribalism). Στις πιο δημοφιλείς παραλλαγές, σε ένα βαθμό, η οξεία πρόσληψη νέων μορφών οργανωμένης ένταξης εκφυλίσθηκε στο να γίνονται αντιληπτές όλες οι συλλογικότητες ως δυνάμεινοι να επιλεγούν τρόποι ζωής (*life-styles*) ή υπο-κουλτούρες (*subcultures*).

Σε έναν νεοφυλετικό κόσμο, από μια άποψη, εαν δεν μας αρέσει η παρέα, μπορούμε να αποχωρήσουμε. Τίποτα όπως οι συνεκτικές φυλές του παρελθόντος. Καθώς αυτό ίσως μετράει για πολλές από τις παραξενιές της καθημερινής ζωής στον προχωρημένο καπιταλιστικό κόσμο, δεν πουλάει σε αυτό του οποίου γινόμαστε μάρτυρες αυτή τη στιγμή: δηλαδή στην ξαναγέννηση της ιστορίας στο πρώην σοβιετικό μπλοκ καθώς και σε μέρη της δύστης (ή, ίσως τώρα, στο κέντρο) -η επανένωση της Γερμανίας ούσα η πιο δραματική περίπτωση εν προκειμένω.

Στην πράξη, μερικές μορφές συλλογικής ταυτότητας είναι πολύ περισσότερο ισχυρές (και ενδεχόμενα σταθερές) από άλλες, όπως ο Αλμπέρτο Μελούτσι⁽⁶⁾ έχει υποστηρίξει. Παρατηρεί, ότι η εθνοτικό-εθνική κινητοποίηση (ethno-national mobilisation) αντιληπτή ως διαμόρφωση, συντήρηση και αλλοίωση με την πάροδο του χρόνου μιας αυτοσυναλώμενης ταυτότητας

(self-reflexive identity) προκύπτει από τις αντιφατικές πραγματικότητες των μετα-βιομηχανικών δημοκρατιών στις οποίες υπάρχουν ταυτόχρονα πιέσεις για ολοκλήρωση και ανάγκη για οικοδόμηση ταυτότητας (identity building). Όπως και ο Μπάουμαν, ο Μελούτσι υποστηρίζει ότι το σύστημα του κράτους-έθνους έχει εξαντληθεί, καθώς η διαδικασία λήψης αποφάσεων μετακινείται προς τα συνολικά και τα τοπικά επίπεδα (global and local levels). Εν τούτοις, ο Μελούτσι βλέπει τις εθνικές ταυτότητες ως ξεχωριστά ισχυρές εκφράσεις μιας συμβολικής αυτοεπιβεβαίωσης, αν και χωρίς μέσα περιοριστές σε μια ενιαία μορφή: για παράδειγμα, μπορεί να εκφρασθεί η επιθυμία μέσα σε μια δεδομένη κοινότητα να αναγνωριστούν ως νομιμοποιητικά διαφορετικοί, εναλλακτικά μπορούν να έχουν μια περιφερειακή βάση και να αντανακλούν μια επιθυμία να ελέγχουν ένα συγκεκριμένο έδαφος. Η πρώτη περίπτωση είναι αυτή μιας εθνικής κοινότητας που ζητά δικαιώματα μέσα σε μια ευρύτερη κοινωνική τάξη. Η επόμενη περίπτωση έρχεται πιο κοντά στην εθνοτική βάση της εθνικής ταυτότητας, όπου η αυτονομία ή η απόσχιση μπορούν να είναι στην ημερήσια διάταξη, ανάλογα με τις περιστάσεις.

Σε αντίθεση με την άποψη ότι ο πολλαπλασιασμός ταυτοτήτων μπορεί να προσφέρει ένα πρόσωπο για να τεθεί ένα τέρμα στην ξενοφοβία, ο Μελούτσι σωστά σημειώνει ότι τέτοιες εκδηλώσεις διαφορετικότητας διατρέχουν εγγενείς κινδύνους, καθώς η επιδιωξη του διαφορετικού και τα συμφέροντα που συνδέονται με αυτό μπορούν να γίνουν μια πηγή σύγκρουσης. Το πρόβλημα είναι τότε πώς οι νέοι κανόνες του παιχνιδιού θα εδραιωθούν. Αυτό εξαρτάται καθαρά από τον βαθμό κατά τον οποίο οι προϋποθέσεις της αυθεντικής δημοκρατίας και μια πολιτική κουλτούρας έχουν συναντηθεί -μέσα σε ένα δεδομένο κράτος ή μεταξύ κρατών, δηλαδή διεθνώς.

Θα πρότεινα ότι ο παρόν εξέχων χαρακτήρας της εθνικής ταυτότητας στην ευρωπαϊκή πολιτική ανασκευάζει τη θεώρηση ότι οι μεγάλες αφηγήσεις είναι παρελθόν, και ότι δεν υπάρχουν επιβλητικοί μύθοι αλληλεγγύης να πεί κανείς. Και τα αναδυόμενα κράτη-έθνη της παλαιάς ανατολής, και η υπερεθνικοποιούμενη Ευρωπαϊκή Κοινότητα εξαρτώνται πάρα πολύ από το να μιας πείσουν ότι μύθοι αλληλεγγύης μέσα σε συνδεδεμένες κοινότητες είναι

στην Ευρ. Κοινότητα, δεν υπάρχει κυρίαρχο πολιτιστικό έθνος το οποίο να μπορεί να γίνει ο πυρήνας του πιθανού μελλοντικού (ευρωπαϊκού) έθνους-κράτους και να ηγεμονεύσει την Ευρω-κούλτούρα.

και να τους επιδοκιμάζει κανείς και να τους επιθυμεί.

Καθαρά μιλώντας, το παλαιό μνημό της εθνικής κυριαρχίας δεν κάνει, δεδομένης της πραγματικότητας της σφαιρικής αλληλεξάρτησης. Όπως ο Γουίλιαμ Γουάλας επισήμανε, εσωτερικές και εξωτερικές επενδύσεις, πολυεθνική παραγωγή, μετανάστευση, μαζικά ταξίδια, μαζικές επικοινωνίες, όλα αυτά διαβρώνουν τα σύνορα που οι Κυβερνήσεις έχτισαν τον 19ο αιώνα μεταξύ του εθνικού και του ξένου⁽⁷⁾. Ο Άλεν Μπιο επισήμανε ομοίως την κοίση ικανότητας του δυτικού έθνους-κράτους να διαχειρισθεί τον πολιτικό οικονομικό του χώρο, κάτι που οφείλεται στη συνδυασμένη επίστωση της οικονομικής διεθνοποίησης και των αποκεντρωτικών απαιτήσεων από κάτω. Υποστηρίζει ότι νέα συστήματα κρατών αναδύονται, με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα ως μια συμμαχία καπιταλισμών των οποίων τα εχθρικά μπλοκ συγκεντρώνονται στις ΗΠΑ και την Ιαπωνία. Εν τούτοις, είναι ακριβώς η παρακμή στην ικανότητα του κράτους να διαχειρισθεί την εθνική πολιτική και να εγγυηθεί την εσωτερική κοινωνική τάξη που έδωσε το έναυσμα για την αναζήτηση νέων ταυτότητων, βασισμένων σε εθνοτικές, τοπικές, θρησκευτικές και ακραίες εθνικιστικές προοπτικές⁽⁸⁾. Ο Ετιέν Μπαλιμπάρ, από μια διαφορετική θεωρητική προοπτική, κατέληξε σε ένα παραπλήσιο συμπέρασμα. Ισχυρίζεται ότι το κράτος στην Ευρώπη σήμερα δεν είναι ούτε εθνικό ούτε υπερεθνικό και ότι η κλασική άσκηση της κεντρικής εξουσίας έχει εξαφανισθεί: Όλες οι προϋποθέσεις είναι επομένως παρούσες ώστε ένα είδος ενός πανικού ταυτότητας (identity panic) να παραχθεί και να διατηρηθεί. Τα άτομα φοβούνται το κράτος-ειδικά τα περισσότερο στερημένα και απομακρυσμένα από την εξουσία- αλλά φοβούνται ακόμη περισ-

σότερο την εξαφάνιση και την αποσύνθεση του⁽⁹⁾.

Τέτοιες μακρο- και μικρο-διαρθρωτικές αλλαγές αρθρώνουν, και τροποποιούν, κάθε δεδομένη εθνική ταυτότητα. Παρότι η τρέχουσα κατάσταση στην Ευρώπη είναι όσο εξαιρετικά συγχειμένη είναι, εν τούτοις, είναι πολύ νωρίς να διαγράψουμε το κράτος-έθνος και τη σχέση του με τα ξήτηματα της συλλογικής ταυτότητας. Μολονότι συμπιεσμένο (το κράτος-έθνος) μεταξύ του σφαιρικού και του τοπικού (όπως πολλοί έχουν ήδη αριθμώς επισημάνει) αυτό παραμένει ακόμη ένα κρίσιμο σημείο αναφοράς. Για τους ευρωπαίους, για περίπου δύο αιώνες, αυτή η πολιτική μορφή έχει προσφέρει ένα κυρίαρχο κανονιστικό ιδεώδες συλλογικής ταύτισης (overarching normative ideal of collective identification) και ο χρόνος του δεν έχει ακόμη περάσει, όπως η ανάδυση των νέων κρατών-έθνων στην ανατολική και κεντρική Ευρώπη, και τα εσωτερικά νήματα σε ορισμένα δυτικά κράτη ευρέως πιστοποιούν.

Στην Ευρώπη, όπως είναι καλώς γνωστό, το κράτος-έθνος δημιουργήθηκε κατά τη διάρκεια μιας μεγάλης χρονικής περιόδου και μέσα από αρκετά διακριτά μονοπάτια ανάπτυξης. Σύμφωνα με μια καθιερωμένη παράδοση ανάλυσης, ο Αντονού Σμιθ προέβη στη χρήσιμη διάκριση μεταξύ του δυτικού και του ανατολικού μοντέλου. Το πρώτο, το χαρακτηρίζει ως εξής: ιστορικό έδαφος, νομική-πολιτική κοινότητα, νομική-πολιτική ισότητα των μελών, και κοινή αστική κουλτούρα και ιδεολογία, αυτά είναι οι προδιαγραφές- συντατικά του δυτικού μοντέλου του έθνους⁽¹⁰⁾.

Αυτό αντιδιαστέλλεται με: τη γενεalogία και τα υποτιθέμενα ακατάλυτα ιστορικά νήματα των ανθρώπων, λαϊκή κινητοποίηση, καθομιλούμενες γλώσσες (ντοπιολαλίες), έθιμα και παραδόσεις: αυτά είναι τα συστατικά μιας εναλλακτικής, εθνοτικής σύλληψης του έθνους, από τη μια καθορεφτίζοντας το διαφορετικό δρόμο της δημιουργίας έθνους που ταξίδεψε σε πολλές χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και της Ασίας και από την άλλη συνιστώντας μια δυναμική πολιτική πρόκληση⁽¹¹⁾.

Κοιτάζοντας από αυτήν τη σκοπιά, η οικοδόμηση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας έχει μάλλον κάτι από τον χαρακτήρα του διοικητικού-γραφειοκρατικού τρόπου δημιουργίας κράτους παρά από την επιδιώξη μιας εθνοτικής ομάδας για δημιουργία κράτους ως αυ-

Ταχυδρομική Διεύθυνση: E.K.O.M.E., Τ.Θ. 78, 190 03 Μαρκόπουλο, Μεσόγεια Αττικής, Τηλ./Fax: (0299) 23991

Η E.K.O.M.E. είναι μια μη κερδοσκοπική και ανεξάρτητη αστική εταιρία. Στόχος της είναι η μελέτη και η συζήτηση των αρχών της οικονομικής δημοκρατίας, της ελεύθερης οικονομίας σε συνδυασμό με το κράτος πρόνοιας.

ΜΕΛΕΤΗ

M 963 - 20 Μαρτίου 1996

Η Πορεία της Νεοελληνικής Υψηλής Στρατηγικής

Δρ. Χαράλαμπος Παπασωτηρίου*
Εταίρος, EKOME

Η υψηλή στρατηγική συμπεριλαμβάνει όλα τα μέσα που χρησιμοποιεί μια δύναμη για την προώθηση των εξωτερικών της στόχων. Οι βασικές διαστάσεις της υψηλής στρατηγικής είναι: α) η στρατιωτική στρατηγική, β) η οικονομική πολιτική, γ) η διπλωματία, και δ) η εσωτερική και διεθνής νομιμοποίηση. Κάθε δύναμη κινείται μέσα σε αυτές τις διαστάσεις, στην προσπάθειά της να κάμψει την θέληση αντίπαλων δυνάμεων ή να επηρεάσει την θέληση φιλικών και ουδέτερων δυνάμεων, ώστε να επιτύχει τους εξωτερικούς της στόχους.

Η στρατιωτική στρατηγική είναι αναπόσπαστο τμήμα κάθε υψηλής στρατηγικής, στο μέτρο που η χρήση ή η απειλή της ένοπλης βίας ήταν και παραμένει κεντρικό στοιχείο της διεθνούς πολιτικής. Η ένοπλη βία είναι τόσο δραστικός τρόπος για την υπεράσπιση ή την προώθηση των εθνικών συμφερόντων, ώστε καμία δύναμη να μην έχει την πολυτέλεια να την αποποιηθεί, καθώς θα ρίσκαρε ένοπλες επιθέσεις ή εκβιασμούς από τους αντίπαλους της.

Από την άλλη πλευρά, κατά κανόνα η υψηλή στρατηγική συμπεριλαμβάνει και άλλα μέσα, πέραν την στρατιωτική στρατηγική. Καθώς η στρατιωτική στρατηγική είναι ένα εξαιρετικά επίπονο και δαπανηρό μέσο για την προώθηση των εξωτερικών στόχων μιας δύναμης, ένα μεγάλο μέρος της τέχνης της υψηλής στρατηγικής είναι η εξασφάλιση των εθνικών στόχων με άλλα, λιγότερο δυσβάστακτα και πιο αποδοτικά μέσα¹. Μόνο σε ακραίες περιπτώσεις ολοκληρωτικού πολέμου, όπως ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος μετά το 1941, περιορίζεται η υψηλή στρατηγική σχεδόν αποκλειστικά στην στρατιωτική διάσταση - περιπτώσεις που προσεγγίζουν στην έννοια του "Ιδεατού πολέμου" του Clausewitz (σε αντιδιαστολή με τον "πραγματικό πόλεμο" στον οποίο η χρήση της ένοπλης βίας μετριάζεται από τις πολιτικές σκοπιμότητες που κατευθύνουν κάθε πολεμική προσπάθεια)².

Η νεοελληνική υψηλή στρατηγική γεννήθηκε δια πυρός και σιδήρου στον επαναστατικό αγώνα του 1821, και συνέχισε να εξελίσσεται μετέπειτα υπό αντίστοιχης συνθήκες. Ο νεότερος Ελληνισμός αντιμετώπισε ισχυρούς αντίπαλους, οι οποίοι αντιστάθηκαν στις κεντρικότερες επιδιώξεις του ή απειλήσαν τα ζωτικά του συμφέροντα. Αναπόφευκτα, η χρήση ή η απειλή της ένοπλης βίας ήταν κεντρικό στοιχείο της νεοελληνικής υψηλής στρατηγικής καθ'όλη της διάρκεια.

Εντούτοις, όλες οι μεγάλες επιτυχίες της νεοελληνικής υψηλής στρατηγικής, συμπεριλαμβανομένης και της Επανάστασης του 1821, συντελέσθηκαν με την χρήση και άλλων μέσων. Αν και συχνά ο σχεδιασμός της υψηλής στρατηγικής ήταν ελλειπτής ή ανύπαρκτος, και η

* Ο Δρ. Παπασωτηρίου είναι εταίρος της EKOME. Διδάσκει στο Deree και είναι ερευνητής στο Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων (Παντείου).

¹ Charalambos Papasotiriou, Byzantine Grand Strategy, Stanford University Doctoral Dissertation, 1991, σελ. 567-83.

² Carl von Clausewitz, Vom Kriege, Frankfurt/M: Ullstein, 1980, σελ. 17-37 (χεφ. 1, Βιβλίο 1). Christopher Gacek, The Logic of Force: The Dilemma of Limited War in American Foreign Policy, New York: Columbia, 1994, σελ. 1-24.

την ευνοϊκή επέμβαση των μεγάλων δυνάμεων ήταν απαραίτητη η ελληνική ενεργοποίηση και σε μια άλλη διάσταση της υψηλής στρατηγικής.

γ) **Διπλωματία.** Το 1821 οι ηγεσίες των μεγάλων δυνάμεων ήταν εναντιωμένες σε οποιαδήποτε επαναστατική κίνηση που θα διατάρροασε το μεταναπολεόντι ευρωπαϊκό status quo. Ακόμα και η Ρωσία, που παλαιότερα είχε υποστηρίξει ένοπλα προηγούμενες εξεγέρσεις των Ελλήνων κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τηρούσε στάση αντιδραστικής αλληλεγγύης με τις δύο άλλες απόλυτες μοναρχίες της Ιεράς Συμμαχίας, την Αυστρία και την Πρωσία. Γνωρίζοντας αυτήν την προγραμματικότητα, ο Υπουργός Εξωτερικών της Ρωσίας Καποδίστριας αρνήθηκε το 1820 να αναλάβει την ηγεσία της Φιλικής Εταιρείας, και συνέστησε στους Φιλικούς να αναβάλλουν την επανάσταση μέχρι να διαμορφωθεί μια ευνοϊκότερη ευρωπαϊκή συγκυρία.

Από την άλλη πλευρά, η μόνη μεγάλη δύναμη που είχε άμεσα συμφέροντα κατά της ελληνικής εξέγερσης ήταν η Αυστρία¹⁰, καθώς η άνοδος των βαλκανικών εθνικών αφυπνήσεων απειλούσε όχι μόνον την οθωμανική, αλλά και την δική της αυτοκρατορία στα βορειοδυτικά Βαλκάνια. Οι άλλες μεγάλες δυνάμεις δεν είχαν λόγο να αντιτίθενται στην Επανάσταση του 1821, εφόσον βεβαιώνονταν ότι θα παρέμενε τοπικό ελληνικό φαινόμενο και δεν θα προκαλούσε ένα γενικότερο επαναστατικό κύμα σε άλλες περιοχές της Ευρώπης.

Το πρώτο διπλωματικό μέλημα των Ελλήνων ήταν να πείσουν τις μεγάλες δυνάμεις, ότι η εξέγερση τους ήταν μια καθαρά εθνική υπόθεση που δεν απειλούσε επ' ουδενί την γενικότερη ευρωπαϊκή τάξη¹¹. Το 1822 οι Επαναστάτες αποφάσισαν να δημιουργήσουν ένα πολιτικό σύστημα με μοναρχία υπό ευρωπαϊκή δυναστία, για να τονίσουν την νομιμοφροσύνη τους στα πλαίσια της μεταναπολεόντιας ευρωπαϊκής τάξης¹². Πέραν τούτου, ο ικανότερος Ελληνας για την αποπεράτωση αυτού του διπλωματικού έργου ήταν ο Καποδίστριας, τον οποίο κανείς δεν μπορούσε να υποπτεύει για συμμετοχή σε ευρωπαϊκές συνωμοσίες για την προώθηση των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης (ως ο κύριος εκπρόσωπος της Ρωσίας στο Κονγκρέσο της Βιέννης το 1814-15, ο Καποδίστριας πρωτοστάτησε στην τελική ήττα του Ναπολέοντα και στην αποκατάσταση της "έννομης" ευρωπαϊκής τάξης του ancien régime).

Ομως, η διπλωματική ενεργοποίηση του Καποδίστρια υπέρ της Επανάστασης - μετά την απόσυρσή του από την υπηρεσία του Τσάρου - δημιουργήσε ένα νέο διπλωματικό πρόβλημα. Η Βρετανία, που υποστήριξε την Επανάσταση πριν από κάθε άλλη μεγάλη δύναμη, επιδίωκε πάσει θυσία να κρατήσει ένα ενδεχόμενο ανεξάρτητο ελληνικό κράτος υπό την δική της επιρροή, και εκτός ρωσικής ηγεμονίας. Η αντίσταση σε κάθε κάθοδο της Ρωσίας στην Μεσόγειο είχε ήδη διαμορφωθεί ως μακροπρόθεσμος στόχος της βρετανικής πολιτικής.

Επομένως, ο Καποδίστριας έπρεπε να κρατήσει μια λεπτή ισορροπία. Αφ' ενός, επεδίωκε μια στρατιωτική επέμβαση της Ρωσίας, της μόνης δύναμης που ήταν γεωγραφικά σε θέση να επιτεθεί άμεσα κατά του Σουλτάνου Μαχμούτ (ο στόχος του επιτεύχθηκε με τον Ρωσοτουρκικό Πόλεμο του 1828). Αφ' ετέρου, έπρεπε να πείσει την Βρετανία, ότι ένα ανεξάρτητο ελληνικό κράτος δεν θα ήταν υποχείριο της Αγίας Πετρούπολης. Για την επίτευξη του διπλού αυτού στόχου, είχε συχνές επαφές με τις κυβερνήσεις των δύο αυτών δυνάμεων, στην Αγία Πετρούπολη, το Λονδίνο και την Γενεύη. Ενεργοποιήθηκε επίσης και στο Παρίσι.¹³

Αν και με απόσταση ο σημαντικότερος παράγοντας της ελληνικής προσπάθειας στην διπλωματική διάσταση της Επανάστασης, ο Καποδίστριας δεν ήταν μόνος. Μεταξύ άλλων συνέβαλαν και ο Μαυροκορδάτος και ο Κωλέτης στην διπλωματία του αγώνα, ο πρώτος στην Βρετανία και ο δεύτερος στην Γαλλία¹⁴. Οι ελληνικές διπλωματικές προσπάθειες ασφαλώς συνέβαλαν αποφασιστικά στην αποδοχή της Επανάστασης από τις μεγάλες δυνάμεις, και στην επέμβαση στο Ναυαρίνο. Οπως στην διάσταση της διεθνούς νομιμοποίησης, έτσι και στην διάσταση της διπλωματίας ο Σουλτάνος Μαχμούτ παρέμεινε αδρανής, θεωρώντας την εξέγερση εσωτερικό πρόβλημα της Αυτοκρατορίας του.

Αν η Επανάσταση του 1821 είχε εκδηλωθεί αποκλειστικά στην στρατιωτική διάσταση, θα είχε αποτύχει. Ο ένοπλος αγώνας ήταν απόλυτα απαραίτητη, αλλά όχι επαρκής προϋπόθεση για την τελική επικράτηση της Επανάστασης ακόμα και στα περιορισμένα εδάφη της νότιας Ελλάδας. Η θέληση του Σουλτάνου Μαχμούτ κάμφθηκε από τους Επαναστάτες, αναγκάζοντάς τον να αναγνωρίσει ένα ανεξάρτητο ελληνικό κράτος, επειδή οι Ελληνες ενεργοποιήθηκαν επιτυχώς και σε άλλες διαστάσεις της υψηλής στρατηγικής πέρα από την στρατιωτική στρατηγική.

10 A.J.P. Taylor, *The Habsburg Monarchy, 1809-1918*, London: Penguin Books, 1988, σελ. 41-3.

11 Δεσποτόπουλος, Α. Ι., *Μελέτες Πολιτικής Ιστορίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Αθηνών, 1989, σελ. 14-16.

12 Dakin, D., *The Unification of Greece: 1770-1923*, London: Ernest Benn Ltd, 1972, σελ. 52.

13 Κούκου, Ε. Ε., *Ιωάννης Καποδίστριας: Ο Ανθρωπος - Ο Διπλωμάτης, 1800-1828*, Αθήνα: ΟΕΔΒ, 1988, σελ. 152-266.

14 Dakin, D., *The Unification of Greece: 1770-1923*, London: Ernest Benn Ltd, 1972, σελ. 52-5.

2. Η περίοδος της Μεγάλης Ιδέας: 1830-1922

Το ανεξάρτητο ελληνικό κράτος του 1830 περιείχε μονάχα ένα μικρό μέρος του ελληνικού πληθυσμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Για τα επόμενα ενενήντα χρόνια, ο κυρίαρχος εξωτερικός στόχος του ελληνικού κράτους ήταν η απελευθέρωση των "αλύτρωτων πατρίδων".

Το βασικό πρόβλημα που αντιμετώπιζε το ελληνικό κράτος κατά τον δέκατο ένατο αιώνα ήταν η στρατιωτική και οικονομική αδυναμία της ελληνικής πλευράς σε σχέση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ενας διμερής πόλεμος δεν μπορούσε παρά να αποβεί σε βάρος της Ελλάδας, όπως απεδείχθη στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897.

Κατά την περίοδο του Οθωνα, η προώθηση της Μεγάλης Ιδέας βασίσθηκε σε μια υπεραπλουστευμένη εδομηνεία της Επανάστασης (που εν μέρει επικρατεί ακόμα και σήμερα). Κατά την απλοϊκή αυτή αντίληψη, δύο παράγοντες θα εξασφάλιζαν την επανάληψη της επιτυχίας της Επανάστασης σε μελλοντικούς εθνικούς αγώνες:

Πρώτον, ο πατριωτικός ενθουσιασμός, ο ηρωϊσμός και η αυτοθυσία μπορούσαν να αντισταθμίσουν την αριθμητική υπεροχή των Οθωμανών. Η πίστη στο στοιχείο της ηθικής υπεροχής εκτόπισε τον ψύχραιμο και θεαλιστικό στρατηγικό σχεδιασμό στον τομέα της στρατιωτικής στρατηγικής.

Δεύτερον, έπρεπε να βρεθούν ισχυρές προστάτιδες μεγάλες δυνάμεις που να επαναλάβουν την διεθνή επέμβαση στο Ναυαρίνο και τον ωστούρκικό πόλεμο του 1828. Όμως, η αναζήτηση προστατών δεν βασίσθηκε στον θεαλιστικό υπολογισμό των εθνικών συμφερόντων των μεγάλων δυνάμεων, και σε ενδεχόμενες συγκλίσεις τους με τα ελληνικά εθνικά συμφέροντα. Αντίθετα βασίσθηκε στην ουτόπικη ελπίδα, ότι η πολιτική των μεγάλων δυνάμεων θα μπορούσε, ή θα έπρεπε, να βασίζεται σε έναν αφιλοερδή φιλελληνισμό. Ακόμα και σήμερα, πολλοί Ελληνες πιστεύουν ότι οι μεγάλες δυνάμεις οφείλουν να στηρίζουν τις ελληνικές επιδιώξεις, ανεξάρτητα από τα δικά τους εθνικά συμφέροντα.

Η προετοιμασία αντάρτικων εξεγέρσεων του αλύτρωτου Ελληνισμού και η αναζήτηση προστατών στις μεγάλες δυνάμεις αποτελούν τα χαρακτηριστικά στοιχεία της ελληνικής υψηλής στρατηγικής επί Οθωνα¹⁵. Η σημαντικότερη εκδήλωσή τους ήταν στην εποχή του Κριμαϊκού Πολέμου, κατά την οποία η ελληνική κυβέρνηση άργησε να διαγνώσει την απόφαση της Βρετανίας και της Γαλλίας να εμποδίσουν την υποχώρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προς όφελος της Ρωσίας. Η Ελλάδα βρέθηκε στο πλευρό του ηττημένου του Κριμαϊκού Πολέμου, και οι κινητοποιήσεις των επαναστατικών μονάδων ανταρτοπολέμου απέβησαν εις μάτιν¹⁶.

Από την θετική πλευρά, κατά την οθωνική περίοδο σημειώθηκε μια μεγάλη και μακροπρόθεσμή επιτυχία στην διάσταση της εσωτερικής νομιμοποίησης της ελληνικής υψηλής στρατηγικής. Περί τα μέσα του δεκάτου ενάτου αιώνα διαμορφώθηκε η θεωρία της συνεχούς τρισχιλιετούς ιστορίας του ελληνικού έθνους, που συμπεριλάμβανε τόσο την ελληνική αρχαιότητα όσο και το Βυζαντιό. Ως εθνικό πτυεύω, η θεωρία αυτή λειτούργησε συν τω χρόνω υπέρ της δημιουργίας ενός εξαιρετικά ομοιογενούς πληθυσμού στην Ελλάδα, υπερβαίνοντας τις παλαιότερες ετερογενείς τοπικές παραδόσεις. Η Ελλάδα έγινε έτοι το πιο ομοιογενές κράτος των Βαλκανίων, γεγονός που και σήμερα αποτελεί ισχυρό προτέρημα στα πλαίσια των βαλκανικών διενέξεων και ανταγωνισμών¹⁷.

Η επιδίωξη της Μεγάλης Ιδέας έγινε πιο πολύπλοκη με την άνοδο του αλυτρωτισμού σε άλλα βαλκανικά έθνη, χωρίς την Σερβία και την Βουλγαρία. Τα συμφέροντα των χριστιανικών βαλκανικών εθνών συνέπιπταν όσον αφορά τον στόχο της εκδίωξης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τα Βαλκάνια, αλλά συγκρούονταν όσον αφορά την μοιρασία των οθωμανικών εδαφών. Το πρόβλημα δεν επιδέχετο εύκολης επίλυσης, καθώς οι εθνικοί πληθυσμοί στην Οθωμανική Μακεδονία ήταν γεωγραφικά ανάμεικτοι, και καθώς ένα τμήμα του χριστιανικού πληθυσμού δεν είχε καθαρά διαμορφωμένη εθνική ταυτότητα.

Η κρίση του Ανατολικού Ζητήματος το 1876-78 έφερε δραματικά στο προσκήνιο το Μακεδονικό Ζήτημα, υπό συνθήκες εξαιρετικά δυσμενείς για την Ελλάδα. Ο ωστούρκικό πόλεμος του 1877-78 κατέληξε στην Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, με την οποία η Βουλγαρία απέκτησε όχι μόνο τα σημερινά της εδάφη, αλλά και το μείζον μέρος των εδαφών της σημερινής ελληνικής Μακεδονίας και της Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας. Η ανατροπή της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου στο Κονγκρέσο του Βερολίνου το καλοκαίρι του 1878

¹⁵ Δεσποτόπουλος, Α. Ι., Μελέτες Πολιτικής Ιστορίας, Αθήνα: Εκδόσεις Αθηνών, 1989, σελ. 103-105.

¹⁶ Dakin, D., The Unification of Greece: 1770-1923, London: Ernest Benn Ltd, 1972, σελ. 82-4.

¹⁷ Παπασωτηρίου, Χ., Τα Βαλκάνια μετά το Τέλος του Ψυχού Πολέμου, Αθήνα: Παπαζήσης, 1994, σελ. 271. Μόνον η μικρή μουσουλμανική μειονότητα της Ελλάδας δεν έχει οικιοποιηθεί την πίστη ότι αποτελεί τμήμα του τρισχιλιετούς ελληνικού έθνους.

Υπό την απειλή αυτού του καταστροφικού ενδεχόμενου, ο Βενιζέλος ήταν διατεθιμένος να εξετάσει μια υψηλή στρατηγική θρησκευτική διαφοροποιημένη από την παραδοσιακή επιδίωξη της Μεγάλης Ιδέας μέσω εδαφικής επέκτασης του ελληνικού κράτους. Λαμβάνοντας υπόψιν την διασπορά του ελληνικού πληθυσμού σε πολλές περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, καθώς και την αριθμητικά σημαντική συνολική του παρουσία (κατά τον Βενιζέλο, πέντε εκατομμύρια Ελλήνες επί οκτώ εκατομμυρίων Τούρκων²³), ο Βενιζέλος υπολόγισε ότι ένας εκδημοκρατισμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας θα επέτρεπε την εκ των ένδον επικράτηση του ελληνικού στοιχείου, ως πολιτισμικά ανώτερου, έναντι τόσο του τουρκικού όσο και του σλαβικού²⁴. Η επιδίωξη ενός τέτοιου στόχου θα σήμαινε για την Ελλάδα την συνέχιση της τρικουπικής πολιτικής των καλών σχέσεων με την Μεγάλη Πύλη.²⁵

Δύο παράγοντες ανάγκαιον τον Βενιζέλο να εγκαταλείψει μια τέτοια πολιτική. Πρώτον, ο ιταλοτουρκικός πόλεμος του 1911-12, στον οποίο η Ιταλία κατέκτησε τα Δωδεκάνησα, δημιούργησε τον φόβο να επεκταθούν οι ιταλικές κατακτήσεις και σε ευρύτερες περιοχές του Αιγαίου, και ως αποτέλεσμα να ζητήσουν άλλες μεγάλες δυνάμεις οθωμανικά εδάφη ως αντιστάθμισμα (*compensation*) - σε βάρος των βλέψεων των βαλκανικών κρατών. Ο κίνδυνος αυτός πίεζε τα βαλκανικά κράτη να επισπεύσουν την μεταξύ τους μοιρασιά της Οθωμανικής Μακεδονίας. Δεύτερον, υπό τις πιέσεις της Ρωσίας η Βουλγαρία και η Σερβία υπερέβησαν τις έντονες διμερείς τους διαφορές και τον Φεβρουάριο/Μάρτιο του 1912 συνήψαν επιθετική στρατιωτική συμμαχία.²⁶

Υπό την πίεση των εξελίξεων αυτών, ο Βενιζέλος άλλαξε απότομα κατεύθυνση και επικεντρώθηκε στην βαλκανική διπλωματία με σκοπό την συμμετοχή της Ελλάδας στην επικείμενη μοιρασιά της Οθωμανικής Μακεδονίας. Βέβαια, η Ελλάδα εισήλθε στον αγώνα δρόμου των τριών βαλκανικών κρατών για την κατάκτηση των οθωμανικών εδαφών με μονάχα 120.000 στρατό, έναντι των 180.000 της Σερβίας και Μαυροβουνίου και των 300.000 της Βουλγαρίας²⁷. Ομως, όπως σωστά υπολόγισε ο Βενιζέλος, το κύριο μέρος του Οθωμανικού Στρατού συγκεντρώθηκε απέναντι στον βουλγαρικό στρατό, όχι μόνον επειδή ήταν ο ισχυρότερος των τριών, αλλά και επειδή ήταν ο πλησιέστερος στην Κωνσταντινούπολη, την έδρα της Μεγάλης Πύλης. Ως αποτέλεσμα, στον Πρώτο Βαλκανικό Πόλεμο η Ελλάδα και η Σερβία πέτυχαν πολύ μεγαλύτερες εδαφικές επεκτάσεις από την ισχυρότερή τους Βουλγαρία. Η βουλγαρική αμφισβήτηση αυτού του αποτελέσματος οδήγησε στον Δεύτερο Βαλκανικό Πόλεμο, με τον οποίο επικυρώθηκε η επιτυχία της Ελλάδας και της Σερβίας.

Η εδαφική επέκταση της Ελλάδας το 1912-13 ήταν η πρώτη μεγάλη επιτυχία της ελληνικής υψηλής στρατηγικής μετά την Επανάσταση του 1821. Απέρρευσε από τον συνδυασμό της αύξησης της ένοπλης ισχύος με τις εύστοχες ευκαιριακές διπλωματικές ενέργειες του Βενιζέλου. Μετά την μεγάλη αυτή επιτυχία του, ο Βενιζέλος ακολούθησε μια πιο μακροπρόθεσμη και πιο φιλόδοξη υψηλή στρατηγική με στόχο την ολοκλήρωση της Μεγάλης Ιδέας και την άνοδο της Ελλάδας στην θέση της ηγετικής περιφερειακής δύναμης.

Η μεγάλη ευκαιρία που επιχείρησε να εκμεταλλευθεί ο Βενιζέλος ήταν ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος. Βέβαια, ένας μακρύς πόλεμος μέχρις εσχάτων μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων είναι πάντοτε επικίνδυνος για τις μικρές δυνάμεις, οι οποίες κινδυνεύουν να ποδοπατηθούν μέσα στην βίαιη σύγκρουση της τιτανομαχίας. Από την σκοπιά μιας μικρής δύναμης οι επιλογές είναι δύσκολες, και οι αστάθμιτοι παράγοντες τεράστιοι. Η έκβαση του πολέμου δεν επηρεάζεται παρά ελάχιστα από τις ενέργειες της μικρής δύναμης. Μια απόφαση συμμετοχής της στον πόλεμο δεν είναι παρά ένα στοίχημα για το ποιά παράταξη των μεγάλων δυνάμεων θα επικρατήσει.

Ο Βενιζέλος στοιχημάτησε στην πλευρά της entente. Το σκεπτικό του ήταν πολύ γενικό, και ελλειπώς θεμελιωμένο. Ούτως ή άλλως, η έκβαση του πολέμου παρέμεινε εξαιρετικά αμφίβολη μέχρι τον Απρίλιο του 1917, ή και αργότερα²⁸. Η ιδιοφυΐα του Βενιζέλου δεν έγκειται

²³ *Ιστορία του Ελληνικού Εθνους*, Τόμος ΙΔ, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977, σελ. 284.

²⁴ Ο Ιων Δραγούμης ήταν ο κατ'εξοχήν υποστηρικτής μιας τέτοιας υψηλής στρατηγικής. Dakin, D., *The Unification of Greece: 1770-1923*, London: Ernest Benn Ltd, 1972, σελ. 194-95.

²⁵ *Ιστορία του Ελληνικού Εθνους*, Τόμος ΙΔ, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977, σελ. 284-85.

²⁶ Dakin, D., *The Unification of Greece: 1770-1923*, London: Ernest Benn Ltd, 1972, σελ. 191-93.

²⁷ Δεσποτόπουλος, Α. Ι., *Μελέτες Πολιτικής Ιστορίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Αθηνών, 1989, σελ. 122-25.

²⁸ Η είσοδος των ΗΠΑ στον πόλεμο τον Απρίλιο του 1917 άλλαξε τον συσχετισμό δυνάμεων. Ομως, την στιγμή της εισόδου τους οι ΗΠΑ είχαν λιγότερο στρατό από την προπολεμική Ελλάδα. Μέχρι να δημιουργήσουν ένα ισχυρό στράτευμα, πέρασαν πολλοί μήνες. Εν τω μεταξύ, το καλοκαίρι του 1917 κατάρρευσε το μείζον μέρος του ρωσικού στρατού.

στην "πρόβλεψη" της νικήτριας πλευράς - στο σημείο αυτό ήταν απλώς τυχερός - όσο στην στο επακριό εκμετάλλευση της ευτυχούς επιλογής του.

Ηδη από τις πρώτες εβδομάδες του πολέμου, ο Βενιζέλος είχε καταλήξει στην αναγκαιότητα της ελληνικής συμμετοχής στην πλευρά της επέντε. Η υλοποίηση της επιλογής του απεδείχθη εξαιρετικά δύσκολη. Τον Αύγουστο του 1914 η Βρεταννία απέφριψε την πρόταση του Βενιζέλου για ελληνική συμμετοχή, για να μην ωθηθούν η Βουλγαρία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία στο αντίπαλο στρατόπεδο. Οταν αυτό έγινε ούτως ή άλλως, η Βρεταννία άλλαξε στάση, και στις αρχές του 1915 ζήτησε την ελληνική συμμετοχή στην επικείμενη συμμαχική επιχείρηση τα Δαρδανέλλια. Άλλα εν τω μεταξύ είχαν δημιουργηθεί αμφιβολίες εντός Ελλάδος. Ο Μεταξάς, συγκεκριμένα, άνθρωπος με πιο περιορισμένους ορίζοντες από τον Βενιζέλο, αλλά με μεγαλύτερη διορατικότητα στον στενό τομέα της στρατιωτικής στρατηγικής, διέγνωσε με σαφήνια τις αδυναμίες της βρεταννικής εκστρατείας στα Δαρδανέλλια. Τα επιχειρήματά του ενίσχυσαν την αντίθεση του Κωνσταντίνου, η οποία ανέβαλε την είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο για δύο χρόνια - και μόνον έπειτα από τον Διχασμό και την βρεταννογαλλική στρατιωτική επέμβαση στην Αθήνα για την έξωση του Κωνσταντίνου.

Παρά την καθυστέρηση και τις δυσκολίες της ελληνικής συμμετοχής στον πόλεμο, ο Βενιζέλος εξασφάλισε τεράστια οφέλη στις συνθήκες ειρήνης και στην μεταπολεμική τάξη. Στον τομέα της διπλωματίας, έπεισε την Βρεταννία να στηρίξει την Ελλάδα ως υποθιστικό παράγοντα της ευρύτερης περιοχής, ώστε να προωθηθούν από κοινού τα συμφέροντα και των δύο χρατών. Στον τομέα της διεθνούς νομιμοποίησης, στηρίχθηκε στην από τον Πρόεδρο Ουίλσον νεοεκπονθηθείσα αρχή της αυτοδιάθεσης για να επεκτείνει την ελληνική επικράτεια στην Θράκη (δυτική και ανατολική, με σημαντικά παράλια στον Εύξεινο Πόντο) και στο Αιγαίο (Ιμβρος και Τένεδος, Διαδεκάνησα πλην Ρόδου), καθώς και για να θέσει περιοχές της Μικράς Ασίας με συγκεντρώσεις ελληνικών πληθυσμών υπό ελληνική ζώνη ελέγχου (League of Nations mandate)²⁹. Καμμία άλλη μεγάλη ή μικρή δύναμη δεν προώθησε τόσο επιτυχημένα τους εθνικούς της στόχους στις διαπραγματεύσεις του 1919-20.

Η ανάλυση της επιτυχίας του Βενιζέλου το 1919-20 γίνεται κατά κανόνα υπό το πρόσιμα της κατοπινής Μικρασιατικής Καταστροφής. Αυτό αδικεί τον Βενιζέλο. Είναι γεγονός, ότι οι ελληνικές περιοχές της Μικράς Ασίας ήταν δύσκολο να εξασφαλισθούν στρατιωτικά. Επιπλέον, δύο μη-προβλέψημες εξελίξεις απείλησαν τις ελληνικές θέσεις στην Μικρά Ασία: Πρώτον, την καταρρεύσασα Οθωμανική Αυτοκρατορία διαδέχθηκε ένα ισχυρό τουρκικό εθνικιστικό κίνημα με στόχο την απελευθέρωση της δυτικής Μικράς Ασίας από τον ξένο ξυγό (που αφορούσε όχι μόνον την Ελλάδα, αλλά και τις ζώνες ελέγχου της Βρεταννίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας). Δεύτερον, η Γαλλία και ιδίως η Ιταλία - που στις Συνθήκες της Ειρήνης απέτυχε στους στόχους της τόσο στο Αιγαίο, όσο και στην Αδριατική - ενοχλήθηκαν από την ελληνοβρεταννική επιτυχία στις Συνθήκες, και κατά παραβίαση των υπογραφών τους άρχισαν να τις υπονομεύουν υποστηρίζοντας υλικά την τουρκική πλευρά. (Η Σοβιετική Ρωσία, που δεν υπέγραψε τις Συνθήκες της Ειρήνης, τάχθηκε επίσης και πιο δικαιολογημένα στο πλευρό του "αντι-ιμπεριαλιστικού" αγώνα των Τούρκων). Από την άλλη πλευρά, ο Βενιζέλος είχε με το μέρος του την Βρεταννία, την ισχυρότερη δύναμη στον κόσμο σε εκείνη την διεθνή συγκυρία.³⁰

Ισως η δικαιότερη κριτική της υψηλής στρατηγικής του Βενιζέλου είναι, ότι ήταν ένα πολύπλοκο οικοδόμημα που χρειαζόταν προσπάθεια και επιτυχημένους ελληνικούς χειρισμούς σε πολλούς τομείς. Το οικοδόμημα δεν είχε μεγάλη αντοχή σε σφάλματα και κακοτυχίες. Από την άλλη πλευρά, αν όλα πήγαιναν καλά, η υψηλή στρατηγική του Βενιζέλου θα οδηγούσε την Ελλάδα στην απόκτηση στρατηγικών εδαφών σε "δύο ηπείρους και πέντε θάλασσες" και θα την καθιστούσε το περιφερειακό κέντρο βάρους της ευρύτερης περιοχής των Βαλκανίων, του Εύξεινου Πόντου και της Ανατολικής Μεσογείου.

Η Βρεταννία συνέχισε να υποστηρίζει την Ελλάδα, αν και λιγότερο ενεργά, μετά την εκλογική ήττα του Βενιζέλου και την επιστροφή του Κωνσταντίνου στον θρόνο στο τέλος του 1920. Οταν οι τουρκικές επιθέσεις κατά των ελληνικών θέσεων στην Μικρά Ασία άθησαν την Ελλάδα σε επιθετική εκστρατεία, η Βρεταννία κατέβαλε διπλωματικές προσπάθειες για κάποιο συμβιβασμό που θα διέσωζε την ουσία της ελληνικής πρωτοκαθεδρείας στην περιοχή. Μετά την αποτυχία των διπλωματικών της προσπαθειών λόγω της τουρκικής απορριπτικής στάσης, υποστήριξε πολιτικά σε ύψιστο επίπεδο την ελληνική στρατιωτική προσπάθεια για κατάλυψη της Αγκυρας (π.χ. δηλώσεις του Βρεταννού Πρωθυπουργού Lloyd George στην Βουλή των Κοινοτήτων στις 22 Ιουλίου/4 Αυγούστου 1922)³¹.

29 Ιστορία του Ελληνικού Εθνους, Τόμος ΙΕ, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1978, σελ. 132-40.

30 Dakin, D., The Unification of Greece: 1770-1923, London: Ernest Benn Ltd, 1972, σελ. 225-37.

31 Ιστορία του Ελληνικού Εθνους, Τόμος ΙΕ, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1978, σελ. 200.

Η Μικρασιατική Καταστροφή δεν ήταν αναπόφευκτη, και θα πρέπει μάλλον να εξηγηθεί με βάση τις λεπτομερείς εξελίξεις στο στρατιωτικό μέτωπο³². Ασφαλώς η Ελλάδα δεν μπορούσε επί μακρόν να υποστηρίζει προωθημένες στρατιωτικές θέσεις στην Μικρά Ασία - ο Μεταξάς το 1921 ανέπτυξε ακλόνητα επιχειρήματα προς τους υπουργούς του Κωνσταντίνου που απεδείκνυαν αυτήν την πραγματικότητα³³. Άλλα κάποιος περιορισμός των ελληνικών στόχων είχε σοβαρές πιθανότητες εξασφάλισης των περισσότερων κατακτήσεων του Βενιζέλου και ευνοϊκών συνθηκών διαβίωσης για τον εκτός ελληνικής επικράτειας Ελληνισμό της Μικράς Ασίας. Οι συγκεκριμένες στρατιωτικές επιχειρήσεις το καλοκαίρι του 1922 θα μπορούσαν κάλιστα να είχαν άλλο αποτέλεσμα - πριν την νίκη του, ο τουρκικός στρατός είχε δείξει περισσότερα σημάδια κόπωσης από τον ελληνικό³⁴. Μια στρατιωτική επιτυχία της Ελλάδας το 1922 πιθανόν θα έπειθε τον Κεμάλ, δεδομένης της έντονης βρεταννικής συμπαράτασης στην ελληνική πλευρά, να δεχθεί μια συμβιβαστική λύση, που θα εξασφάλιζε τουλάχιστον την ελληνική προσάρτηση της Ανατολικής Θράκης και την ασφάλεια των ελληνικών πληθυσμών της Μικράς Ασίας.

Η ελληνική στρατιωτική ήττα και η ταχύτατη κατάρρευση του ελληνικού μετώπου τον Αύγουστο και Σεπτέμβριο του 1922 άλλαξε το σκηνικό. Ο τουρκικός εθνικισμός πήρε μια ισχυρότατη ώθηση, και εκδίωξε τον Ελληνισμό από την Μικρά Ασία. Επειτα στράφηκε κατά της βρεταννικής ξώνης ελέγχου στην Μικρά Ασία (η Γαλλία και η Ιταλία είχαν αποσυρθεί από την Μικρά Ασία νωρίτερα στα πλαίσια της φιλοτουρκικής τους στάσης) καθώς και κατά των ελληνικών θέσεων στην Θράκη. Η κεκτημένη ταχύτητα του τουρκικού εθνικισμού ανακόπηκε από την βρεταννική αντίδραση. Το βρεταννικό *casus belli* στις αρχές Οκτωβρίου του 1922 έπεισε τον Κεμάλ να σταματήσει την προέλασή του κατά των βρεταννικών θέσεων στην Μικρά Ασία, και σταθεροποίησε την γενικότερη κατάσταση³⁵. Ως αποτέλεσμα, η τουρκική αντεπίθεση δεν απείλησε την γραμμή του Εβρου, ενώ τα νησιά του Αιγαίου (εκτός από την Ιμβρο και την Τένεδο) παρέμειναν ελληνικά. Αυτή η νέα κατάσταση παγιώθηκε, με βρεταννική διπλωματική προσπάθεια, στην Συνθήκη της Λωζάνης το 1923³⁶, η οποία συνεχίζει μέχρι σήμερα να οριοθετεί τα ελληνοτουρκικά σύνορα πλην Δωδεκανήσων.

Η κατάρρευση του βενιζελικού οικοδομήματος τερμάτισε την Μεγάλη Ιδέα. Η στρατιωτική ήττα από τον τουρκικό εθνικισμό είχε διαφορετικό νόημα από προηγούμενες ήττες από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι Σουλτάνοι βασίλευαν σε μια συνειδητά πολυεθνική και πολυθρησκευτική αυτοκρατορία. Ο Κεμάλ στόχευε στην δημιουργία ενός εθνικού τουρκικού κράτους. Ετσι χρησιμοποίησε την στρατιωτική του νίκη για να εκκαθαρίσει εθνικά την Μικρά Ασία από το ελληνικό στοιχείο. Η πορεία της ελληνικής Μεγάλης Ιδέας, που στόχευε στην ενσωμάτωση του Ελληνισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε ένα καθαρά ελληνικό εθνικό κράτος, ανακόπηκε όταν προσέκρουσε στην αντίστοιχη κεμαλική προσπάθεια δημιουργίας ενός καθαρά τουρκικού εθνικού κράτους.

3. Η περίοδος αναδίπλωσης και άμυνας: 1922-1990

Η Μικρασιατική Καταστροφή ήταν η χειρότερη περίπτωση ενός ευρύτερου φαινομένου: της εκδίωξης ή περιθωριοποίησης του Ελληνισμού από τα εθνικιστικά ζεύματα που κυριάρχησαν στα κράτη που αναδύθηκαν από την υποχώρηση και κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ο Ελληνισμός ήταν το οικονομικά κυρίαρχο στοιχείο σε μια ευρύτατη περιοχή, από το Γαλάτιο μέχρι την Αλεξανδρεία, από την Ερμούπολη μέχρι την Οδησσό και την Τραπεζούντα. Το παλάτι των Σουύσων συνεχίζει σήμερα να είναι από τα εντυπωσιακότερα κτήρια του Βουκουρεστίου, και αντίστοιχα μνημεία της πολαιμάς οικονομικής ισχύος του Ελληνισμού είναι διάσπαρτα σε όλη την πρώην επικράτεια των σουλτάνων.

³² Marriot, J.A.R., *The Eastern Question: An Historical Study in European Diplomacy*, London: Oxford U.P., Fourth Edition, 1947, σελ. 536.

³³ Το πλήρες μνημόνιο της συζήτησης του Μεταξά - ο οποίος τότε δεν είχε καμία υπηρεσιακή ή κυβερνητική θέση - με τους υπουργούς έχει αναδημοσιευθεί από τον Σ. Μαρκεζίνη υπό τον τίτλο "Μνημόνιον συνομηλίας μεταξύ Δ. Γούναρη, Π. Πρωτοπαπαδάκη και Ι. Μεταξά την 25 Μαρτίου (7 Απριλίου) 1921", στο *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, Τόμος Τέταρτος, Αθήνα: Πάπυρος, 1968, σελ. 52-57.

³⁴ Dakin, D., *The Unification of Greece: 1770-1923*, London: Ernest Benn Ltd, 1972, σελ. 236-37.

³⁵ Ομως, το ενδεχόμενο μιας βρεταννικής πολεμικής εμπλοκής στην μακρινή Μικρά Ασία οδήγησε στην πτώση της κυβερνητικής Lloyd George, και στην αντικατάστασή της με πιο εσωστρεφείς και αργότερα κατευναστικές κυβερνήσεις μέχρι το 1940. Robert Rhodes James, *The British Revolution: British Politics 1880-1939*, London: Methuen, 1977, σελ. 440-44.

³⁶ Robert Rhodes James, *The British Revolution: British Politics 1880-1939*, London: Methuen, 1977, σελ. 450.

Τα νέα έθνη-κράτη που δημιουργήθηκαν με βάση "μεγάλες ιδέες" παρόμοιες με την ελληνική δεν ήταν διατεθιμένα να επιτρέψουν να συνεχίζεται η οικονομική κυριαρχία του ξένου ελληνικού στοιχείου. Πέρα από την Μικρά Ασία, ο Ελληνισμός εκδιώχθηκε ή καταπιέσθηκε στα Βαλκάνια, την Αίγυπτο επί Νασσέρ, και την κατεχόμενη Κύπρο το 1974. Καταπιέσθηκε επίσης στην Σοβιετική Ενωση επί Στάλιν, στα πλαίσια της σταλινικής πολιτικής της απαγόρευσης του ελεύθερου εμπορίου και της μέσω υποχρεωτικών μετακινήσεων ανάμειξης των σοβιετικών πληθυσμών.

Το αποτέλεσμα της Μικρασιατικής Καταστροφής και της γενικότερης υποχώρησης του ευρύτερου περιφερειακού Ελληνισμού ήταν η συρρίκνωση των οριζόντων του ελληνικού κράτους. Μετά το 1922, ο κύριος στόχος της ελληνικής ψηφλής στρατηγικής ήταν η υπεράσπιση των περιοχών εθνικών κατακτήσεων. Από αναθεωρητική δύναμη, η Ελλάδα ταυτίσθηκε με το εδαφικό *status quo*. Το μήνυμα του 1922 ήταν, ότι μια ήττα μπορούσε να οδηγήσει σε μόνιμη πληθυσμιακή υποχώριση του Ελληνισμού. Εφόσον αυτό συνέβη στην Μικρά Ασία, δεν θα μπορούσε σε κάποια νέα ενδεχόμενη ήττα να επαναληφθεί και με την εθνική εκκαθάριση του ελληνικού πληθυσμού από επαρχίες της Ελλάδας που τυχόν θα είχαν πέσει στον έλεγχο ξένων κατακτητών;

Τα αμυντικά μέτρα της Ελλάδας επικεντρώθηκαν στο πληθυσμιακό στοιχείο. Με την Συνθήκη της Λωζάνης είχε επιτευχθεί μια ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας που ελαχιστοποίησε την παρουσία του μουσουλμανικού στοιχείου στο ελληνικό κράτος. Η Βόρεια Ελλάδα, εντούτοις, είχε ακόμα σημαντικά σλαβικά στοιχεία, παρά τις εθνικές εκκαθαρίσεις που συνόδευσαν τις πολεμικές επιχειρήσεις κάθε βαλκανικού κράτους στους δύο Βαλκανικούς Πολέμους. Το ελληνικό κράτος πήρε τοίμα μέτρα για την αντιμετώπιση του σλαβικού στοιχείου. Πρώτον, το μεγαλύτερο μέρος των προσφύγων της Μικράς Ασίας κατευθύνθηκε στην Βόρεια Ελλάδα, ανξέανοντας την αριθμητική υπεροχή του ελληνικού στοιχείου³⁷. Δεύτερον, η σχολική παιδεία χρησίμευσε για την αφομοίωση πληθυσμών αμφιβολης εθνικότητας στον ελληνικό πολιτισμό. Τρίτον, όσοι Σλάβοι στην Ελλάδα επέμεναν να τονίζουν την διαφοροποίησή τους από τον Ελληνισμό υπέστησαν, ιδίως επί Μεταξά, αστυνομικά μέτρα καταπίεσης. Το ίδιατερο αντισλαβικό μένος της δικτατορίας Μεταξά εξηγείται και από το γεγονός, ότι το μεταξικό καθεστώς επιχείρησε να νομιμοποιηθεί με βάση τον κομμουνιστικό κίνδυνο, και ότι το ΚΚΕ είχε από το 1924 πάρει μια στάση υπέρ των Σλάβων της Ελλάδας (υποστήριξη μιας "ανεξάρτητης Μακεδονίας και Θράκης"³⁸).

Στην εξωτερική πολιτική, η Ελλάδα μετά το 1922 προσπάθησε να αποσωβήσει κάθε εμπλοκή σε επικίνδυνες περιπτέτειες. Ο Βενιζέλος προώθησε την βελτίωση των σχέσεων της Ελλάδας με την Ιταλία (1928) και την Τουρκία (1930), τους δύο ισχυρότερους εν δυνάμει αντιπάλους στην περιφέρεια³⁹. Ο Μεταξάς προσπάθησε να κρατήσει την Ελλάδα ουδέτερη στην περίοδο της ρωγδαίας επιδείνωσης της ευρωπαϊκής πολιτικής το 1936-40. Η ελληνική αντίδραση στο ξέσπασμα του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου ήταν ακριβώς η αντίθετη από αυτήν του Βενιζέλου το 1914. Η Ελλάδα επιθυμούσε διακαώς να μην εμπλακεί.

Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος αποδείχθηκε πολύ πιο απειλητικός από τον Πρώτο για την Ελλάδα. Εντυχώς, για δεύτερη φορά η Ελλάδα βρέθηκε στο πλευρό του νικηφόρου συνασπισμού. Ομως, αν είχε επικρατήσει η Γερμανία, θα είχε επακολουθήσει ο διαμελισμός της ελληνικής επικράτειας προς όφελος της Βουλγαρίας και της Ιταλίας. Επιπλέον, ο πόλεμος δημιούργησε έναν νέο και χειρότερο εθνικό διχασμό, ο οποίος επίσης επέφερε τον κίνδυνο διαμελισμού της Ελλάδας.

Από την σκοπιά της ψηφλής στρατηγικής, οι επιλογές του Μεταξά μετά την ιταλική εισβολή παρέμειναν στο αμυντικό πνεύμα της εξωτερικής πολιτικής του Μεσοπολέμου. Αρχικά ο Μεταξάς προσπάθησε να κρατήσει την ελληνική εμπλοκή στο διμερές επίπεδο του ελληνο-Ιταλικού πολέμου, στον οποίο οι ελληνικές επιτυχίες αναπτέρωσαν το ελληνικό ηθικό και αναβίωσαν τον αλυτρωτισμό της Μεγάλης Ιδέας όσον αφορά την Βόρεια Ήπειρο. Η επίτιδα να μείνει η Ελλάδα εκτός του ευρύτερου πολέμου άρχισε να φθίνει ήδη από τον Φεβρουάριο του 1941, όταν ο Μεταξάς διστακτικά δέχθηκε να συζητήσει με τους Βρετανούς την αποστολή βρεταννικών στρατευμάτων στην Ελλάδα για την αντιμετώπιση μιας ενδεχόμενης γερμανικής εισβολής. Εντούτοις, το ελληνικό στρατηγικό σχέδιο της συνοριακής άμυνας όλης της επικράτειας καταδίκασε την ελληνοβρετανική αντίσταση κατά της γερμανικής εισβολής σε αποτυχία. Οι Βρετανοί πίεζαν για την ανάπτυξη μιας αμυντικής γραμμής στο επίπεδο του Ολύμπου, που είχε σοβαρές πιθανότητες επιτυχίας. Η ελληνική κυβέρνηση δεν ήταν διατεθιμένη να εγκαταλείψει την Βόρεια Ελλάδα αμαχητεί, και ουσιαστικά προτίμησε την περίπου ταυτόχρονη ταχεία πτώση όλης της χώρας (η στρατηγική της συνοριακής άμυνας δεν είχε ελπίδα επιτυχίας, λόγω των πεδινών

37 Clogg, Richard, *A Concise History of Greece*, Cambridge: Cambridge U.P., 1992, σελ. 105-7.

38 *Ιστορία του Ελληνικού Εθνους*, Τόμος ΙΕ, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1978, σελ. 282.

39 *Ιστορία του Ελληνικού Εθνους*, Τόμος ΙΕ, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1978, σελ. 348-55.

συνόρων Ελλάδας-Γιουγκολαβίας)⁴⁰. Το ελληνικό σκεπτικό μάλλον είχε ως γνώμονα την ανάγκη να μην αισθανθεί ένα τμήμα της επικράτειας εγκατειλημένο, με φόβο να αναπτυχθούν τοπικά αποσχιστικές τάσεις ("ανεξάρτητη Μακεδονία και Θράκη", κατά την προπολεμική γραμμή του ΚΚΕ).

Οι προσπάθειες της κυβέρνησης εξορίας και των οργανώσεων της εθνικής αντίστασης κατά του Αξονα και της Κατοχής περιεπλάκησαν από το 1943 και μετά από τους ελιγμούς των διάφορων πολιτικών δυνάμεων για επικράτηση μετά την απελευθέρωση. Κάθε έννοια μιας ελληνικής υψηλής στρατηγικής κατάρρευσε εν μέσω των ενδοελληνικών ανταγωνισμών μεταξύ βασιλικών, βενιζελικών και εαμικών (με πολλές υποδιαιρέσεις και επικαλυπτόμενες ευκαιριοικές ομαδοποιήσεις μέσα σε αυτές τις γενικές κατηγορίες). Η εικόνα απλοποιήθηκε κάπως με τα Δεκεμβριανά, στα οποία οι βενιζελικοί και οι βασιλικοί βρέθηκαν σύμμαχοι ευκαιριοικά, και ξεκαθάρισε με τον μεγάλο εμφύλιο πόλεμο του 1947-49.

Η προσπάθεια του Τίτο να δημιουργήσει μια ενιαία και ανεξάρτητη Μακεδονία με όλες τις περιοχές της Οθωμανικής Μακεδονίας, και υπό γιουγκοσλαβικό έλεγχο, ακολουθούσε μεν τυπικά την προπολεμική γραμμή της κομμουνιστικής διεθνούς (Κομιντέρν), αλλά ουσιαστικά αποτελούσε μια φιλόδοξη προσπάθεια ανατροπής του αποτελέσματος των βαλκανικών πολέμων σε βάρος κυρίως της Ελλάδας. Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος έδωσε την ευκαιρία στον Τίτο να επιδιώξει την πλέον φιλόδοξη αναθεωρητική - δηλαδή επεκτατική - πολιτική στα Βαλκάνια από το 1913 μέχρι σήμερα.⁴¹

Ο φόβος μιας επανάλειψης της Μικρασιατικής Καταστροφής, σε βάρος αυτήν την φορά του Ελληνισμού της Βόρειας Ελλάδας (που αποτελούνταν σε μεγάλο βαθμό από πρόσφυγες του 1922), προστέθηκε στην εσωτερική πολιτειακή απειλή του κομμουνισμού, και ένωσε τους βενιζελικούς και τους βασιλικούς. Εντούτοις, ακόμα και ενωμένες οι δυνάμεις αυτές δεν είχαν την δυνατότητα να επικρατήσουν στον εμφύλιο πόλεμο χωρίς εξωτερική στήριξη. Ο κρίσιμος παράγοντας στην έκβαση του πολέμου ήταν η επέμβαση των ΗΠΑ από το Μάρτιο του 1947 και μετά.

Η αμερικανική εμπλοκή στην Ελλάδα κατά τον εμφύλιο πόλεμο ήταν πολύ βαθύτερη από προηγούμενες αναμείξεις των μεγάλων δυνάμεων. Είναι γεγονός, ότι στο παρελθόν - ιδίως στις πρώτες δεκαετίες του ελληνικού κράτους - οι ελληνικές πολιτικές εξελίξεις επηρεάζονταν αποφασιστικά από τις παρεμβάσεις των πρεσβειών των μεγάλων δυνάμεων. Άλλα η αμερικανική επέμβαση κατά τον εμφύλιο πόλεμο διείσδυσε πολύ βαθύτερα στην διοικητική δομή του ελληνικού κράτους. Τα υπουργεία που διαχειρίζονταν κονδύλια του Σχεδίου Μάρσαλ υπέστησαν την εσωτερική εποπτεία αμερικανών συμβούλων (ένας λόγος ήταν ο φόβος των Αμερικανών, μήπως τα χρήματα του αμερικανού φορολογούμενου κατασπαταλήθουν από ανίκανους ή διεφθαρμένους δημόσιους λειτουργούς του ελληνικού κράτους)⁴². Επιπλέον, τα σώματα ασφαλείας αναδιοργανώθηκαν από αμερικανούς σύμβουλους με βάση τα αμερικανικά πρότυπα. Με το τέλος του εμφύλιου πολέμου, η αμερικανική διείσδυση στον κρατικό μηχανισμό μειώθηκε, αλλά δεν απαλλήφθηκε πλήρως. Αναπόφευκτα, η Ελλάδα μετά το 1949 ενσωματώθηκε στους αμερικανικούς θεσμούς που υλοποιούσαν την πολιτική της ανάσχεσης (containment) της Σοβιετικής Ενωσης.

Από την σκοπιά της ελληνικής ηγεσίας, η ένταξη στο NATO αποτελούσε την λύση στο αμυντικό πρόβλημα που αντιμετώπιζε η Ελλάδα από το 1922 και μετά. Υπό την προστασία του πιο ισχυρού αμυντικού οργανισμού της ανθρωπότητας, η Ελλάδα θα εξασφαλιζόταν από περιφερειακές απειλές. Μετά από τις τρομακτικές αβεβαιότητες της περιόδου 1922-49, η ελληνική ηγεσία στηρίχθηκε με έκδηλη ανακούφιση στην βεβαιότητα της αμυντικής εγγύησης του NATO και της προστασίας των ΗΠΑ⁴³. Άλλα ακριβώς αυτή η υπερβολική πίστη στην δυνατότητα του NATO και των ΗΠΑ να λύσουν τα αμυντικά και εξωτερικά προβλήματα της Ελλάδας οδήγησε αργότερα και σε υπερβολική απογοήτευση.

Η απογοήτευση προήλθε από την πορεία του Κυπριακού Ζητήματος. Η Κύπρος αποτέλεσε τον στόχο μιας αναβίωσης, κατά κάποιον τρόπο, της Μεγάλης Ιδέας. Η φαγδαία υποχώρηση των αποικιακών αυτοκρατοριών μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο δημιούργησε

⁴⁰ Cruickshank, C, *Greece 1940-1941*, London: Davis-Poynter, 1976, σελ. 51-155.

⁴¹ Jelavich, B., *History of the Balkans: Twentieth Century*, Cambridge: Cambridge U.P., 1983, σελ. 306-28.

⁴² McNeill, W., *The Metamorphosis of Greece since World War II*, Oxford: Basil Blackwell, 1978, σελ. 87-94.

⁴³ Χαρακτηριστική είναι η δήλωση του Νικόλαου Πλαστήρα, Πρωθυπουργού την εποχή της ένταξης: "Δεν ημπορεύ κανείς να μη παραδεχθεί, ότι, όταν η Ελλάς συμμετέχει εις το Ατλαντικόν Σύμφωνο... αισθάνεται εαυτήν ασφαλεστέραν". Σπύρος Λιναρόδατος, *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα, Τόμος Α (1949-1952)*, Αθήνα: Παπαζήσης, 1977, σελ. 401.

βάσιμες ελπίδες, ότι η Κύπρος μπορούσε να ενωθεί με την Ελλάδα ολοκληρώνοντας, περίπου σαν επίλογος, το παλαιό πρόγραμμα της Μεγάλης Ιδέας.

Η αποτυχία του στόχου της Ενωσης οφείλεται στην απίστευτα πρωτόγονη ελληνική υψηλή στρατηγική. Οπως στην εποχή του Οθωνα και του Δηλιγιάννη, έτσι και τώρα εξαπελύθη αντάρτικος αγώνας. Καμμία συμμαχία ικανή να συμβάλλει στην κάμψη της θέλησης του αντιπάλου, δηλαδή της Βρεταννίας, δεν είχε εξασφαλισθεί εκ των προτέρων. Την οθωνική πίστη σε κάποια ευεργετική και ανιδιοτελή επέμβαση των μεγάλων δυνάμεων συμπλήρωσε στην δεκαετία του 1950 - όταν ανακαλύφθηκε ότι οι ΗΠΑ θεωρούσαν την Βρεταννία σημαντικότερο σύμμαχο από την Ελλάδα - η εξίσου αφελής πίστη στον ΟΗΕ ως τον επίδοξο "από μηχανής θεό" (παρά το γεγονός ότι η Βρεταννία έχει δικαίωμα αρνητικών στο Συμβούλιο Ασφαλείας). Προπαντός, δεν υπήρξε κανένας υπολογισμός της πιθανής αντίδρασης της Τουρκίας, του πραγματικού αντίπαλου.

Η πρωτόγονη ελληνική υψηλή στρατηγική επέφερε ακριβώς αυτό που θα έπρεπε πάση θυσία να είχε αποφύγει: την ευκαιριακή σύγκλιση των συμφερόντων της Βρεταννίας και της Τουρκίας. Από την σκοπιά της Αγκυρας, οι ελληνικές κινήσεις προσέφεραν μια ανέλπιστη και ιδανική ευκαιρία τουρκικής εμπλοκής, με την ανοχή ή την ενεργό σύμπραξη της Βρεταννίας. Υπό οποιεσδήποτε διαφορετικές συνθήκες, η τουρκική ανάμειξη θα ήταν δυσχερέστερη και αμφίβολης αποτελεσματικότητας.

Η εξέλιξη του Κυπριακού Ζητήματος σε ελληνοτουρκική διένεξη οδήγησε την Ελλάδα σε μια νέα ανακάλυψη. Η αμυντική εγγύηση του ΝΑΤΟ ισχύει για επιθέσεις από κράτη εκτός της συμμαχίας. Το ΝΑΤΟ δεν επιθυμεί να μεροληπτήσει σε μια διαφορά εντός της συμμαχίας. Προσπαθεί ασφαλώς να αποτρέψει την κλιμάκωση της διαμάχης δύο συμμάχων, και επιθυμεί να συμβάλλει στην επίλυσή της, ώστε να διατηρείται η συνοχή της συμμαχίας και να μην δημιουργούνται ευκαιρίες επέμβασης από τους αντιπάλους της συμμαχίας (δηλαδή την Σοβιετική Ενωση, μέχρι το 1990). Άλλα εκ των πραγμάτων, είναι αναγκασμένο να τηρεί λίγο-πολύ μια πολιτική ίσων αποστάσεων.

Επομένως, η Ελλάδα μέσω του Κυπριακού βρέθηκε πάλι ακάλυπτη ως προς περιφερειακές απειλές, προερχόμενες από μια νατοϊκή χώρα ισχυρότερη της. Και όχι μόνον ήταν η διμερής ισορροπία ισχύος ευνοϊκή για την Τουρκία, αλλά η γεωγραφική θέση της Κύπρου ήταν εξαιρετικά δυσμενής για την Ελλάδα από την σκοπιά της δυνατότητας στρατιωτικής επέμβασης των δύο νατοϊκών κρατών. Μονάχα η πίεση της Δύσης, που αποσκοπούσε στην αποσύβηση μιας γενικότερης ελληνοτουρκικής σύρραξης, απέτρεψε την τουρκική εισβολή πριν από το 1974. Το πραξικόπημα της 15 Ιουλίου 1974, με τον δεδηλωμένο στόχο της συμμαχίας (δηλαδή την Σοβιετική Ενωση, μέχρι το 1990). Άλλα εκ των πραγμάτων, είναι αναγκασμένο να τηρεί λίγο-πολύ μια πολιτική ίσων αποστάσεων.

Η ήττα του 1974 ενδυνάμωσε το αίσθημα της ανάγκης για περιχαράκωση και άμυνα που δίεπε την ελληνική υψηλή στρατηγική μετά το 1922. Η τουρκική κατοχή της μισής Κύπρου και η στρατηγική ομηρία της υπόλοιπης, σε συνδυασμό με την τουρκική υπεροπτλία στην διμερή ισορροπία με την Ελλάδα, δημιούργησε το αίσθημα ενός ελληνικού εγκλωβισμού σε μια πάλη για κάθε σπιθαμή πραγματικού ή διπλωματικού εδάφους. Οι αμυντικές δαπάνες της Ελλάδας αυξήθηκαν ως ποσοστό του ΑΕΠ, ιδίως κατά την περίοδο 1975-82, με αποτέλεσμα να μειωθεί η τουρκική υπεροπτλία, αλλά όχι τόσο ώστε να διανοθεί η Ελλάδα να χρησιμοποιήσει την απειλή πολέμου (coercive diplomacy) για να κάμψει την θέληση της Τουρκίας. Η ελληνική διπλωματία δεν εφείσθη διπλωματικών διαβημάτων κατά της Τουρκίας σε κάθε forum στο οποίο είχε πρόσβαση (ουνάι και αλοίμονο σε διπλωμάτη, υπουργό ή κυβέρνηση που θα έχανε οποιαδήποτε ευκαιρία να προβεί σε ούτως ή άλλως ανίσχυρα διαβήματα). Πολλές ελπίδες εναποτέθησαν στον ΟΗΕ και το διεθνές δίκαιο, χωρίς ίσως να ήταν αντιληπτός ο εγγενώς περιορισμένος ρόλος αυτών των διεθνών θεσμών στην διεθνή πολιτική (η οποία συνεχίζει να κυριαρχείται από τους συσχετισμούς ισχύος).

Άλλα πέραν αυτών των άκαρπων προσπαθειών, δεν διαφαινόταν καμμία προοπτική μεγαλύτερων στρατηγικών ελιγμών, ικανών να μετακινήσουν τον τουρκικό στρατό από την Κύπρο και να αναστρέψουν την ήττα του 1974. Οι ρητορικές διαφυγές εναντίον των ΗΠΑ, του ΝΑΤΟ και της Δύσης εν γένει είχαν αποκλειστικά την εσωτερική αξία της συναισθηματικής αποφόρτωσης, μέσω της χρέωσης μιας αποκλειστικά ελληνικής ήττας σε τρίτους. Η μόνη πρακτική κίνηση απομάκρυνσης από την Δύση, η έξοδος με απόφαση του κ. Καραμανλή από την στρατιωτική δομή του ΝΑΤΟ το 1974, απεδείχθη ζημειογόνος και αναιρέθηκε το 1980 χωρίς κατοπινή πρακτική αμφισβήτηση από τον ρητορικά πιο αντιδυτικό κ. Παπανδρέου.

Η μόνη στρατηγικής σημασίας πρωτοβουλία μετά το 1974 ήταν η απόφαση του κ. Καραμανλή να οδηγήσει την Ελλάδα στην Ε.Ο.Κ., η οποία όμως δεν επηρέασε άμεσα το Κυπριακό Ζήτημα ή την ελληνοτουρκική διένεξη. Η ευρωπαϊκή πολιτική της Ελλάδας είχε κάποιες ομοιότητες - τηρούμενων των αναλογιών - με τις επιλογές του Τρικούπη, με την έννοια ότι προσέφερε μια μακροπρόθεσμη ευκαιρία για αύξηση των συντελεστών ισχύος της Ελλάδας (οικονομικά και σε διεθνή ερείσματα), αλλά όχι άμεσες λύσεις στις εθνικές επιδιώξεις στην Κύπρο

και τα λοιπά ελληνοτουρκικά ζητήματα. Στο μέτρο που έκτοτε έχει προχωρήσει αλματωδώς η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση (Ενιαία Ευρωπαϊκή Πρόξενη 1985/7, Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης 1991/3), η επιλογή του κ. Καραμανλή παρέχει αυξανόμενα οφέλη, αλλά πάντοτε μακροπρόθεσμης φύσεως, όχι άμεσα σεντοποίησμα σε μια ανατροπή του δυσμενούς αποτελέσματος του 1974 όσον αφορά την Κύπρο.

4. Η μεγάλη ευκαιρία της δεκαετίας του 1990

Η κατάρρευση του Συμφώνου της Βαρσοβίας και της Σοβιετικής Ένωσης δημιούργησε μια νέα πραγματικότητα στην ευρύτερη περιφέρεια της Ελλάδας.

Πρώτον, η Ελλάδα βρέθηκε να είναι η ισχυρότερη περιφερειακή δύναμη στα Βαλκάνια. Η τεσσαρακονταετία διαφοροποιημένης προέρειας μεταξύ της Ελλάδας και των κομμουνιστικών της γειτόνων δημιούργησε συσωρευτικά μια εκπληκτική ελληνική οικονομική υπεροχή (το 1993 το ΑΕΠ της Ελλάδας ήταν περίπου ίσο με το ΑΕΠ όλων των πρωτην κομμουνιστικών κρατών των Βαλκανίων μαζί, συμπεριλαμβανομένης και της Ρουμανίας⁴⁴). Η Ελλάδα βρέθηκε να υπερτερεί συντριπτικά και σε στρατιωτική ισχύ, με μόνη εξαίρεση την Σερβία. Επιπλέον, η Ελλάδα ανήκει στο ΝΑΤΟ και την Ε.Ε., που αποτελούν τους ισχυρότερους οργανισμούς στην Ευρώπη σήμερα.

Δεύτερον, οι μεγάλες δυτικές δυνάμεις, και ιδίως οι ΗΠΑ, ήταν διατεθμένες ήδη από το 1991 να υποστηρίζουν την Ελλάδα ως ηγετική δύναμη στα Βαλκάνια. Ο λόγος είναι η δυνατότητα της Ελλάδας να οδηγήσει της γειτονικές πρώην κομμουνιστικές χώρες προς την Δύση, τόσο πολιτικά, όσο και οικονομικά. Η σύγκλιση των συμφερόντων της Ελλάδας και των δυτικών δυνάμεων αποτελεί μια θεατική βάση για την μακροπρόθεσμη εδρέωση της ελληνικής ηγεσίας στην περιφέρεια.

Τρίτον, η Τουρκία, αν και ισχυρότερη δημορώς, αποδείχθηκε ανίσχυρη να αντισταθμίσει την Ελλάδα ως δυνητικό κέντρο βάρους των Βαλκανίων. Πολλοί λόγοι συνέβαλαν σε αυτήν την κατάσταση. Η Τουρκία εστίασε τις κυριότερες προσπάθειες εξάπλωσης της επιρροής της στον Καύκασο, την Κεντρική Ασία και την Μέση Ανατολή. Η ακλιμάκωση του Κουρδικού προβλήματος από το 1991 και μετά απορρόφησε ένα άλλο μεγάλο μέρος των ενεργειών της. Στα Βαλκάνια ταυτίσθηκε από τον Μάιο του 1992 - λόγω της Βοσνιακής κρίσης - με το μουσουλμανικό στοιχείο, και επομένως μείωσε την επιρροή της στα κατ'εξοχήν ορθόδοξα κράτη (με εξαίρεση την πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας, λόγω της δημερούς διαφοράς Αθηνών-Σκοπίων). Συνολικά, η επιρροή της μετά το 1990 ήταν περιορισμένη, και από το 1992 φθίνουσα.⁴⁵

Ο συνδυασμός αυτών των παραγόντων δημιούργησε την σημαντικότερη ευκαιρία μετά το 1922 για μια θεατική άνοδο της διεθνούς ισχύος και επιρροής της Ελλάδας. Σε αντίθεση με την υψηλή στρατηγική του Βενιζέλου το 1919-20, η ευκαιρία της δεκαετίας του 1990 δεν εμπεριέχει το στοιχείο της εδαφικής επέκτασης, αλλά ούτε και τους κινδύνους καταστροφικής αναδίπλωσης που τελικά υπονόμευσαν το βενιζελικό οικοδόμημα το 1922. Η σημερινή προοπτική χαρακτηρίζεται από χαμηλό ρίσκο και πολύ υψηλά δυνητικά οφέλη.

Η καταλληλότερη υψηλή στρατηγική για την εκμετάλλευση της μεγάλης ευκαιρίας της δεκαετίας του 1990 θα πρέπει να έχει τα εξής στοιχεία:

α) Στον τομέα της στρατιωτικής στρατηγικής, η αποτροπή τυχόν νέων επεκτατικών τουρκικών σχεδίων σε βάρος του Ελληνισμού πρέπει να συνδυασθεί με μια βαλκανική στρατηγική διπλωματία με σκοπό την αύξηση της ελληνικής επιρροής στις βαλκανικές αμυντικές πολιτικές. Το πρόγραμμα του ΝΑΤΟ της "σύμπραξης για της ειρήνη" έχει προσφέρει ένα ιδανικό πλαίσιο για ελληνική ενεργοποίηση στην κατεύθυνση αυτή.

β) Στον τομέα της οικονομικής πολιτικής, η παρούσα κατάσταση ευνοεί την επιστροφή του Ελληνισμού ως οικονομικά πρωτεύοντος στοιχείου στην ευρύτερη περιοχή, μετά από πολλές δεκαετίες καταπίεσης και εκδίωξης. Η εδραίωση της ελληνικής οικονομικής επιρροής θα συμβάλλει και στην εξάπλωση της ελληνικής πολιτικής επιρροής. Επιπλέον, θα δημιουργήσει προϋποθέσεις ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας, καθώς θα την βγάλει από την τεχνιτή γεωγραφική απομόνωση που υπέστει επί Ψυχρού Πολέμου⁴⁶.

⁴⁴ Παπασωτηρίου, X., Τα Βαλκάνια μετά το Τέλος του Ψυχρού Πολέμου, Αθήνα: Παπαζήσης, 1994, σελ. 268-70.

⁴⁵ Παπασωτηρίου, X., Τα Βαλκάνια μετά το Τέλος του Ψυχρού Πολέμου, Αθήνα: Παπαζήσης, 1994, κεφάλαιο 7.

⁴⁶ Παπασωτηρίου, X., "Ενιαίος Βαλκανικός Οικονομικός Χώρος: Σημασία και Προϋποθέσεις", EKOME, ΕΠ 952 - 26 Απριλίου 1995.

γ) Στον τομέα της διεθνούς νομιμοποίησης, η Ελλάδα έχει την ευκαιρία να προωθηθεί, τόσο στα μάτια των Βαλκανίων, όσο και στα μάτια της Δύσης, ως αποφασιστικός παράγοντας για την σταθερότητα της Χερσονήσου του Αίμου και για την ομαλή μετάβαση των πρώην κομμουνιστικών κρατών προς την δημοκρατία, την οικονομία της αγοράς και την ένταξη στους θεσμούς της Δύσης (NATO, E.E). Η κατάκτηση μιας ηγετικής ελληνικής θέσης στα Βαλκάνια θα αυξήσει το ειδικό βάρο της Ελλάδας στα πλαίσια της Ε.Ε και του NATO.

δ) Στον τομέα της διπλωματίας, η Ελλάδα θα πρέπει να εξασφαλίσει την ενεργό υποστήριξη των δυτικών δυνάμεων στην ανάλυψη ενός ηγετικού όρλου στα Βαλκάνια. Παράλληλα, θα πρέπει να συμβάλλει διπλωματικά στην σταθεροποίηση των Βαλκανίων (ειδικά σε σχέση με την γιουγκοσλαβική κρίση), να εξομαλύνει τις διμερείς της σχέσης με γειτονικά κράτη - αυτό έχει δρομολογηθεί ήδη όσον αφορά την Αλβανία, αλλά όχι ακόμα πλήρως όσον αφορά την πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας - και να εκτοπίσει την τουρκική επιρροή.

Μια τέτοια υψηλή στρατηγική θα αυξήσει την διεθνή ισχύ και επιρροή της Ελλάδας, και επομένως μπορεί να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις αλλαγής της μέχρι τώρα δυσμενούς διμερούς ισορροπίας Αθηνών-Αγκυρας. Μακροπρόθεσμα, αποτελεί την θεαλιστικότερη ελπίδα για διέξοδο από τις τραγικές συνέπειες της ήτας του 1974.

Δυστυχώς, η πολιτική ηγεσία της Ελλάδας άργησε να διαγνώσει την μεγάλη ευκαιρία. Αντίθετα, η αρχική ελληνική αντίδραση στις εξελίξεις μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου ήταν στο πνεύμα της προηγούμενης περιόδου (1922-1989), όταν κυριαρχούσε η ανάγκη άμυνας και υπεράσπισης των παλαιότερων κατακτήσεων. Η ελληνική πολιτική ηγεσία αντέδρασε αρχικά με φοβία στην νέα βαλκανική σεντότητα, σαν να επρόκειτο είτε η πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας - με ΑΕΠ ίσον με το 3% του ελληνικού και με ανύπαρκτες ένοπλες δυνάμεις - είτε το υποτιθέμενο άλλα τελικά πλασματικό "μουσουλμανικό τόξο" να απειλήσουν την χώρα μας.

Ως αποτέλεσμα, η Ελλάδα εγκλωβίστηκε σε μια εντελώς ασήμαντη διένεξη με την πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας, σε βάρος του μεγάλου στόχου της κατάκτησης μιας ηγετικής θέσης τα Βαλκάνια. Από κάθε σκοπιά, η εμπλοκή αυτή ήταν ζημειογόνος. Μείωσε την διεθνή νομιμοποίηση και την διπλωματική δυνατότητα της Ελλάδας να διεκδικήσει την ηγεσία στην περιφέρεια, και αντίθετα οδήγησε σε μια διεθνή εικόνα της Αθήνας ως αποσταθεροποιητικού παράγοντα. Εμπόδισε, ίδιως μετά την επιβολή του εμπάργκο κατά της πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας τον Φεβρουάριο του 1994, την οικονομική διείσδυση στα Βαλκάνια. Επιπλέον, δημιούργησε την ευκαιρία για την διείσδυση της Αγκυρας στα Σκόπια, παρά τις θεμελιώδεις αντιθέσεις των δύο αυτών κρατών (λόγω του μουσουλμανικού προβλήματος των Σκοπίων και της ταύτισης της Αγκυρας με το μουσουλμανικό στοιχείο των Βαλκανίων).

Από την άλλη πλευρά, η ελληνική ηγεσία ξεπέρασε τις αρχικές της ανασφάλειες σε άλλους τομείς της νέας βαλκανικής σκηνής, και από τα μέσα του 1992 προώθησε την ελληνική ηγετική θέση στην περιφέρεια. Ακόμα και όσον αφορά την ζημιογόνο διένεξη με την πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας, οι περισσότεροι ηγετικοί Ελληνες πολιτικοί το 1996 παραδέχονται - είτε δημόσια είτε σε κατ'ιδίαν συζητήσεις - το λάθος της επιλογής του 1991-2. Οι συνθήκες ωριμάζουν για μια συμβιβαστική λύση αυτής της διμερούς διένεξης που μόνο ζημιές συσώρευσε σε βάρος του εθνικού συμφέροντος.

Σε γενικές γραμμές, μετά από τους κλυδωνισμούς του 1991-92 που απέρριψαν από τις αρνητικές εμπειρίες της περιόδου 1922-89, η Ελλάδα άρχισε να κινείται ενεργά προς την υλοποίηση της μεγαλόπνοης στρατηγικής σύλληψης που αξιοποιεί τις ευνοϊκές συνθήκες της εποχής μετά τον Ψυχρό Πόλεμο. Οπως συχνά στο παρελθόν, έτσι και τώρα λείπει ο συνολικός σχεδιασμός. Η ελληνική υψηλή στρατηγική προχωράει προς τα εμπόρια με άτακτη προέλαση. Σε ορισμένους τομείς, όπως η οικονομική διείσδυση στα Βαλκάνια και η στρατιωτική διπλωματία, γίνονται ταχύτερα άλματα από ότι σε άλλους. Ελλείψει ενός Βενιζέλου, που να δώσει μια ισχυρή υπηρεσιών. Εστω και με αυτόν τον ανοργάνωτο τρόπο, η σημερινή ελληνική υψηλή στρατηγική έχει αρχίσει να κινείται προς την υλοποίηση της μεγαλύτερης ευκαιρίας που παρουσιάσθηκε στην Ελλάδα εδώ και επτά δεκαετίες.

Συμπεράσματα

Το νεοελληνικό κράτος δημιουργήθηκε, διευρύνθηκε και επιβίωσε εν μέσω σκληρών αντιπαραθέσεων με μια πληθώρα αντιπάλων. Η νεοελληνική υψηλή στρατηγική ήταν επιτυχημένη

στην προώθηση των εθνικών στόχων, όποτε βασιζόταν στους συσχετισμούς ισχύος και σε θεαλιστικά μέσα για την κάμψη της θέλησης των αντιπάλων.

Το βασικό στοιχείο της διεθνούς πολιτικής ήταν και παραμένει ο διεθνής καταμερισμός ισχύος, ο οποίος προσδιορίζει τα όρια μέσα στα οποία μπορεί να κινηθεί το κάθε κράτος. Η Ελλάδα συνήθως αντιμετώπιζε ισχυρότερους αντιπάλους. Για να επικρατεί, χρειαζόταν όχι μόνον να ενισχύει τους συντελεστές ισχύος της (στην οικονομική και στρατιωτική διάσταση της υψηλής στρατηγικής), αλλά και να συνάπτει επιτυχημένες συμμαχίες (διάσταση διπλωματίας και διεθνούς νομιμοποίησης). Μόνον η σύγκλιση προσπαθειών σε αυτές τις διαστάσεις επέτρεψε στην Ελλάδα να υπερβεί σε κρίσιμες περόδους την αδύναμη θέση της στον περιφερειακό καταμερισμό ισχύος.

Οι αποτυχίες της νεοελληνικής υψηλής στρατηγικής συνέβησαν σε περιόδους κατά τους οποίους η ελληνική ηγεσία αρνήθηκε να προσαρμοσθεί στην πραγματικότητα της διεθνούς πολιτικής. Για παράδειγμα, στην εποχή του Οθωνα, του Δηλιγιάννη και του αντιποικιακού αγώνα στην Κύπρο, η ελληνική υψηλή στρατηγική βασίσθηκε σε ουτοπικές αντιλήψεις. Η πίστη στον ανταρτοπόλεμο και στην ανιδιοτελή επέμβαση προστατών (είτε αυτοί ήταν μεγάλες δυνάμεις, είτε ήταν ο ΟΗΕ και το διεθνές δίκαιο) αποδείχθηκε λανθασμένη ως βάση για την χάραξη της υψηλής στρατηγικής. Οι ένοπλοι αγώνες είχαν ελπίδες επιτυχίας, εφόσον βασίζονταν σε μια ευνοϊκή στρατηγική ισορροπία, είτε λόγω ελληνικής στρατηγικής υπεροχής, είτε λόγω εξασφάλισης στρατηγικών συμμάχων. Οι επιτυχημένες συμμαχίες υλοποιήθηκαν, εφόσον βασίζονταν σε μια σύγκλιση των εθνικών συμφερόντων των σύμμαχων κρατών με τα ελληνικά συμφέροντα. Μόνον όταν η Ελλάδα βασίσθηκε σε τέτοιους θεαλιστικούς υπολογισμούς, επέτυχε στις εξωτερικές της επιδιώξεις.

Μετά το 1989, η Ελλάδα βρέθηκε σε μια πλεονεκτική θέση στον περιφερειακό καταμερισμό ισχύος. Τα όρια μέσα στα οποία μπορεί να κινηθεί διευρυνθήκαν. Έχει την ευκαιρία να επιδιώξει φιλόδοξους εθνικούς στόχους. Εντούτοις, η επιτυχία της θα εξαρτηθεί από την ικανότητα της ελληνικής ηγεσίας να αναπτύξει μια θεαλιστική υψηλή στρατηγική με βάση τις πραγματικότητες της διεθνούς πολιτικής. Αυτό είναι το μάθημα της πορείας της νεοελληνικής υψηλής στρατηγικής.

Ε.Κ.Ο.Μ.Ε.

Εταιρία Κοινωνικών και Οικονομικών Μελετών

Μη κερδοσκοπική αστική εταιρία

Έδρα: Θέση Βαραυπάς, Μαρκόπουλο, Μεσόγεια, Αττική, ΑΦΜ: 97449576

Ταχυδρ. Διεύθυνση: Τ.Θ. 78, 190 03 Μαρκόπουλο, Μεσόγεια, Αττική.

Τηλέφωνο/Φαξ: 0299 / 21993 κινητό: 094 33 69 05

Η Ε.Κ.Ο.Μ.Ε. ιδρύθηκε το 1987 από τον Σωτήριο Παπασωτηρίου οικονομολόγο, πρώην στέλεχος επιχειρήσεως με πανευρωπαϊκές αρμοδιότητες και τον Δρ. Χαράλαμπο Παπασωτηρίου πολιτικό επιστήμονα, Β.Α. Οξφόρδη, Phd. Στάνφορντ, ΗΠΑ, Ερευνητή Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων.

Η Ε.Κ.Ο.Μ.Ε. είναι ανεξάρτητη και μη κομματική. Χρηματοδοτείται από πολλούς συνδρομητές και από προσωπική εργασία των εταίρων της.

Η Ε.Κ.Ο.Μ.Ε. επιλέγει ανεπηρέαστα τα αντικείμενα των μελετών της με γνώμονα την συμβολή τους στον εξορθολογισμό των πολιτικών αποφάσεων και του πολιτικού λόγου.

Στόχοι της Ε.Κ.Ο.Μ.Ε. σύμφωνα με το καταστατικό ιδρύσεώς της είναι:

- α) Μελέτη κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών προβλημάτων στα πλαίσια των αρχών της ελεύθερης οικονομίας σε συνδυασμό με το κράτος πρόνοιας.**
- β) Διάδοση των αρχών της «ελεύθερης οικονομίας σε συνδυασμό με το κράτος πρόνοιας» με εκδόσεις, διαλέξεις και άλλες πνευματικές εκδηλώσεις με βάση τα πορίσματα μελετών της εταιρίας ή άλλων συγγενών οργανώσεων.**

Η Ε.Κ.Ο.Μ.Ε. απευθύνεται στους πολιτικούς, ακαδημαϊκούς, οικονομικούς και κοινωνικούς ηγέτες. Κάνει επιστημονικά θεμελιωμένες προτάσεις πολιτικής. Δημοσιεύει Μελέτες Έρευνες και Επισημάνσεις, όπου παίρνει θέσεις και προτείνει λύσεις για τα επείγοντα προβλήματα της ελληνικής κοινωνίας.

Η Ε.Κ.Ο.Μ.Ε. πλαισιώνεται από επιτελείο εξωτερικών συνεργατών που απαρτίζεται από καταξιωμένους πολιτικούς, οικονομικούς και νομικούς επιστήμονες.

τοσκοπού. Οι πολιτικές τάξεις μιας ομάδας εθνών-κρατών (με ποικίλους βαθμούς λαϊκής υποστήριξης στα διάφορα μέρη) είναι σε μια εξελικτική διαδικασία προκειμένου να διαμορφώσουν μια κυρίαρχη πολιτική δομή - στην πραγματικότητα να δημιουργήσουν ένα κράτος. **Πολιτική ένωση, ένας κοινός οικονομικός χώρος, μια κοινή αμυντική ταυτότητα.....όλα αυτά επισημαίνουν τα προσαρτήματα-κλειδιά του κράτους.** Ο πολυεθνικός χαρακτήρας του αναδυόμενου πολιτικού μορφώματος, και η μικτή νομιμότητα των εθνών-κρατών (διαφορετικά ιερά ματα της διάφορες εθνικές τους κουλτούρες), θέτει ένα μοναδικό πρόβλημα διαμόρφωσης συλλογικής ταυτότητας. Τι μπορεί αυτή η Ευρώπη να σημαίνει; Ποιά σημεία ταύτισης μπορεί να προσφέρει στον λαό της;

Στη μετα-Μάαστριχτ περίοδο, ο ευφημισμός όλο στενότερη ένωση μπορεί για μερικούς βρετανούς πολιτικούς να είναι μια φράση περισσότερο αποδεκτή από τον φεντεραλισμό. Άλλα παρόλού αυτά όσο διακριτικά και να το πει κανείς, η έσχατη αυτία/τελεολογία (ultima ratio) της τρέχουσας διαδικασίας ολοκλήρωσης ίσως τελικά παραπέμπει σε μια κεντρική πηγή πολιτικής νομιμοποίησης στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, η οποία σε τελευταίο στάδιο θα διαθέτει το μονοπώλιο των μέσων άσκησης βίας. Εαν η ολοκλήρωση συνεχισθεί, μιλάμε για την ενδεχόμενη ανάδυση ενός νέου καθεστώτος και πηγής κυρίαρχης εξουσίας. Αυτό είναι μέρος του σύγχρονου τρόπου με τον οποίο κατανοούμε τις προϋποθέσεις για τη δημιουργία κράτους. Και τα μάλλον διστακτικά βήματα που γίνονται προς την αποκαλούμενη ευρωπαϊκή αμυντική ταυτότητα διακηρύσσουν μια τέτοια αναγνώση, όπως κάνει η συχνά αναφερόμενη κοινή μεραρχία διαμέσου της οποίας πρέπει η Ευρώπη τώρα να αποκτήσει καθεστώς υπερδύναμης στον κόσμο.

Ακόμη και σήμερα, τα ακρότατα σύνορα του Ευρω-κράτους δεν έχουν ορισθεί -η ενδεχόμενη ένταξη των κρατών ΕΖΕΣ και η στενότερη σύνδεση των άλλων κρατών του πρώην κομμουνιστικού μπλοκ επιβεβαιώνουν ότι αυτό θα παραμείνει άλυτο για το ορατό μέλλον. Αξίζει τον κόπο να λεχθεί ότι δεν υπάρχουν λόγοι να υποθέσει κανείς ότι η οδός πολιτικο-οικονομικής ανάπτυξης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (θεμελιωδώς προσδιορισμένη από τις πραγματικότητες του Ψυχρού Πολέμου) εκπροσωπεί ένα ιδεώδες για

ολόκληρη την Ευρώπη. Ούτε, όπως η Έλεν Γουάλας⁽¹²⁾ επισημαίνει, πρέπει να συνάγουμε ότι όλα τα μέρη της ηπείρου ζητούν να είναι -ή θα μπορούσαν να είναι- ενσωματωμένα στο ίδιο ακριβώς σχήμα δεδομένων των πολύ διαφορετικών αναγκών και των σημείων εκκίνησης τα οποία πρέπει να βρεθούν.

Όσον αφορά το ζήτημα της συλλογικής ταυτότητας, τίθεται ένα ερώτημα σε σχέση με τέτοιες μελλοντικές διευρύνσεις, αν δηλαδή μπορούμε πειστικά να φαντασθούμε και να μιλήσουμε για ένα ενδεχόμενο ευρωπαϊκό έθνος-κράτος; Το να είναι κανείς ευρωπαίος είναι διαφορετικό από το να είναι μέλος ενός ευρωπαϊκού έθνους. Το τελευταίο, πολύ περισσότερο έντονα από το πρώτο, αναδεικνύει ένα αναπόφευκτο ζήτημα κουλτούρας σχετικά με το τι η κοινή βάση της ευρωπαϊκής ταυτότητας μπορεί να είναι. Αυτό σημαίνει να προσέξουμε την ασάφεια με την οποία αυτό το ζήτημα συνήθως τίθεται. Όπως η Έλεν Γουάλας πρόσφατα επισήμανε είναι δύσκολο να χαρακτηρίσει κανείς την ευρωπαϊκότητα (Euro-peanness). Προτείνει ότι υπάρχουν μερικές κεντρικές αξίες (core values), όπως η δημοκρατία, ο κανόνας δικαίου, η στρατιωτική θέληση για υπεράσπιση του πλουταρισμού, ένα αίσθημα πολιτικής κοινότητας, πρακτικές οικοδύνησης συναίνεσης (consensus building)⁽¹³⁾. Με παραπλήσια ματαύτητα, ο Πιέρ Χασνέρ⁽¹⁴⁾ έγραψε για τις χώρες του πρώην κομμουνιστικού μπλοκ υπερασπιζόμενος την ευρωπαϊκή τους ταυτότητα την οποία περιγράφει ως υιοθετούσα τους δημοκρατικούς και κοινοβουλευτικούς θεσμούς, την ιδιωτική ιδιοκτησία και την αγορά, και αναμένοντας τη βελτίωση της ποιότητας ζωής τους με βάση τα δυτικά πρότυπα. Ο κατάλογος θα μπορούσε να διευρυνθεί ή διαφορετικά να αλλάξει: χωρίς έναν κατάλληλο χώρο για τον πολιτισμό δεν είναι δυνατόν να συγκροτηθεί ένα πειστικό σχήμα για μια συλλογική ταυτότητα.

Αυτό είναι ακριβώς το θέμα για τον Άντον Σμιθ, όταν υποστηρίζει ότι οι προϋποθέσεις είτε για ένα Ευρωπαϊκό υπέρ-κράτος είτε για ένα υπέρ-έθνος δεν έχουν ακόμη επιληφθεί. Εάν υπάρχει κάποια βάση για την υπέρβαση του κράτους-έθνους στην Ευρώπη, υποστηρίζει, αυτό βρίσκεται σε αυτό που ορίζει ως υπόδειγμα Ευρωπαϊκής κουλτούρας: την κληρονομιά του ρωμαϊκού δικαίου, ιουδαιϊκο-χριστιανική ηθική, ουμανισμός της Αναγέννησης

και ατομικισμός, ο ορθολογισμός του διαφωτισμού και η επιστήμη, κλασικισμός στην τέχνη και φιλονομίας, και πάνω από όλα, οι παραδόσεις των αστικών δικαιωμάτων και η δημοκρατία, τα οποία αναδείχθηκαν σε διάφορους τόπους και χρόνους στην Ευρώπη -δημιουργησαν μια κοινή ευρωπαϊκή πολιτιστική κληρονομιά και διαμόρφωσαν μια ενιαία πολιτιστική περιοχή που υπερβαίνει τα εθνικά σύνορα και διασυνδέει τις διαφορετικές εθνικές κουλτούρες διαμέσου κοινών επιδιώξεων και παραδόσεων⁽¹⁵⁾.

Είναι για αυτήν την πολιτιστική κληρονομιά η οποία δημιουργεί συναυσθήματα συγγένειας μετάξυ των λαών της Ευρώπης, υποστηρίζεται, που πρέπει να κοιτάξουμε για τη βάση ενός πολιτιστικού Παν-Ευρωπαϊκού πολιτισμού ο οποίος μπορεί να υπερκεράσει αλλά όχι να καταργήσει τα επιμέρους έθνη. Πώς ακριβώς τέτοια πολιτιστικά ίχνη μπορούν να αρθρωθούν μέσα σε μια ταυτότητα δεν εξειδικεύεται: κάποιος μπορεί μόνο να υποθέσει ότι μακρόχρονη πρακτική στα διάφορα έθνη, και η επεξεργασία κοινών θεσμικών δομών θα παράγει συγγένεια. Άλλα ο Σμιθ αποκλείει την κοινωνική μηχανική (social engineering) καθώς πιθανά να είναι αντιπαραγωγική. Ακόμη περισσότερο υπάρχουν προβλήματα για την παραγωγή ενός τέτοιου καταλόγου, από τη στιγμή που μερικά από τα θέματα είναι πολύ αμφισβητήσιμα (για παράδειγμα: ποιό είναι το αντίτυπο της ιουδαιϊ-χριστιανικής ζεύξης υπό το φως του ολοκαυτώματος και του σύγχρονου αντισημιτισμού; Και τι (θα είχαμε να πούμε) σχετικά με την κακή κατάσταση των αστικών και δημοκρατικών παραδόσεων σε αρκετές χώρες;) Ταυτόχρονα, ο καταμερισμός αυτών των ποικίλων σημαδιών (various traits) κατά μήκος του ευρωπαϊκού χώρου είναι πολύ ευμετάβλητος. Πολλά από αυτό το πλέγμα των προσδιοριστικών στοιχείων είναι σε υψηλό βαθμό επίσης πολιτισμικά, και αντανακλούν τις προσδοκίες και τις προοπτικές της διανόησης. Ακόμη και αν επρόκειτο να αφήσουμε αυτές τις ενστάσεις κατά μέρος, οι σύγχρονες τάσεις στην Ευρώπη δεν υποδεικνύουν ότι η ισχύς μιας τέτοιας σύλληψης της ευρωπαϊκής κουλτούρας πρέπει να ληφθεί τόσο σοβαρά, τουλάχιστον βραχυ-μεσοπόρθεμα. Σε κάθε περίπτωση, ο ίδιος ο Σμιθ παραδέχεται ότι ο Παν-εθνικισμός μπορεί να παράγει εθνοτικές και εθνικιστικές αντιδράσεις. Οι καλές προθέσεις δεν προσφέρουν διέξοδο.

Προκειμένου να διαπιστώσουμε τον βαθμό του προβλήματος αξίζει να σκεφθεί κανές τι είναι αυτό μου υπεισέρχεται στην κουβέντα σχετικά με τις συλλογικές ταυτότητες, το οποίο είναι, οι τρόποι με τους οποίους οι συλλογικότητες κατασκευάζονται και ανακατασκευάζονται την έννοια των ίδιων τους των εαυτών με αναφορά στα σημάδια που προσκομίζονται οι πολιτισμοί.

Συνοπτικά, η θέση μου είναι η εξής. Πρώτον η κατασκευή ταυτότητων είναι μια ενεργός διαδικασία η οποία περιέχει τον αποκλεισμό και τη συμπεριληφτη. Για να υπάρχει το εμείς, χρειαζόμαστε αυτούς που είναι όχι εμείς. Δεύτερον, η φαντασιακή διαδικασία της δημιουργίας παραδόσεων και της ενεργοποίησης συλλογικών αναμνήσεων εκτείνεται μέσα στον χρόνο. Η σκοτεινή πλευρά τη μνήμης είναι η αμνησία, για να χύσεις φως πρέπει ταυτόχρονα να διαλύσεις τις σκιές. Τρίτον, οι συλλογικές ταυτότητες έχουν μια εδαφική αναφορά, παρότι αυτή η ανάγκη δεν συμβαδίζει πάντα με ένα υπόδειγμα εδαφικής συγκέντρωσης και νομικο-πολιτικής ακεραιότητας: μπορείς να ανήκεις σε μια θρησκευτική διασπορά ή σε μια ιδεοκρατική κοινότητα (κατά την έκφραση του Ρεμπόν Αρδόν) όπως ο κομμωνιστικός κόσμος και παρόλ’ αυτά να ταυτίζεσαι με μια δεδομένη συλλογικότητα. Στην Ευρώπη, ωστόσο, η πρωταρχική συλλογική αφοσίωση μοιάζει σαφώς να είναι σε μια γη ή έδαφος με καθορισμένα σύνορα.

Σήμερα, το υπερεθνικό αίτημα της Ευρωπαϊκής Κοινότητας μας προτέρεπει να ξανασκεφθούμε τη φύση του έθνους-κράτους, ως μια πολιτική, οικονομική και πολιτιστική οντότητα η οποία προσφέρει μια ταυτότητα. Το ευρωπαϊκό κράτος -ότι παραχωρήσεις και να έχουν γίνει στην επικοινωνία - τελικά θα αλλάξει το πρόσιμα των σύγχρονων συλλήψεων της ιδιότητας του πολίτη (citizenship): τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις των πολιτών θα επαναρρισθούν και το πεδίο των υποταγών θα αλλάξει. Θα χρειάζονται να γίνουν ενεργώς πολύπτυχοι. [...]]

Στην Ευρ. Κοινότητα, δεν υπάρχει κυρίαρχο πολιτιστικό έθνος το οποίο να μπορεί να γίνει ο πυρήνας του πιθανού μελλοντικού (ευρωπαϊκού) έθνους-κράτους και να γηγεμονεύσει την Ευρω-κουλτούρα. Είναι δύσκολο να συλλάβει κανές την κατασκευή μιας συλλογικής ταυτότητας -παρότι αυτό έχει εξεταστεί, ειδικά σε σχέση με μια λάθος θεώρηση του τι η Ευρωπαϊκή

τηλεόραση μπορεί να παράγει. Η παραγωγή μιας κυρίαρχης συλλογικής ταυτότητας μπορεί σοβαρά να γίνει αντιληπτή μόνο ως το εξαγόμενο μιας μακρόχρονης κοινωνικής και πολιτικής πρακτικής. [...] Συλλογική πίστη στην αρετή μιας αστικής τάξης, ωστόσο, δεν φαίνεται να είναι η πιο παρωθητική και κινητοποιητική ρασινή για την Ευρώπη κατά τη δεκαετία του 1990.

Εν τούτοις, εφόσον μια τέτοια σύλληψη -δήμος πριν το έθνος (demos before ethnos)- έχει κάποια πιθανότητα επιτυχίας, είναι σαφές ότι μια ευρύτερη ενεργός ταύτιση με την πολιτική οικοδόμηση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας θα μπορούσε να προκύψει μόνον εάν το αποκαλούμενο δημοκρατικό έλλειμμα περιοριζόταν. [...] Μεταξύ άλλων, αυτό θα περιλαμβάνει την αναγνώριση της ισχυρής και παρούσης εσωτερικής διαφορετικότητας των υφισταμένων εθνών-κρατών μέσα σε οποιοδήποτε ευρύτερο υπερεθνικό μόρφωμα.

Το τέχνασμα είναι δύσκολο να πάσει καθώς απαιτεί την παραγωγή μιας κυρίαρχης ευρωπαϊκής ταυτότητας η οποία να μπορεί να συναρθωθεί με τις επίσημες ταυτότητες των εθνών-κρατών που υπάρχουν και επίσης με τις αναδυόμενες ταυτότητες των περιφερειών. Άλλα δεν είναι αρκετό για να ορισθεί μια ταυτότητα από μέσα, όπως ήταν, όπως πρότεινα, ορίζεται επίσης και χωρίς διαδραστικά. [...]]

Η Ευρω-ολοκλήρωση, τότε, είναι ένα αίτημα για κράτος σε τελευταίο στάδιο, με ότι καταλήγει προς το πρόνοι να είναι μια εικασία. Η δυνατότητα οικοδόμησης μιας ευρωπαϊκής ταυτότητας μέσα στην Κοινότητα είναι μάλλον ασθενής, εφόσον πάρουμε ως υπόδειγμα μιας υπερεθνικής ταυτότητας τη συνεχιζόμενη ισχυρή ελκυστικότητα της εθνικής ταυτότητας όπως έχει αρθρωθεί από τα επίσημα κράτη της κοινοτικής Ευρώπης. Αυτό το υπόδειγμα δεν θα μας κάνει, εκτός κι αν υποθέσουμε μια ουσιαστική μεταφορά επίδρασης και ταύτισης προς το υπερεθνικό επίπεδο. [...]]

Αλλά υπάρχει επίσης ένα άλλο επίπεδο πιθανής αντίφασης. Μέσα στα σύνορα της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, όπως επισημάνθηκε, υπάρχουν διεγέρσεις τοπικισμών με μια εθνική δυναμικότητα. [...]]

Κατά μια έννοια, επομένως, οι διαδικασίες ολοκλήρωσης στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας θα μπορούσε να λεχθεί ότι παράγουν αποολοκλήρωση (disintegration) στο επίπεδο του

έθνους-κράτους, διαμέσου των πολύπλευρων επιπτώσεων της ανώμαλης ανάπτυξης του καπιταλισμού στο επίπεδο της περιφέρειας. Αντίστροφα, δεν είναι σαφές πώς αυτές οι πιέσεις θα μετασχηματίσουν τον υφιστάμενο χαρακτήρα του έθνους-κράτους -ο οποίος είναι, σε τελευταία ανάλυση, το παρόν οικοδόμημα-μπλοκ της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Εάν αυτοί οι αποκαλούμενοι νεο-εθνικισμοί, μετασχηματισθούν σε ένα χωριστό αίτημα για έθνος-κράτος, γεμάτο από περιεχόμενο πολιτικών-πολιτιστικών διαφορών, αυτό απομένει να το δούμε. Υπάρχει σήμερα ένα ίδιο συμφέρον των κεντρικών κρατικών κυβερνήσεων καθώς και των περιφερειακών που έχει σημασία για την παραποτήση του θέματος. Άλλα είναι λογικό να αναρωτιέται κανείς αν η Ευρώπη των Περιφερειών δεν είναι ευχάρτως σε αντίθεση με την Ευρώπη των Εθνών-Κρατών.

Είναι αναμφίβολο ότι αυτή η πρόσληψη, μεταξύ άλλων, υποδεικνύει τις τάσεις περιφερειοποίησης από τις τάσεις απόσχισης. Το έθνος-κράτος, λόγω της θεσμικής του φυσιογνωμίας προσφέρει δύο σημαδιακά πλεονεκτήματα μέσα στο παρόν πλαίσιο: πρώτον μετασχηματίζει το καθεστώς των περιφερειών (π.χ. εικονική έλλειψη ορατότητας {virtual invisibility}) σε διεθνώς αναγνωρισμένο, δεύτερον, προσφέρει έναν μεγαλύτερο βαθμό προστασίας τόσο εναντίον του προηγούμενου έθνους-κράτους στο οποίο όσοι έχουν αποχωριστικές τάσεις ανήκουν, όσο και εναντίον αυτού που μπορεί να γίνεται ορατό ως ανεπιθύμητο χαρακτηριστικό εξευρωταΐσμού (europansiation). Το κράτος, με βάση τους υφιστάμενους κανόνες, είναι ένα πιο αποτελεσματικό όχημα για την άρθρωση των συμφερόντων από την περιφερειακή διάρθρωση. Έτσι αυτό παραμένει ελκυστικό και μπορεί να γίνει ακόμη πιο ελκυστικό καθώς νέα κράτη (μερικές φορές μικρά σε πληθυσμό) διεκδικούν να γίνουν μέλη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. [...]]

Κανείς δεν γνωρίζει ακόμη εάν η Ευρωπαϊκή Κοινότητα θα αποτελέσει ένα σχήμα ομπρέλα για όλα τα ευρωπαϊκά κράτη. Κατά την τρέχουσα μεταφορά η νέα αρχιτεκτονική είναι ακόμη στο στάδιο της προετοιμασίας, παρότι ορισμένα συστατικά του Ευρωπαϊκού Σπιτιού -όπως η Ε.Κ., η ΔΕΕ, η ΕΖΕΣ, η ΔΑΣΕ, το Συμβούλιο της Ευρώπης-υπάρχουν ήδη. Το πως αυτά, καθώς και άλλα στοιχεία (όπως η ατλαντική γέφυρα στην καρδιά του ΝΑΤΟ) θα συναρ-

μοσθούν μαζί -ή, εάν πράγματι μπορούν να είναι- δεν είναι καθόλου σαφές.

Ο διάλογος σχετικά με την εμβάθυνση ή τη διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας αφορά, βεβαίως, την πολιτική οικονομία και τη γεωπολιτική. Αλλά κατά μια μη αναγνωριζόμενη έννοια αφορά επίσης και τον πολιτισμό. Ως το κέντρο γοητείας της Ευρώπης, η Ε.Κ. αντιτροσωπεύει το επιθυμητό μέλλον του ευρωπαϊσμού (Euro-peanism), όσο δύσκολο μπορεί να είναι το να ορίσει αυτό κανείς. Κεντρικά ζητήματα σε αυτήν την αντιτροσωπευση, ωστόσο, είναι η (κοινωνική) οικονομία της αγοράς από κοινού με τις διάφορες μορφές πλουραλιστικής δημοκρατίας και της κοινωνίας πολιτών. Όποιες και να είναι οι θεσμικές πραγματικότητες, αυτές δείχνουν ένα επίπεδο πολιτισμού ή κούλτούρας τα οποία αντιπροσωπεύουν τόσο μια προσδοκία για αυτούς που δεν τα έχουν, όσο και ένα κανονιστικό κριτήριο για αυτούς που τα έχουν με το οποίο μπορούν να κρίνουν την αξιοπιστία αυτών που προσβλέπουν σ' αυτά. Αυτό που ο Ερνεστ Γκέλνερ έχει αποκαλέσει ως ομοσπονδιακό - καντονικό (federal - cantonal) μοντέλο της δυτικοευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, εάν τελικά αποδειχθεί ότι είναι τέτοιο, προσφέρει μια ισχυρή διέξοδο στις εθνικές εχθρότητες οι οποίες σήμερα βασανίζουν πολύ το πρώην ανατολικό μπλοκ¹⁶. [...]

Αλλά πόσο ανοιχτή θα είναι η πόρτα στα έθνη της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης και της πρώην σοβιετικής αυτοκρατορίας; Όταν υπήρχε ακόμη η Σοβιετική Ένωση, μερικοί πρότειναν τον αποκλεισμό της επί τη βάσει του μεγέθους της, άλλοι επί τη βάσει πολιτιστικών κριτηρίων - κυρίως ότι δεν ήταν ευρωπαϊκή, αλλά στην καλύτερη περίπτωση Ευρασιατική. Ποια από τις νέες δημοκρατίες θα περάσει σήμερα τη δοκιμασία των κριτηρίων και γιατί; Πρέπει να αναρωτηθούμε για αυτό, διότι ο ορισμός της Κεντρικής Ευρώπης όπως τον έδωσε ο Μίλαν Κούντερα, περίπου δέκα χρόνια πριν, ως ένα απαχθέν μέρος της δύσης αντηχεί ακόμα στη σύγχρονη στρατηγική σκέψη. Με την κατάρρευση του κομμουνισμού, το ξήτημα αναδιατυπώθηκε θέτοντας το ερώτημα που σταματούν τα όρια του ιδωματικού και του πραγματικού ορθοδοξίας. Έτσι τα θρησκευτικά όρια κάνουν τη δουλειά της πολιτικο-πολιτιστικής διάκρισης. Δεν μπορέσει τόσο τραβηγμένο να υποστηρίξει κανείς, όπως το κάνει ο Μισσέλ

Φουσέ, ότι οι νέες γεωπολιτικές γραμμές στην Ευρώπη θα μπορούσαν άνετα να ακολουθήσουν αυτές του Μεγάλου Σχίσματος του 1054 μεταξύ της Ρώμης και της Κωνσταντινούπολης, με την ορθόδοξη ανατολή να έρχεται δεύτερη μετά την ανακατεύημανη καθολική δύση. [...]

Εάν αυτό είναι εν πολλοίσ σωστό, περιπλέκει κάπως τα επιχειρήματα ότι η χριστιανική κληρονομιά της Ευρώπης (μάζι με τους πολιτικούς και οικονομικούς προσδιορισμούς) προσφέρει μια συνεκτική βάση για την οικοδόμηση κοινών συναισθημάτων. Κοιτάζοντας από μέσα οι δογματικές διαφορές (confessional divisions) μέσα στη χριστιανούση παραμένουν και αυτές συναρθρώνονται με εθνικά ζητήματα σε

ρικής πολιτικής όσο και ως εσωτερική απειλή διαμέσου της τοποθέτησης ως προβλήματος της δυνατότητας αφομοίωσης των μουσουλμάνων και του δημογραφικού πανικού των μεταναστευτικών δευτεράριων από τη βόρεια και τη δυτική Αφρική. Το ότι η Τουρκία κάθε τόσο δεν γίνεται αποδεκτή ως μέλος της Ε.Κ. λόγω του μουσουλμανικού της χαρακτήρα αντανακλά αυτήν την πραγματικότητα. Αυτό συνδέεται με το πολύ ευρύτερο ξήτημα της θέσης των ισλαμικών μειονοτήτων στην Ευρώπη και προφανώς θέτει το ερώτημα των σχέσεων μεταξύ του να είσαι μουσουλμάνος και του να είσαι ευρωπαίος. [...]

Η Τουρκία, φαίνεται, ότι γίνεται ορατή αμφίθιμη. Από τη μια μεριά, ως ένα κοσμικό μουσουλμανικό κράτος προσφέρει μια οδό ανάπτυξης αντίθετη από αυτήν του φρονταμενταλισμού και έτσι η περιφερειακή της επιρροή στον τουρκόφωνο κόσμο μπορεί να γίνει αντιληπτή ως ευμενής. Από την άλλη πλευρά, όπως σημειώθηκε, δεν είναι αρκετά ευρωπαία. Είναι χρήσιμο να σημειώσουμε, σε σχέση με αυτό, ότι ένας προφανής λόγος πίσω από την αναγνώριση από την πλευρά της Τουρκίας της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης είναι ότι έχει έναν επίσημο μουσουλμανικό πληθυσμό η ευρωπαϊκότητα (Euro-peanness) του οποίου δεν μπορεί άμεσα να την αρνηθεί κανείς, δεδομένου ότι η Γιουγκοσλαβία έχει επί μακρόν θεωρηθεί ότι είναι ένα ευρωπαϊκό κράτος. Αυτό το μουσουλμανικό στοιχείο είναι σήμερα τόσο ένας εθνικός όσο και ένας θρησκευτικός προσδιορισμός εν προκειμένω. Η οθωμανική νομιμότητα ίσως εξακολουθεί να κατατρέχει την Ευρώπη τόσο πολύ όσο το Βυζάντιο.

Σήμερα, παρά την πορεία προς την ευρωπαϊκή ενότητα στη δυτική Ευρώπη, αλλού οι αντίθετες τάσεις είναι πολύ προφανείς. [...] Η αναγέννηση της ιστορίας υπό το φως της εθνοτικο-εθνικής αναζωογόνησης της παλαιάς ανατολής οδηγεί, με τον θάνατο της Γιουγκοσλαβίας και της ΕΣΣΔ, σε νέα μορφώματα μεταξύ των εθνών και των κρατών, αλλά σε δρόμους που δεν είναι ακόμη ξεκάθαροι (clear-cut). Τα άλιτα ξητήματα για τα σύνορα μεταξύ άλλων κρατών τα οποία τέμνονται μεταξύ εθνικών ομάδων -Ουγγαρία και Ρουμανία για παραδειγμα- ή μεταξύ συνιστωσών μειονοτήτων σε ένα υφιστάμενο κράτος -όπως στην Τσεχο-Σλοβακία- εγείρουν πολλά ερωτηματικά σχετικά με το μέλλον της ειρηνικής επίλυσης συγκρούσεων στην Ευρώπη.

“Ο σύγχρονος ορατός και ο αντισημιτικός στη δυτική Ευρώπη είναι σε κάποιο βαθμό τα αντισταθμισμάτα του αγαζωρούμενου εθνοτικο- εθνικισμού στην παλαιά ανατολή, και, όπως προτάθηκε νωρίτερα, μπορεί κάλλιστα να αντανακλά την κρίση του έθνους κράτους ως μια πολιτική οντότητα. Υπάρχει ένας δικαιολογημένος φόρος ότι ο ανατολής εθνικισμός μπορεί να τροφοδοτήσει τους εθνικισμούς της δύσης και αντίστοιχα.

Ειδικά καθώς ο εθνικισμός, ο φασισμός και ο αντι-σημητισμός εμφανίζονται να λειτουργούν ως ιδεολογικά υποκατάστατα του επίσημου μαρξισμού-λενινισμού σε πολλά από τα πρώτην κομμουνιστικά κράτη. [...]

Αυτό αναδεικνύει για μια ακόμη φορά το ζήτημα της σχέσης μεταξύ της κρίσης της μορφής του κράτους και της κρίσης της εθνικής ταυτότητας. Καθαρά μιλώντας, εάν το να αποκτήσει αξία το έθνος-κράτος και ο δογματικός εθνικισμός εδραιωθεί στη μετα-κομμουνιστική Ευρώπη, κάτι τέτοιο θα θέτει ένα θεμελιώδες εμπόδιο σε μία οδό ανάπτυξης τύπου E.K. για την παλαιά ανατολή, γιατί ένας κυρίαρχος πολιτιστικός ευρωπαϊσμός (Euro-peanism), ο οποίος κατά έναν τρόπο εκποτίζει το εθνικό επίπεδο, θα είναι τελικά απαραίτητος (αν και υποψιάζομαι ότι αυτό είναι σήμερα αδύνατο). [...]

Εάν συγκεντρώσουμε πάλι την προσοχή μας στην E.K., φόβοι μιας αρχικής Ευρωπαϊκής φρούριο εμφανίζονται να γενιόνται από τις σύγχρονες εξελίξεις στο πλαίσιο των ενδιαφέροντος των κυβερνήσεων σχετικά με την άμυνα και την πολιτική διαχείριση των εξωτερικών συνόρων καθώς τα εσωτερικά γίνονται λιγότερο προέχοντα. Η ακραία και συχνά βίαιη φασιστική αντίδραση προς τη μετανάστευση, τόσο έκδηλη σήμερα στο Βέλγιο, τη Γαλλία, την Ιταλία, και τη Γερμανία μας κάνει να θέτουμε μερικά επιπλέον ερωτήματα σχετικά με το πώς θα μπορούσαμε να φθάσουμε σε έναν υπέρτατο ευρωπαϊσμό (Europeanism) ο οποίος χρειάζεται να αγκαλιάζει αυτήν την εκτεταμένη διαφορετικότητα και πολυτλογότητα αυτής της πτερύον. Γιατί αυτό είναι η υποτιθέμενη ειρηνική ενδοχώρα του Ευρω-κράτους που γεννιέται. Και τέτοιες εξελίξεις επιβάλλουν επίσης ίμια θεώρηση των δεσμών μεταξύ των μορφών του φασισμού και του εθνικισμού όταν διαπιστώνονται υπερβολές. Εδώ πρέπει να επισημανθεί, όπως κάνει ο Μπαλιμπάρ, ότι αυτός ο φασισμός έχει βαθειές φίλες στην Ευρώπη, που προοδιορίζονται από τις ιστορικές εμπειρίες τόσο της αποικιοκρατίας στον εξωτερικό χώρο όσο και του αντισημιτισμού στο εσωτερικό, και ότι η, κοινωνικά γεννημένη, ροπή για διακίσεις που έχει επισημανθεί έρχεται στην επιφάνεια με μορφές που προσδιορίζονται από τη δεδομένη πολιτική συγκυρία. [...]

Ο σύγχρονος φασισμός και ο αντι-σημιτισμός στη δυτική Ευρώπη είναι σε κάποιο βαθμό τα αντισταθμίσματα

του αναζωπυρούμενου εθνοτικο-εθνικισμού στην παλαιά ανατολή, και, όπως προτάθηκε νωρίτερα, μπορεί κάλλιστα να αντανακλά την κρίση του έθνους-κράτους ως μια πολιτική οντότητα. Υπάρχει ένας δικαιολογημένος φόβος ότι ο ανατολικός εθνικισμός μπορεί να τροφοδοτήσει τους εθνικισμούς της δύνης και αντίστροφα.

Χαρακτηριστικά, μεγάλο μέρος από αυτό το νέο κύμα του εθνικιστικού φασισμού και από τις δύο πλευρές του παλαιού σιδηρού παραπετάσματος βρίσκεται καταφύγιο σε μια ουσιαστική σύλληψη του έθνους: εάν η φυλή ή η κοιλάδιο ή η θρησκεία σου δεν εμπίπτουν στις παραμέτρους τότε δεν μπορείς να ανήκεις. Αυτό θέτει έναν ειδικό κίνδυνο στο σχέδιο της E.K., ως προς το πώς μπορεί αυτός ο δυτικός νεοεθνικισμός -με τις ισχυρές ναζιστικές του εκλάμψεις να μπει στον ίδιο παρονομαστή με τη διακρησσόμενη εκτατική σύλληψη της ευρωπαϊκότητας (Europeaness); Σημειώνει την απόρριψη της πολυ-πολιτιστικότητας και εάν αυτό γίνει ένα σεβαστό πολιτικό σχέδιο -κάτι το οποίο μας δίνει σημάδια ότι γίνεται, κατά παραδειγματικό τρόπο στη Γαλλία, άλλα και άλλοι- οι προσδοκίες για τη οικοδόμηση αστικών/πολιτικών εθνικών ταυτοτήτων θα εξασθενήσει σοβαρά. Το έθνος απελλεί τον δήμο (ethnos threatens demos). Όποιες κι αν είναι οι διακριτές αιτίες και τα κίνητρα μέσα σε κάθε εθνικό πλαίσιο, η ζήτηση για καθαρές ταυτότητες μέσα στα μεζοντα δυτικά κράτη-έθνη θα έμοιαζε να εκδηλώνει την επιθυμία για έναν πιο απλό, πιο τακτικό, κόσμο, απαλλαγμένο από ασάφειες - και κατά συνέπεια από τα λάθος είδη ανθρώπων. Ο σύγχρονος δημιογραφικός πανικός της Ευρωπαϊκής, στο πλαίσιο του οποίου τα εκνευρισμένα μάτια πέφτουν στη νότια Μεσόγειο και προς τα ανατολικά των γερμανικών συνόρων, είναι επίσης μέρος αυτής της τάσης.

Η προσέγγιση μου σχετικά με τις εντάσεις οι οποίες σήμερα προεβάλλουν το έθνος-κράτος στην Ευρώπη με παραδορύνει να σημειώσω τον παράδοξο χαρακτήρα των σημερινών εξελίξεων. Από τη μία πλευρά, η επίπονη αναζήτηση για μια υπερβαίνουσα ενότητα από την E.K. -κάποιος που μπορεί να αναγνωρίσει συστατικές διαφορές- θέτει το έθνος-κράτος σε αμφισβήτηση από επάνω, συνεισφέροντας δικαιολογημένα στην κρίση των εθνικών ταυτότητων. Οι πολιτικές και οι οικονομικές εξελίξεις στη διαδικασία ολοκλή-

ρωσης ωστόσο, είναι άλλο πρόγμα από τις πολιτιστικές εξελίξεις: ποια ευρωπαϊκή ταυτότητα μπορεί να είναι, παραμένει ακόμη μια ανοιχτή ερώτηση. Από την άλλη μεριά, οι εθνοτικο-εθνικές αναζωγονήσεις στο πρώην κομμουνιστικό μπλοκ και οι τρέχουσες εξελίξεις μέσα στη δυτική Ευρώπη -όπου οι νεο-εθνικιστικές αποσχιστικές τάσεις ή οι φασιστικοί εθνικισμοί- τείνουν να επαναφέρουν την αρχή του κράτους-έθνους ως του χώρου ταυτότητας και πολιτικού ελέγχου.

Ετσι, η Ευρώπη διέρχεται ταυτόχρονα διαδικασίες συγκεντρωποίησης και κατακερματισμού. Αυτές οι διαδικασίες περνούν διαμέσου του έθνους-κράτους και θέτουν όλο και περισσότερο ανάγλυφα ζητήματα συλλογικής ταυτότητας. Ο πολιτισμός γίνεται έτσι ένα από τα πολιτικά πεδία μάχης - κλειδιά κατά τη δεκαετία του 1990.

Σημειώσεις

(1) Cf. Frisby, 1985.

(2) David Harvey, *The Condition of Postmodernity* (Blackwell: Oxford, 1989), 302-3.

(3) Cf. Zygmunt Bauman, *Modernity and ambivalence, Theory, Culture and Society*, 7/3 (1990), 239-60.

(4) Michel Maffesoli, *Le Temps des Tribus: le Declin de l'Individualisme* (Meridiens Klincksieck: Paris, 1988).

(5) Zygmunt Bauman, *Modernity and ambivalence* (Polity Press: Cambridge, 1991), 249.

(6) Alberto Melucci, *The voice of the roots: Ethno-national mobilizations in a global world, Innovation*, 3/3 (1990), 335.

(7) William Wallace, *Foreign Policy and national identity in the United Kingdom, International Affairs*, 67/1 (1991), 66-7.

(8) Alain Bihl, *Malaise dans l'état-nation, Le Monde Diplomatique*, 455 (Feb. 1992), 7.

(9) Etienne Balibar, *Es gibt keinen Staat in Europa: Racism and Politics in Europe today, New Left Review*, 186 (March-April 1991), 17.

(10) Anthony D. Smith, *National Identity* (Penguin: Harmondsworth, 1991), 11.

(11) Ibid, 13.

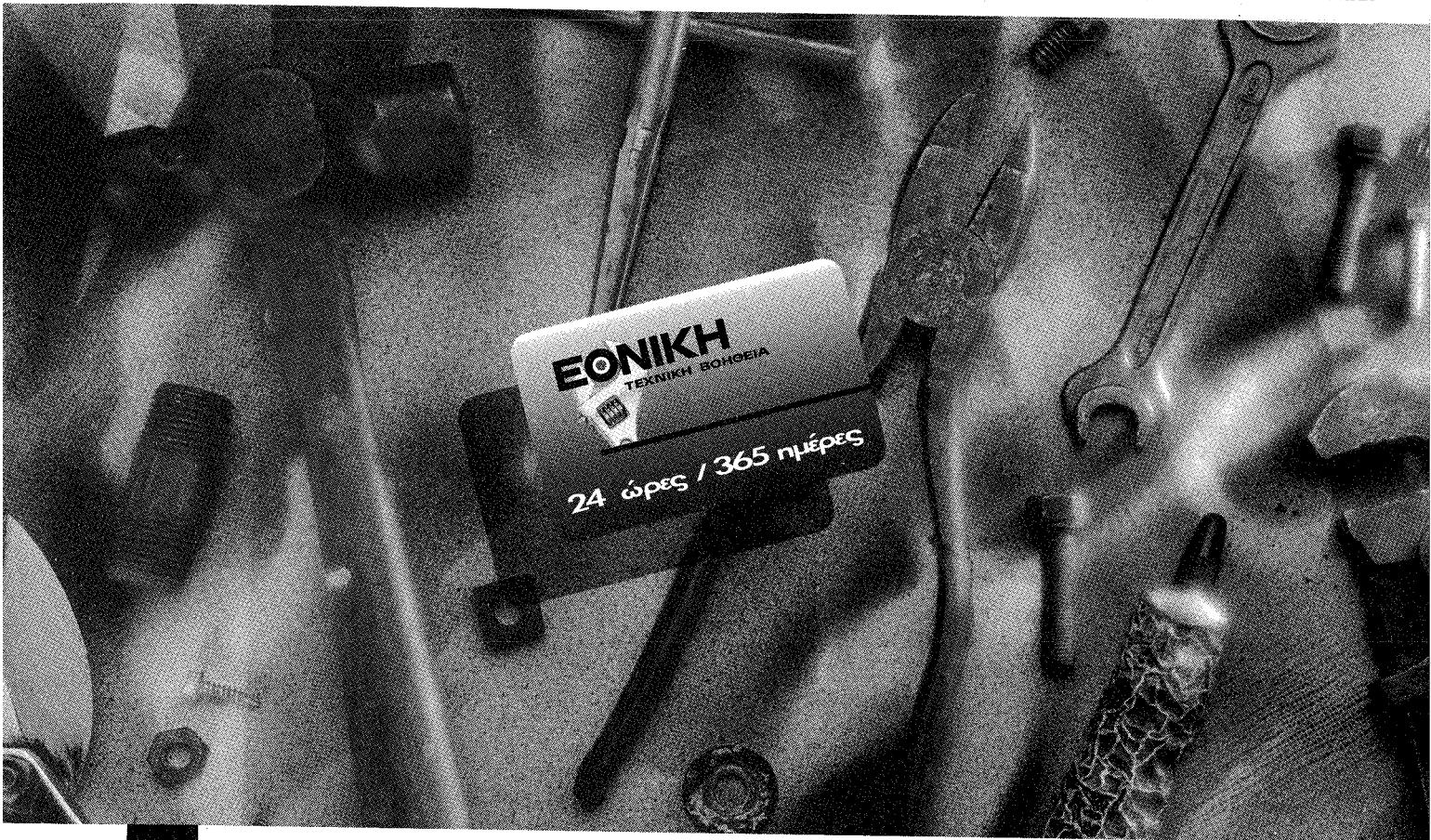
(12) Helen Wallace, *The Europe that came in from the cold, International Affairs*, 67/4 (Oct. 1991), 661-4.

(13) Ibid. 654.

(14) Pierre Hassner, *Europe beyond partition and unity: Disintegration or reconstitution?, International Affairs*, 66/3 (July 1990), 469.

(15) Smith, op.cit. 174

(16) Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Blackwell: Oxford, 1983). ■

ΤΟ ΜΟΝΟ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΠΟΥ ΧΡΕΙΑΖΕΣΤΕ . . .

Μέχρι τώρα τα Ασφαλιστήρια Κατοικιών χρησίμευαν μόνο για την ... αποζημίωση.

Σήμερα η ΕΘΝΙΚΗ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΗ φέρνει τη νέα εποχή στην Ασφάλιση της Κατοικίας σας. Άλλαζοντας τον παραδοσιακό τρόπο αντιμετώπισης των ζημιών σας απαλλάσσει από κάθε ταλαιπωρία.

Με ένα μόνο τηλεφώνημα στο: **"Κέντρο Άμεσης Βοήθειας" 67.27.000** αναλαμβάνουμε την αποκατάσταση και επισκευή οποιαδήποτε ζημιάς συμβεί στο σπίτι σας.

Ασφαλίζοντας λοιπόν το σπίτι σας στην ΕΘΝΙΚΗ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΗ πέραν των άλλων εξασφαλίζετε:

- Εξυπηρέτηση 24 ώρες το 24ωρο, 365 ημέρες το χρόνο.
- Άμεση επισκευή των ζημιών και μάλιστα χωρίς να εκταμιεύσετε ούτε δραχμή.
- Ποιοτική και συντονισμένη εργασία ελεγχόμενη από ειδικούς επιθεωρητές.
- Αποφυγή της γραφειοκρατίας (πραγματογνώμονες, δικαιολογητικά κ.λ.π.)

και τέλος εγγύηση των επισκευών.

To 'Εθνος

Του ΙΩΣΗΦ ΣΤΑΛΙΝ

*The Nation, in «Marxism and the Natural Question»,
from The Essential Stalin: Major Theoretical Writings 1905-1952, p. 57-61, ed.
Bruce Franklin, Croom Helm: London, 1973.*
Μετάφραση - επιμέλεια του ΝΙΚΟΥ ΓΙΑΝΝΗ

Τι είναι έθνος;

Ένα έθνος είναι πρωταρχικά μια κοινότητα, μια καθορισμένη κοινότητα ανθρώπων.

Αυτή η κοινότητα δεν είναι ούτε μια ράτσα ούτε μια φυλή. Το σύγχρονο ιταλικό έθνος δημιουργήθηκε από Ρωμαίους, Τεύτονες, Ετρούσκους, Έλληνες, Αραβες κ.λπ. Το γαλλικό έθνος δημιουργήθηκε από Γαλάτες, Ρωμαίους, Βρετανούς, Τεύτονες και ούτω κάθε εξής. Το ίδιο μπορεί να λεχθεί για τους βρετανούς, τους γερμανούς και άλλους, οι οποίοι έγιναν έθνη από διαφορετικές ράτσες και φυλές.

Εποι, ένα έθνος δεν είναι κάτι το φυλετικό ή φυλή, αλλά μια ιστορικά διαμορφωμένη κοινότητα ανθρώπων.

Από την άλλη μεριά, δεν χωράει αμφιβολία ότι οι μεγάλες αυτοκρατορίες του Κύρου και του Αλέξανδρου δεν θα μπορούσαν να ονομασθούν έθνη, πάροτι διαμορφώθηκαν ιστορικά και απαρτιστηκαν από διαφορετικές ράτσες και φυλές. Δεν ήταν έθνη, αλλά ευκαιριακές και χαλαρά συνδεδεμένες συναθροίσεις ομάδων, οι οποίες ήταν χώρια ή μαζί ανάλογα με τις νίκες ή τις ήττες του ενός ή του άλλου κατητητή.

Εποι, ένα έθνος δεν είναι μια ευκαιριακή ή εφήμερη συνάθροιση, αλλά μια σταθερή κοινότητα ανθρώπων.

Ούτε όμως οποιαδήποτε σταθερή κοινότητα συνιστά ένα έθνος. Η Αυστρία και η Ρωσία είναι επίσης σταθερές κοινότητες, αλλά κανείς δεν τις αποκαλεί έθνη. Τι είναι αυτό που διακρίνει μια εθνική κοινότητα από μια κρατική κοινότητα; Το γεγονός, μεταξύ άλλων, ότι μια εθνική κοινότητα δεν μπορεί να είναι νοητή χωρίς μια κοινή γλώσσα, ενώ ένα κράτος δεν

χρειάζεται να έχει μια κοινή γλώσσα. Το τσέχικο έθνος στην Αυστρία και το πολωνικό στη Ρωσία θα ήταν αδύνατα εάν το καθένα δεν είχε μια κοινή γλώσσα, ενώ ταυτόχρονα η ακεραιότητα της Ρωσίας και της Αυστρίας δεν επηρεάζεται από το γεγονός ότι υπάρχει ένας αριθμός διαφορετικών γλωσσών μέσα στα σύνορά τους. Αναφερόμαστε, βέβαια, στις ομιλούμενες από τον λαό γλώσσες και όχι στις επίσημες κυβερνητικές γλώσσες.

Εποι, η κοινή γλώσσα είναι ένα από τα χαρακτηριστικά στοιχεία ενός έθνους.

Αυτό, βεβαίως, δεν σημαίνει ότι διαφορετικά έθνη πάντα και παντού μιλούν διαφορετικές γλώσσες, ή ότι όλοι όσοι μιλούν μια γλώσσα συνιστούν αναγκαστικά ένα έθνος. Μια κοινή γλώσσα για κάθε έθνος, αλλά όχι αναγκαστικά διαφορετικές γλώσσες για διαφορετικά έθνη! Δεν υπάρχει κανένα έθνος το οποίο μια μόνη και την ίδια στιγμή μιλάει διάφορες γλώσσες, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι δεν μπορεί να υπάρχουν δύο έθνη που μιλάνε την ίδια γλώσσα! Οι Άγγλοι και οι Αμερικανοί μιλούν μια γλώσσα, αλλά δεν συνιστούν ένα έθνος. Το ίδιο είναι αλήθεια για τους Νορβηγούς και τους Δανούς, τους Αγγλους και τους Ιρλανδούς.

Αλλά γιατί, για παράδειγμα, οι Άγγλοι και οι Αμερικανοί δεν συνιστούν ένα έθνος παρά την κοινή τους γλώσσα;

Καταρχήν, γιατί δεν ξουν μαζί, αλλά κατοικούν σε διαφορετικά εδάφη. Ένα έθνος διαμορφώνεται μόνο σαν αποτέλεσμα μιας μακρόχρονης και συστηματικής συνεύρεσης, σαν αποτέλεσμα ανθρώπων που ξουν μαζί από

γενιά σε γενιά. Άλλα οι άνθρωποι δεν μπορούν να ξήσουν μαζί για μακρές περιόδους εκτός κι αν έχουν ένα κοινό έδαφος! Άγγλοι και Αμερικανοί αρχικά κατοικούσαν στο ίδιο έδαφος, στην Αγγλία, και συνιστούσαν ένα έθνος. Αργότερα, ένα τμήμα των Άγγλων μετανάστευσε από την Αγγλία σε νέο έδαφος, την Αμερική, και εκεί, στο νέο έδαφος, με την πάροδο του χρόνου, διαμορφώθηκε το νέο αμερικανικό έθνος. Διαφορά εδάφους οδήγησε στη διαμόρφωση διαφορετικών εθνών.

Εποι, το κοινό έδαφος είναι ένα από τα χαρακτηριστικά στοιχεία ενός έθνους.

Άλλα αυτό δεν αρκεί. Το κοινό έδαφος δεν δημιουργεί από μόνο του ένα έθνος. Αυτό απαιτεί, επιπρόσθετα, έναν εσωτερικό οικονομικό δεσμό ο οποίος να φέρει μαζί τα διαφορετικά τμήματα του έθνους σε ένα ενιαίο σύνολο. Δεν υπάρχει ένας τέτοιος δεσμός μεταξύ της Αγγλίας και της Αμερικής και γι αυτό συνιστούν δύο διαφορετικά έθνη. Άλλα οι ίδιοι οι Αμερικανοί δεν θα ξέναν να αποκαλούνται έθνος εάν τα διαφορετικά τμήματα της Αμερικής δεν συναρμοιζόντουσαν μαζί μέσα σε μια οικονομική ολότητα, σαν αποτέλεσμα του καταμερισμού της εργασίας μεταξύ τους, την ανάπτυξη των μέσων επικοινωνίας και λοιπά.

Ας πάρουμε τους Γεωργιανούς, για παράδειγμα. Οι Γεωργιανοί πριν από τη Μεταρρύθμιση κατοικούσαν ένα κοινό έδαφος και μιλούσαν μια κοινή γλώσσα. Εν τούτοις, αυστηρά μιλώντας, δεν συνιστούσαν ένα έθνος, όντας διασπασμένοι σε έναν αριθμό ασύνδετων πριγκηπάτων, δεν μοιραζόντουσαν μια κοινή οικονομική ζωή επί αιώνες, έκαναν πόλεμο και λεηλατού-

σαν ο ένας στον άλλον, στρέφοντας ο ένας εναντίον του άλλου τους Πέρσες και τους Τούρκους. Η εφήμερη και ευχαιριακή ένωση των πριγκιπάτων την οποία επετύγχαναν ορισμένες φορές κάποιοι βασιλιάδες, περιέκλειε στην καλύτερη περίπτωση μια τεχνητή διοικητική σφαίρα και γρήγορα αποσυντίθονταν λόγω των ιδιορυθμιών των πριγκιπών και της αδιαφορίας των αγροτών. Δεν θα μπορούσε να είναι διαφορετικά σε μια οικονομικά κατακερδισμένη Γεωργία....Η Γεωργία εισήλθε στη σκηνή σαν έθνος μόνο προς το τέλος του 19ου αιώνα, όταν η πτώση της φεουδαρχίας και η αύξηση της οικονομικής ζωής της χώρας, η ανάπτυξη των μέσων επικοινωνίας και η ανατολή του καπιταλισμού, εισήγαγαν τον καταμερισμό της εργασίας μεταξύ των διαφόρων διοικητικών περιφερειών της Γεωργίας, καταστρέφοντας ολοκληρωτικά την οικονομική απομόνωση των πριγκιπάτων και συναρμόζοντάς τα σε ένα ενιαίο όλο.

Το ίδιο πρέπει να λεχθεί και για τα άλλα έθνη τα οποία πέρασαν μέσα από το στάδιο της φεουδαρχίας και ανέπτυξαν την καπιταλιστική δομή.

Έτσι, η κοινή οικονομική ζωή, η οικονομική συνοχή, είναι ένα από τα χαρακτηριστικά στοιχεία ενός έθνους.

Αλλά ακόμα κι αυτό δεν είναι αρκετό. Εκτός από τα παραπάνω, πρέπει να ληφθεί υπόψη η ειδική πνευματική ιδιοσυγκρασία του λαού που συνιστά ένα έθνος. Τα έθνη δεν διαφέρουν μόνο στους όρους ζωής τους, αλλά επίσης στην πνευματική ιδιοσυγκρασία τους, η οποία εκδηλώνεται στις ιδιαιτερότητες κάθε εθνικής κουλτούρας. Εάν η Αγγλία, η Αμερική και η Ιρλανδία, που μιλούν την ίδια γλώσσα, συνιστούν τρία διαφορετικά έθνη, αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην ιδιαίτερη ψυχολογική ταυτότητα την οποία

Είναι αυταπόδεικτο

**ότι ένα έθνος,
όπως κάθε ιστορικό¹
φαινόμενο, υπόκειται
στον νόμο της αλλαγής,
έχει την ιστορία του,
την αρχή²
και το τέλος του**

χαρακτηριστικά στοιχεία του έθνους.

Ένα έθνος είναι μια ιστορικά διαμορφωμένη, σταθερή κοινότητα ανθρώπων, που βασίζεται σε μία κοινή γλώσσα, έδαφος, οικονομική ζωή, και ψυχολογική ταυτότητα που εκδηλώνεται με μια κοινή κουλτούρα.

Είναι αυταπόδεικτο ότι ένα έθνος, όπως κάθε ιστορικό φαινόμενο, υπόκειται στον νόμο της αλλαγής, έχει την ιστορία του, την αρχή και το τέλος του.

Πρέπει να δοθεί έμφαση στο ότι κανένα από τα παραπάνω χαρακτηριστικά αν ληφθεί ξεχωριστά υπόψη δεν είναι αρκετό για να ορισθεί ένα έθνος. Ακόμη περισσότερο, είναι αρκετό ένα από αυτά τα χαρακτηριστικά να απονιστάνται και το έθνος παύει να είναι έθνος.

Ένας λαός που έχει έναν κοινό εθνικό χαρακτήρα δεν μπορεί να γίνει αντιληπτός σαν ένα ενιαίο έθνος αν δεν είναι οικονομικά ενωμένος, αν δεν κατοικεί το ίδιο έδαφος, αν δεν μιλά την ίδια γλώσσα και ούτα κάθε εξής. Τέτοιοι, για παράδειγμα, είναι οι Ρώσοι, οι Γαλικιανοί, οι Αμερικανοί, οι Εβραίοι της Γεωργίας και της Υπερκαυκασίας, οι οποίοι, κατά τη γνώμη μας, δεν συνιστούν ένα ενιαίο έθνος.

Ένας λαός που έχει κοινό έδαφος και οικονομική ζωή δεν μπορεί να γίνει αντιληπτός σαν ένα ενιαίο έθνος αν δεν έχει κοινή γλώσσα και κοινό εθνικό χαρακτήρα. Τέτοιοι, για παράδειγμα, είναι οι Γερμανοί και οι Λετονοί στην περιοχή της Βαλτικής.

Εν κατακλείδι, οι Νορβηγοί και οι Δανοί μιλούν μια γλώσσα, αλλά δεν συνιστούν ένα ενιαίο έθνος καθώς απονιστάνται τα άλλα χαρακτηριστικά.

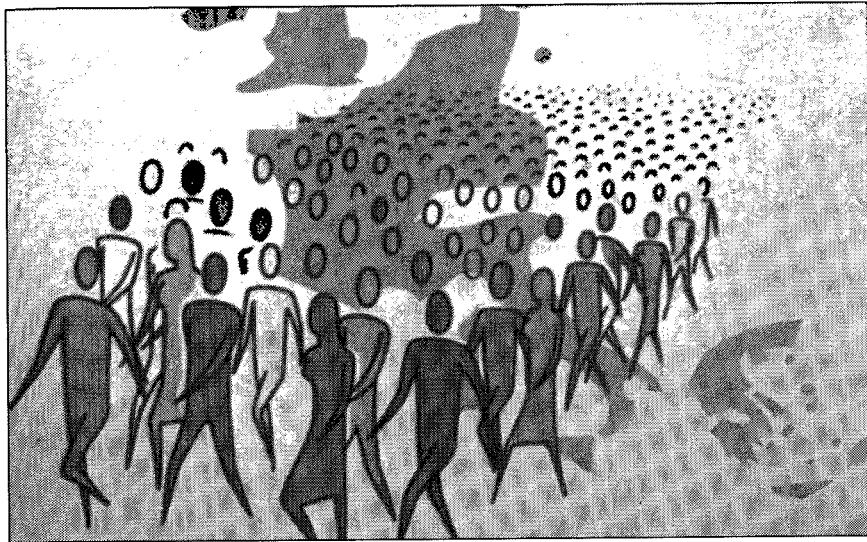
Μόνον όταν όλα αυτά τα χαρακτηριστικά είναι παρόντα από κοινού έχουμε ένα έθνος.

JOSEPH STALIN - THE NATION

What is a nation? There is no simple answer to define the concept of nation. Joseph Stalin's approach on the topic was deep; he examined the historical, social and cultural aspects. Searching for the features of alternative nations, through time, he found out some certain characteristics.

Thus, a nation is a historically constituted stable

community of people, formed on the basis of a common language, territory, economic life and psychological make-up manifested in a common culture. Therefore, if one of the above characteristics is lacking, the nation ceases to exist. Finally, a nation, like any historical phenomenon, is subject to the law of change, its history, its beginning and end.

Εθνικισμός, ομοσπονδισμός και πολιτισμός στην Ευρώπη σήμερα

Αφιέρωμα στον Αλμπέρ Καμύ

Του ΝΙΚΟΥ ΓΙΑΝΝΗ

Ειδικού επιστήμονα για θέματα Ευρωπαϊκής Ένωσης στη Βουλή των Ελλήνων,
υπεύθυννου έκδοσης της Ευρωπαϊκής Έκφρασης

Μέσα στη δίνη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, όταν οι σειρήνες του εθνικισμού ηχούσαν παρατεταμένα και μακάβρια, καθώς ο χειρότερος ευρωπαϊκός εμφύλιος πόλεμος ήταν στο αποκορύφωμά του, ένας από τους πιο σημαντικούς Γάλλους στοχαστές της εποχής μας, γράφει και δημοσιεύει παράνομα ορισμένα γράμματα σ' έναν φίλο του Γερμανό. Μέσο από αυτά αναδύεται το αντίθετο από αυτό που θα περιμένει κανείς. Αντί να συνιστούν επαναστατικά εμβατήρια ενός ηττημένου εθνικισμού, εν προκειμένω του γαλλικού, που τίποτα διαφορετικό δεν θα περιείχε σε ανθρώπινη αγοριότητα αν ήταν αυτός ο νικητής, στην πραγματικότητα είναι κείμενα που έχουν ως αφετηρία αλλά και προορισμό τον άνθρωπο, τον οποιοδήποτε άνθρωπο αυτού του κόσμου σαν αδιαπραγμάτευτη αξία και κατά λογική συνέπεια την ηθική και πολιτική προτεραιότητα της έννοιας δικαιοσύνης. Γι' αυτό συνιστούν κείμενα που συνδέονται στενά με τον ευρωπαϊκό πολιτισμό σαν στέρεο θεμέλιο της πορείας της ευρωπαϊκής ενοπότησης το διάστημα που ακολούθησε τον τερματισμό του πολέμου.

Ισως να μην είναι δε τυχαίο ότι πρόκειται για έναν άνθρωπο που γεννήθηκε το 1913 κάπου στην Αλγερία από Γάλλο πατέρα που σκοτώθηκε στη μάχη του Μάρνη όταν ο Αλμπέρ Καμύ ήταν μόλις ενός έτους και από ισπανικής καταγωγής μητέρα. Έτσι αποκτά κάποια σημασία και προσφέρεται μια εξήγηση για το γεγονός ότι κάθε φορά που ο συγγραφέας αυτών των γραμμάτων λέει «εσεί», δεν θέλει να πει εσείς οι γερμανοί, αλλά εσείς οι ναζί. Κι όταν λέει «εμείς», δεν σημαίνει πάντα εμείς οι Γάλλοι, αλλά εμείς οι ελεύθεροι Ευρωπαίοι. Βάζω αντιμέτωπες δύο στάσεις και όχι δύο έθνη λέει ο Καμύ, ακόμα κι αν αυτά τα δύο έθνη μπόρεσαν σε μια στιγμή της ιστορίας να ενσακώσουν δύο εχθρικές στάσεις. Για να ξαναπιάσω μια λέξη, που δεν μου ανήκει καταλήγει ο Καμύ, **αγαπώ υπερβολικά τη χώρα μου για να είμαι εθνικιστής**.

Ο εθνικισμός ως πολιτική ιδεολογία που ταύτισε ιστορικά το έθνος με το κράτος, το σύγχρονο κράτος που δύο γνωρίσαμε εδώ και δύο-τρεις αιώνες, αποτελεί ανάθεμα για κάποιους αλλά και τη μόνη δυνατή μορφή οργάνωσης των ανθρώπων κοινωνιών για κάποιους άλλους. Άλλωστε το ερωτήμα από ένα σημείο και πέρα από

κτά θεολογικό χαρακτήρα: πού οι άνθρωποι αισθάνονται πιο ευτυχισμένοι, στο πλαίσιο του έθνους ή έξω από αυτό σε ένα υπερεθνικό ή παγκόσμιο οργανωτικό σχήμα; Με άλλα λόγια που μπορεί να ολοκληρώνεται καλύτερα ο άνθρωπος, να αυξάνει την ευημερία του αλλά και να εκφράζεται; σε μια τεράστια, αχανή, οικουμενική κοινωνία χωρίς σύνορα ή ως μέλος μιας κρατικής και εθνικής κοινότητας, στο κάτω - κάτω μιας οποιασδήποτε κρατικής κοινότητας απ' όσες υπάρχουν, έχοντας ένα σαφές αίσθημα και συνελδηση του ανήκειν κάπου, όπου κατά συνέπεια παραμένει συνειδητά ή ασυνείδητα νομιμόφρων. Εκεί όπου μάλιστα, -μύθος ή πραγματικότητα άραγε; - έχει αναπτυχθεί μια αιώνια ή προαιώνια ουσία ενός λαιού, που κληρονομείται αδιάλειπτα και ανατροφοδοτείται μέσα από το αίμα, τη γλώσσα, τα έθιμα, την πλοτή στο θείο, τη δομή της οικογένειας, την ατομική ή συλλογική έγγεια ιδιοκτησία, με άλλα λόγια μέσα από τον κάθε ιδιαίτερο πολιτισμό. Όπως και άλλες θεωρίες, το κίνημα του ομοσπονδισμού (federalism), έχει προσπαθήσει να δώσει συνολικές απαντήσεις σχετικά με την υπέρβαση του έθνους όχι μόνο για την περίπτωση της ευρωπαϊκής ενοποίησης αλλά και για

ευρύτερες συσσωματώσεις και την ίδια την παγκόσμια πολιτική οργάνωση, παρόύσα και μελλοντική.

Ορισμένοι προσάπτουν στην ιδέα του έθνους της σύγχρονης ιστορίας ότι αποτελεί ανεξάντλητη πηγή καταστροφής του ανθρώπινου πολιτισμού ή τουλάχιστον ορισμένων πολιτισμών στο όνομα του. Λέει ο Μάριο Βάργας Γιόζα, «πολιτική υπόθεση, ταυτόχρονα τυραννική και αναποτελεσματική, το έθνος έχει χρησιμοποιηθεί ως άλλοθι στις χειρότερες καταχρήσεις του 20ου αιώνα. Εάν σκεφθούμε το αἷμα που έκανε να κυλήσει κατά μήκος της ιστορίας, τον τρόπο με τον οποίο τροφοδότησε τις προκαταλήψεις, τον φατσισμό, την ξενοφοβία και την έλλειψη κατανόησης μεταξύ των λαών και των πολιτισμών, το άλλοθι που προσέφερε στον αυταρχισμό, τον ολοκληρωτισμό, την αποκινησαραία, τις εθνικές και θρησκευτικές γενοκτονίες, το έθνος μου φαντάζει ως το προνομιακό παράδειγμα μιας διεστραμμένης φαντασίας».

Είναι όμως έτσι απλό; Πώς θα μπορούσαμε να είμαστε βέβαιοι ότι η κατάργηση των εθνών θα διασφάλιζε καλύτερα τον πολιτισμό, όλους τους πολιτισμούς και θα καταργούσε τη βία και τους αυταρχισμούς; μήπως και πριν γεννηθεί το σύγχρονο έθνος δεν υπήρχαν πόλεμοι και ολοκληρωτικές καταστροφές πολιτισμών; Διασφαλίζαν οι αυτοκρατορίες, οι μοναρχίες και οι θεοκρατίες περισσότερο την ειρήνη και τα προϊόντα των μικρών και των μεγάλων πολιτισμών κάθε εποχής; Τα ερωτήματα αυτά είναι βασανιστικά για φίλους και εχθρούς της ιδέας του έθνους.

Για τον Θ. Λίποβατς υπάρχουν δύο είδη εθνικισμού, ο κοινοτικός εθνικισμός και ο πατριωτισμός του Συντάγματος. Ο πατριωτισμός του Συντάγματος έχει τις ορίζεται την στον διαφωτισμό και τον ορθό λόγο, που ήθελαν στο προσκήνιο με τη γαλλική και την αμερικανική επανάσταση και οδήγησαν στην ανάδειξη των δικαιωμάτων του ατόμου και του πολίτη και στο κράτος δικαίου, έννοιες που αποδίδουν στο έθνος ως στόχο μια κοινωνία πολιτών. Από την άλλη μεριά για τον κοινοτικό εθνικισμό υπάρχει μόνο ένα συλλογικό υποκείμενο, στο οποίο τα άτομα και ορθός λόγος είναι υποταγμένα, ενώ οι χαρισματικοί οδηγοί ενσαρκώνουν το πεπρωμένο της φυλής. Το αἷμα και η γη είναι τα δύο φεύχι και είδωλα λατρείας, στα οποία πρέπει να θυσιάζονται τα άτομα, από την άλλη οι εθνικές αυτές κοινότητες βρίσκο-

νται σε εχθρικό ανταγωνισμό ή μία με την άλλη και έχουν ως στόχο τη λύτρωση εκείνων των τιμημάτων τους που δεν έχουν ακόμα απελευθερωθεί εθνικά. Η κοινότητα δεν αναγνωρίζει την ύπαρξη ταξικών ή άλλων πολιτιστικών διαφορών στους κόλπους της και θεωρεί ιδιαίτερα ως εχθρικά στοιχεία τις αλλοεθνείς ομάδες, τους Εβραίους και τους κριτικούς διανοούμενους.

Ο Καμύ απαντά στους βιωματικούς θιασώτες του κοινοτικού εθνικισμού με γλώσσα που τοσαίζει: Τώρα που σε λίγο όλα τελειώνουν, μπορούμε να σας πούμε αυτό που μάθαμε, ότι δηλαδή ο ηρωισμός δεν είναι σπουδαίο πράγμα, η ευτυχία είναι πιο δύ-

κά: «Η πνευματική ευεξία της Ευρώπης καθώς και των τμημάτων που την αποτελούν είναι αισθητόποιη με τις άκρες μορφές και του εθνικισμού και του διεθνισμού».

Για τον Έλιοτ η διαφύλαξη της ειρήνης στην Ευρώπη επαφίεται στην προαγωγή της ενότητας του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Καταφέρεται εναντίον της πολιτικής η οποία έχει την τάση να καταστρέψει την πολιτιστική ενότητα της Ευρώπης και καταλήγει: Για την άνθηση του πολιτισμού της Ευρώπης απαιτούνται δύο όροι, ο ένας είναι ότι ο πολιτισμός κάθε χώρας πρέπει να έχει μια μοναδικότητα και ο άλλος ότι οι διάφοροι πολιτισμοί θα πρέπει να αναγνωρίζουν τη συγγένεια που έχουν μεταξύ τους, έτσι ώστε ο καθένας να είναι επιδεξιός επιδράσεων από τους άλλους. Κι αυτό είναι δυνατόν να γίνει επειδή στον ευρωπαϊκό πολιτισμό υπάρχει ένα κοινό στοιχείο, που είναι η αλληλοσχετιζόμενη ιστορία στοχασμών, αισθημάτων και συμπεριφοράς, μια αμοιβαία ανταλλαγή στο πεδίο των τεχνών και των ιδεών. Το ζεύγος των αντιθέτων εννοιών του εθνικισμού και του διεθνισμού της εποχής εκείνης, δηλαδή την επαύριο της συντριβής του πιο αιματηρού εθνικισμού αλλά και την προτεραιά του ψυχρού πολέμου με τις δυνάμεις του κομμουνιστικού διεθνισμού, παραλληλίζεται εύστοχα από τον Έλιοτ με το φαινομενικά αντιθετικό ζεύγος της ενότητας του ευρωπαϊκού πολιτισμού με τη διαφορετικότητα των επιμέρους εθνικών πολιτισμών, ανακαλώντας στη μνήμη μας τη θεμελιώδη ομοσπονδιακή αρχή για ενότητα μέσα από την ποικιλομορφία (unity in diversity).

Πρόγματι, τι άλλο πιο σπουδαίο έχει ο ευρωπαϊκός πολιτισμός από αυτήν τη μοναδική ικανότητα δημοκρατικής σύνθεσης, ενότητας και διαφορετικότητας, που προκύπτει και μέσα από μια άλλη λέξη - κλειδί, την ανοχή (tolerance) και μάλιστα την αμοιβαία ανοχή; Μήπως αυτό άλλωστε δεν είναι πολιτισμός από μόνο του; δηλαδή η κατάργηση του μανιχαιστικού «άσπρο - μαύρο», η ειρηνική επίλυση των όποιων διαφορών, μεταξύ ατόμων και μεταξύ κρατών μέσα από διαπραγματεύσεις και αμοιβαίες υποχωρήσεις, η πρόσκτηση ενός θετικού χαρακτήρα για τη λέξη συμβιβασμός, η διάρρηξη της αντίληψης ότι εμείς είμαστε απροκάλυπτα ή κατά βάθος ανώτεροι από τους άλλους, εμείς το περιούσιο έθνος και οι άλλοι οι βάρβαροι. Ο Θ. Βέικος το περιγράφει γλαφυ-

“Πρόγματι, τι άλλο πιο σπουδαίο έχει ο ευρωπαϊκός πολιτισμός από αυτήν τη μοναδική ικανότητα δημοκρατικής σύνθεσης, ενότητας και διαφορετικότητας, που προκύπτει και μέσα από μια άλλη λέξη - κλειδί, την ανοχή (tolerance) και μάλιστα την αμοιβαία ανοχή;

σκολη. Επίσης, ο ηρωισμός του επιτιθέμενου κοινοτικού εθνικισμού είναι διαφορετικός από τον ηρωισμό αυτών που υπερασπίζονται αξίες πανανθρώπινες, αυτών που υπερασπίζονται της κοινωνίας πολιτών, του μη απομικνιστικού πολιτισμού, που είναι υποστηρικτές ενός πατριωτισμού του Συντάγματος, του οποίου Συντάγματος.

Ένας άλλος σημαντικός στοχαστής, ο αμερικανός ποιητής Τ. Σ. Ελιοτ που ζήσε στην Αγγλία από κοντά τόσο τον πρώτο όσο και τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, προβληματίζεται βαθιά για το μέλλον της ειρήνης στην ευρωπαϊκή ήπειρο αμέσως μετά τον τερματισμό του β' παγκοσμίου πολέμου, σκέψεις που αποτυπώθηκαν σε τρεις πολύ γνωστές ομιλίες του στον θαυματουργό σταθμό του Λονδίνου στις εκπομπές του για την Ευρώπη, καθώς ο Έλιοτ προσπαθεί, με σγωνία που δεν κρύβεται, να επικουνωνήσει πνευματικά με τους άλλους ευρωπαίους πνευματικούς ανθρώπους και ειδικότερα τους γερμανούς. Λέει χαρακτηριστι-

ού ως εξής: «Προβάλλοντας την ανωτερότητα μας εισάγομε βέβαια την κατωτερότητα. Ο κανόνας λειτουργεί έτσι ώστε τα δικά μας γνωρίσματα να χρωματίζονται σα χαρίσματα και τα γνωρίσματα των άλλων σαν ελαττώματα. Συμβάνει, μάλιστα, να αξιολογούνται τα ίδια γνωρίσματα διαφορετικά σ' εμάς και στους άλλους: εμείς είμαστε έξυπνοι, ενώ οι άλλοι πονηροί και πολυμήχανοι, εμείς φιλόπονοι και εργατικοί, ενώ αυτοί φιλάργυροι και σπαγκοραμμένοι, εμείς σταθεροί και συνεπείς, ενώ αυτοί πεισματάροδες, αγύριστα κεφάλια». Εμείς θα προσθέταμε: Εμείς έχουμε όλο το δίκιο και οι άλλοι όλο το άδικο, κι όποιος τολμήσει ν' αμφισβήτησε αυτήν την αλήθεια είναι ακόμα και εθνικός μειοδότης.

Αυτή είναι η αδυναμία αλλά συνάμα και η δύναμη όσων βλέπουν τα πράγματα με κριτική διάθεση, όσων ποιν ανοίξουν το στόμα τους έχουν πώτα προσπαθήσει να έλθουν στη θέση του απέναντι τους, να εξηγήσουν —όχι απαραίτητα να δικαιολογήσουν— τη στάση του και καμιά φορά την επιθετικότητα του. Είναι δύναμη, γιατί αυτό είναι ένα σπουδαίο κέρδος για τον ανθρώπινο πολιτισμό, καθώς η αρπακτικότητα αν δικαιολογείται για το ζωικό βασίλειο είναι τουλάχιστον κακόγονοτη, κιτς, μεταξύ των ανθρώπων και γιατί όταν γνωρίζεις και μπορείς να ερμηνεύσεις τη συμπεριφορά αυτού που είναι απέναντι σου τότε μπορείς να τον αντιμετωπίσεις και καλύτερα και με περισσότερη αμεροληψία και αξιοπρέπεια για άλλους. Είναι αδυναμία γιατί όπως λέει ο Καμύ: **Για να είμαστε πιστοί στην πίστη μας, αναγκαστήκαμε να σεβόμαστε σε εσάς ό,τι δεν σέβεστε στους άλλους. Για πολύ καιρό αυτό ήταν το τεράστιο πλεονέκτημα σας, εφόσον σκοτώνετε ευκολότερα από εμάς. Κι ως τη συντέλεια του κόσμου, αυτό θα είναι το κέρδος όσων σας μοιάζουν.**

Πού άλλού όμως βρίσκει επομένως πρόσφριο έδαφος ο εθνικισμός; Εκεί που διέρχεται κρίση ο πολιτισμός. Εκεί δηλαδή που επικρατούν τα πρωτόγονα ένοτικα εναντίον του ορθού λόγου. Εκεί που το ένοτικό της αυτοσυντήρησης πνίγει την κοινωνία πολιτών, αυτό που στην καθημερινή γλώσσα μερικές φορές απαντάται ως προστάθεια για επιβίωση η οποία θηικοποιεί, νομιμοποιεί και κάνει να επιτρέπονται τα πάντα (κοινωνία-ζούγκλα). Εκεί που το δημοκρατικό πολιτικό σύστημα αμφισβήτησεί και ο ρόλος της ιδεολογίας συρρικνώνεται. Ε-

“Και θα ήθελα να μπορώ ν' αγαπώ τη χώρα μου αγαπώντας συνάμα τη δικαιοσύνη. Δεν θέλω γι' αυτήν ένα οποιοδήποτε μεγαλείο, και προπαντός το μεγαλείο του αίματος και του ψεύδους. Βοηθώντας να ζει η δικαιοσύνη, θέλω να ζει η χώρα μου.
Μου είπατε: ελάτε δεν αγαπάτε τη χώρα σας.

τη μιλούσε σωστά. Υπολογίσθηκε επίσης ότι τη στιγμή της ενοποίησης της Ιταλίας, το 1860, μόνο το 2,5% του πληθυσμού χρησιμοποιούσε την ιταλική γλώσσα για καθημερινούς σκοπούς¹¹. Για τον E.Hobsbawm η επίσημη γλώσσα της ελίτ έγινε συνήθως η κρατούσα γλώσσα των συγχρόνων κρατών μέσω της δημόσιας εκπαίδευσης και διοίκησης. **«Οι γλώσσες πολλαπλασιάζονται με τα κράτη - όχι τα κράτη με τις γλώσσες».**

Επίσης, ένα άλλο ερώτημα είναι το εξής: τα προϊόντα πολιτισμού, τα έργα τέχνης, τα αρχαία αγάλματα, τα λογοτεχνικά βιβλία, οι κινηματογραφικές ταινίες ανήκουν στους δημιουργούς τους, στις πατρίδες των δημιουργών τους ή στην ανθρωπότητα ολόκληρη; Για πόσο διάστημα; Και τι σημαίνει αυτό στην πράξη; Είναι εθνικισμός να θέλεις να επιστρέψουν τα αρχαία μάρμαρα εκεί όπου πρωτοσηλεύτηκαν και είναι πολιτισμός να βρίσκονται εκεί όπου για οποιοδήποτε λόγο -νόμιμο ή και κατανοητό- τελικά βρίσκονται; Η απάντηση δεν είναι εύκολη ούτε μονοσήμαντη.

Όμως, ο σύγχρονος άνθρωπος, ό,τι κι αν λέει, δεν είναι πιστός σε ένα μονάρχη, σε μια χώρα ή σε μια θρησκευτική πίστη αλλά σε έναν πολιτισμό (Βεΐκος). Σε έναν πολιτισμό που χαρακτηρίζεται από την τεράστια οικονομική και εμπορική αλληλεξάρτηση, από την παγκοσμιοποίηση των καταναλωτικών και βιοτικών προτύπων, της τέχνης και των συμβόλων, από τη σχεδόν ανεξέλεγκτη διάδοση της νέας τεχνολογίας και τις επαναστατικές μορφές επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων. Οι αποστάσεις εξανεμίζονται, οι όποιες ανακαλύψεις γίνονται αστραπαία κτήμα όλης της ανθρωπότητας, οι κοινωνικοί αγώνες, οι συγκρούσεις μεταξύ ανθρώπων, επιχειρήσεων και κρατών και ο ανθρώπινος πόνος συνυπολογίζουν όλο και περισσότερο τον παράγοντα κοινή γνώμη, που σε ορισμένες περιπτώσεις αγγίζει και μια υπό διαμόρφωση παγκόσμια κοινή γνώμη.

Ετσι ενώ η εθνική κυριαρχία παραμένει περήφανα κρεμασμένη στα περιστύλια των εθνικών Κοινοβούλιων και στα κυβερνητικά κτίρια, στην ουσία απογυμνώνεται όλο και περισσότερο από τη σημασία που η ιστορία της απέδωσε δύο-τρείς αιώνες τώρα. Γιατί τι άλλο από -έστω σταδιακή και αδιόρθοιτη πολλές φορές- διάβρωση της εθνικής κυριαρχίας συνιστούν πολιτιστικές στην ουσία εξελίξεις όπως, η κινητή τηλεφωνία, τα διεθνή ορδιοτήλε-

οπτικά κανάλια, τα ηλεκτρονικά διαδίκτυα όπως το Ιντερνετ, οι διεθνείς αλυσίδες γρήγορου φαγητού, ή οπιωνδήρποτε επώνυμων καταναλωτικών ειδών για να μην αναφέρουμε τόσα άλλα σημαντικά που έχουν προ πολλού και από έγκριτα χείλη επισημανθεί; Ποιων άλλων την εξουσία έχουν προ πολλού υποκλέψει όλα τα παραπάνω από τα εθνικά κέντρα λήψης αποφάσεων; Μήπως στην ίδια κατηγορία, της εκχώρησης πολιτιστικής κυριαρχίας δηλαδή, δεν ανήκει τελικά η ενιαία ευρωπαϊκή αγορά και η προϊόντα μεταφορά αρμοδιοτήτων από τα κράτη - μέλη στους ημιυπερεθνικούς θεσμούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης; Πολύ περισσότερο δε στην περίπτωση της ευρωπαϊκής ενοποίησης καθώς όπως επισημαίνει ο W. Wallace «οι απόπειρες προσαγωγής της ιδέας μίας ξεχωριστής ευρωπαϊκής κουλτούρας, παράδοσης, ή δέσμης αξιών είναι υφίστης πολιτικής σημασίας -όσο κι αν φαίνονται τετριμένες οι συζητήσεις για τα ευρωπαϊκά διαβατήρια και γραμματόσημα, τις κοινές συνοριακές διατυπώσεις, τις ίδιες πινακίδες κυκλοφορίας, τα προγράμματα της Γιουροβίζιον και ανταλλαγών νέων».

Παρόλ' αυτά, εστίες εθνικισμού αναζωπυρώνονται ακόμα και στην ίδια την Ευρώπη. Κι αυτό παρά τις πολύχρονες προσπάθειες συνεννόησης στο επίπεδο της χαμηλής πολιτικής με βάση μια λειτουργική προσέγγιση όπως αυτοί που προαναφέρθηκαν. Παρά τις καταστροφικές εμπειρίες ενός όχι και τόσο μακρινού παρελθόντος αλλά και τη δημιουργική πορεία σαράντα χρόνων ενωμένης Ευρώπης. Όπως σχετικά επισημαίνεται από τον Π. Γεννηματά «όποιος επικαλείται την προτεραιότητα της εθνικής οπτικής είναι ο σύγχρονος αντιδραστικός ουραγός της ιστορίας που αρνείται να συμβάλλει στη διεύρυνση της ευθύνης για την αντιμετώπιση των προβλημάτων, στη διεύρυνση της έννοιας του κοινού καλού, στη διεύρυνση των μετώπων κοινωνικής συνεργασίας. Τα έθνη-κράτη δεν μπορούν σήμερα να ανταποκριθούν στις προσδοκίες των λαών, τις οποίες αντά τα ίδια οδήγησαν στην έκρηξη. Η αδυναμία αυτή του κράτους-έθνους να ανταποκριθεί στο αίτημα για περισσότερη πρόσοδο, για περισσότερη ανάπτυξη, καλλιεργεί σήμερα τη δυσπιστία προς την ίδια την πολιτική και μας οδηγεί στην ηθική μας αποσύνδεση από ένα πολιτικό σύστημα που χαρακτηρίζεται από αναποτελεσματικότητα. Η στροφή σε κάποιες μορφές οργισμένου ριζοσπαστισμού που επενδύεται με εθνικιστική ιδεολο-

γία, είναι μια φυσική αντίδραση για όσους τείνουν να χάσουν από τα μάτια τους τον πολικό αστέρα της ευρωπαϊκής ελπίδας».

Στις ατάκτως εριμμένες αυτές σκέψεις γύρω από ένα θέμα τόσο πολύπλοκο όσο και η ερμηνεία της ανθρώπινης ιστορίας, αξίζει ένα τέλος ανάλογο της αρχής. Όσο κι αν αυτό το τέλος είναι η αρχή της πρώτης από τις επιστολές του Αλμπέρ Καμύ, στη μνήμη και την προσφορά του οποίου είναι εξάλλου αφιερωμένο αυτό το κείμενο. Ξεκινάει λοιπόν ο συγγραφέας απευθυνόμενος σ' ένα φίλο γερμανό: «Μου λέγατε: Το μεγαλείο της χώρας μου δεν εξαγοράζεται με τίποτε. Κάθε πιο βοηθάει στην τελείωση της είναι αγαθό. Και σ' έναν κόσμο, όπου τίποτε ποια δεν έχει νόημα, δύσι έχουν την τύχη, όπως εμείς οι νέοι γερμανοί, να βρίσκουν ένα νόημα στο πεπονισμένο του έθνους τους, πρέπει όλα να του τα θυσιάζουν. Τότε σας αγαπούσα, αλλά κιόλας την ίδια στιγμή απομακρύνομουν από σας. Όχι σας έλεγα, δεν μπορώ να πιστέψω ότι είναι ανάγκη να υποτάσσουμε τα πάντα στο σκοπό που επιδιώκουμε. Υπάρχουν μέσα που δεν συγχωρούνται. Και θα ήθελα να μπορώ ν' αγαπώ τη χώρα μου αγαπώντας συνάμα τη δικαιοσύνη. Δεν θέλω γι' αυτήν ένα οποιοδήποτε μεγαλείο, και προπαντός το μεγαλείο του αίματος και του ψεύδους. Βοηθώντας να ζει η δικαιοσύνη, θέλω να ζει η χώρα μου. Μου είπατε: ελάτε δεν αγαπάτε τη χώρα σας». Η τελευταία πρόταση είναι συγκλονιστική για όσους προσπαθούν καλόπιστα να κατανοήσουν και να ερμηνεύσουν το φαινόμενο του εθνικισμού, ιδίως υπό το πρίσμα της ιστορικής φόρτισης που η ευρωπαϊκή ενοποίηση εμπειριέχει για τον ανθρώπινο πολιτισμό.

Όσο πιο πολλοί γίνουν αυτοί που δεν αγαπάνε τη χώρα τους όπως ο Καμύ, τόσο περισσότερες πιθανότητες έχει ο ευρωπαϊκός πολιτισμός να συναντήσει ξανά την ιστορία και να μην χωρίσουν ποτέ πιά. Ενας Έλληνας ποιητής το είπε κάπως διαφορετικά: «Πρέπει να μάθουμε να θεωρούμε εθνικό ότι είναι αληθές». Και εμείς θα συμπληρώναμε αντιστρέφοντας λίγο προκλητικά: αρκεί να μη θεωρούμε πάντα αληθές κάθε τι που είναι εθνικό.

Βιβλιογραφία - περιοδικογραφία

- Αξελός Κώστας, Προς την πλανητική σκέψη, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 1985.

2. Βέικος Θεόφιλος, Ο κόσμος σε διασπορά - Έθνη και Οικουμένη, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1995.

3. Γεννηματάς Παναγιώτης, Η Ευρώπη σε σταυροδρόμι, Ευρωπαϊκή Έκφραση, τ.22, Ιούλιος 1996.

4. Ελεφάντης Αγγελος, Για την ακριβή μας ευρωπαϊκή κουλτούρα, Ο Πολίτης, Απρίλιος 1989.

5. Καμύ Αλμπέρ, Γράμμα σ' ένα φίλο γερμανό (lettre a un ami allemand), εκδόσεις νεφέλη, 1982.

6. Κονδύλης Παναγιώτης, Πλανητική πολιτική μετά τον ψυχρό πόλεμο, Θεμέλιο, 1992.

7. Κορδούτης Παναγιώτης, Ευρωπαϊκή πολιτιστική ενοποίηση και εθνικοί πολιτισμοί, Ευρωπαϊκή Έκφραση, τ.4, Νοέμβριος 1991.

8. Λίποβας Θάνος, Δύο είδη εθνικισμού και οι συνέπειες τους, Ευρωπαϊκή Έκφραση, τ.22, Ιούλιος 1996.

9. Λύτρας Θόδωρος, Η αποστολή της ενωμένης Ευρώπης, Επίκεντρα, τ.69, Μάρτιος 1992.

10. Παπασπηλιόπουλος Σπύλιος, Παλαιός και νέος φατσισμός, Ευρωπαϊκή Έκφραση, τ.17, Απρίλιος 1995.

11. Τσινόρεμα Βούλα, Ευρώπη και πολιτισμός - προς αναζήτηση της νέας πολιτιστικής ταυτότητας, Ο πολίτης, τ.115, Οκτώβριος 1991.

12. Balibar Etien, Vallerstain Immanuel, Race, Nation, Classe, Les identités ambiguës, Editions La Découverte, Paris, 1988.

13. Cohen Lean L., Arato Andrew, Civil society and political theory, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England, 1995.

14. Eliot T.S., The Unity of European Culture, Icaros, 1990.

15. Hobsbawm E.J., Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα - πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, 1990.

16. Gellner Ernest, Έθνη και εθνικισμός, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Οκτώβριος 1992.

17. Gellner Ernest, Η κοινωνία πολιτών και οι αντίταλοι της, συνθήκες ελευθερίας, Εισαγωγή Βασιλική Γεωργιάδου, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1996.

18. Pisto Paolo, Εθνική ταυτότητα και πολιτική κινητοποίηση, Εκδόσεις Λεβιάθαν, 1991.

19. Schnapper Dominique, La Communauté des citoyens - sur l'idée moderne de la nation, nrf essais Editions Gallimard 1994.

20. Wallace William, Ευρώπη, ποια Ευρώπη;, ευρωπαϊκές αξίες, ευρωπαϊκή ταυτότητα, από το The Transformation of Western Europe, Pinter Publishers Ltd, Ευρωπαϊκή Έκφραση, τ.15, Οκτώβριος 1994.

21. European Union - Back to the drawing-board, THE ECONOMIST, September 10th 1994.

22. Nationalism, edited by John Hutchinson & Anthony D.Smith, Oxford readers, New York, Oxford- University Press, 1995.

Παγκόσμια Κυβέρνηση

Ο κίνδυνος για το κλίμα και η Διάδοση των Πυρηνικών Όπλων

Του FRANCO SPOLTORE

The Federalist, year XXXVII, 1995, Number 2

Επιμέλεια-μετάφραση: ΑΝΔΡΕΑΣ ΓΟΥΓΑΣ

Τα κράτη αναγκάζονται όλο και περισσότερο να παραδεχτούν την έλλειψη ικανότητας που τα διακρίνει στο χειρισμό των μεγάλων προκλήσεων αυτού του αιώνα.
Παρ' όλα αυτά δεν παραιτούνται από το δικαίωμα της κυριαρχίας καθυστερώντας έτσι το σχηματισμό μιας αποτελεσματικής και δημιουργικής παγκόσμιας κυβέρνησης.

Η Απόφαση του Βερολίνου, που πάρθηκε στο τέλος της Διάσκεψης για το κλίμα, καθώς και η απόφαση για την επ' αόριστο επέκταση της Διεθνούς Συνθήκης για τη Μη-Διάδοση των Πυρηνικών Όπλων, αποτελούν τα πιο πρόσφατα παραδείγματα αυτής της αντιφατικής κατάστασης.

Στις 7 Απριλίου 1995, στο Βερολίνο, μετά από δύο εβδομάδες διαπραγματεύσεων, οι αντιπρόσωποι 116 χωρών ανέλαβαν να ετοιμάσουν ένα παγκόσμιο πρόγραμμα για την προστασία του περιβάλλοντος ξεκινώντας από το 1997. Στην πραγματικότητα η Απόφαση του Βερολίνου, αναγνωρίζοντας τις αδυναμίες της Σύνθηκης του Ρίο του 1992, υποχρεώνει τα κράτη να αναθεωρήσουν τις προδιαγραφές για τη μείωση εκείνων των αερίων, κυρίως του διοξειδίου του άνθρακα, τα οποία επηρεάζουν το κλίμα (αέρια που δημιουργούν φαινόμενο θερμοκηπίου) και ορίζει καταληκτικές ημερομηνίες (2005, 2010 και 2020) για τη σταθεροποίηση και τη μείωση αυτού του είδους της μόλυνσης. Η Απόφαση, αναγνωρίζοντας την αναγκαιότητα μείωσης των αερίων εκπομπών και την ανάγκη σταθεροποίησης αυτών σε παγκόσμιο επίπεδο, έθεσε το πρόβλημα της στενότερης συνεργασίας μεταξύ των ανεπτυγμένων και των αναπτυσσόμενων χωρών. Με αυτό το πνεύμα προχώρησε στη δημιουργία τριών οργανισμών: το Επικουρικό Σώμα Επιστημονικών και Τεχνολογικών Συμβούλων (Subsidiary Body for Scientific and Technological Advice - SBSTA), το Επικουρικό Σώμα Εφαρμογής (Subsidiary for Implementation - SBI) και μια μόνιμη γραμματεία η οποία θα εδρεύει στη Βόνη από το 1996. Η συνδιάσκεψη του Ρίο δεν

καθόρισε δεσμευτικά όρια για τη μόλυνση ούτε σε εθνικό ούτε σε παγκόσμιο επίπεδο και δημιούργησε μια ανώμαλη κατάσταση όπου μερικά κράτη κατόρθωσαν να εφιηγεύσουν τη συνθήκη κατά τρόπο ώστε να αυξήσουν τις εκπομπές ρύπων σε εθνικό επίπεδο (Γαλλία, Ιαπωνία και ΗΠΑ) επιλέγοντας το έτος αναφοράς για τη σταθεροποίηση των εκπομπών ρύπων, κατά τρόπο ευνοϊκό γι' αυτά. Στο μεταξύ η παγκόσμια κατάσταση επιδεινώθηκε. Στην αρχή της δεκαετίας του 1990 (1990-1994), η μείωση των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα από την πρώην Σοβιετική Ένωση κάλυψε, μόνο κατά ένα μέρος (και ταυτόχρονα έκρυψε), την παραλληλή αύξηση που οημειωθήκε σε άλλα μέρη της υφηλίου: +3% στη Δυτική Ευρώπη, +5% στη Βόρειο Αμερική, +8% στη Βραζιλία, +13% στην Ινδία και +16% στην Τουρκία. Η Κίνα, που έχει καταλήξει να γίνει η δευτερη μεγαλύτερη δύναμη σε ρύπους, αύξησε τις εκπομπές ρύπων κατά 80% σε σύγκριση με το 198031. Αν η Κίνα συνεχίσει με τον ίδιο ρυθμό αύξησης, και με την παρόντα τεχνολογία, το 2100 θα φθάσει να εκπέμπει τριπλάσια ποσότητα από όλες τις υπόλοιπες χώρες.

Κατά τη Συνδιάσκεψη του Βερολίνου, ο Αντιπρόδοσς των ΗΠΑ, κ. Al Gore, κάλεσε τις κυβερνήσεις να σημειώσουν ότι ο επιστημονικός κόσμος δεν αναρωτιέται πλέον για το εάν, αλλά για το πότε και πώς τα αέρια που εκ-

πέμπονται στην ατμόσφαιρα θα επιφέρουν κλιματολογικές μεταβολές. Γ-τ' αυτόν τον λόγο, όπως αναγνωρίζουμε ότι υπάρχει ένα όριο στο παγκόσμιο κλιματολογικό σύστημα είπα ο κ. Gore, έτσι θα πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι υπάρχουν όρια στις πολιτικές για την αντιμετώπιση τέτοιων προβλημάτων. Σύμφωνα με τον Αμερικανό Αντιπρόσδοδο ήταν, λοιπόν, απαραίτητο να συμφωνηθεί τουλάχιστον μια διεθνής Εντολή (Mandate) για την επαναδιαπραγμάτευση του ελέγχου των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα σε παγκόσμιο επίπεδο¹.

Παρ' όλα αυτά, στο Βερολίνο τα μέρη απέτυχαν στο να επιλύσουν το φλέγον πρόβλημα το οποίο θα αποτελέσει και το κυριότερο στοιχείο αντίθεσης μεταξύ των ανεπτυγμένων και των αναπτυσσόμενων χωρών κατά τη διάρκεια του επόμενου παγκοσμίου Συνεδρίου για το κλίμα, το 1997: την αρχή μιας αποτελεσματικής από κοινού εφαρμογής των περιβαλλοντολογικών κανόνων, που θεσπίσθηκαν κατά τη Σύνοδο του Ρίο αλλά που ποτέ δεν τέθηκαν σε εφαρμογή. Στη βάση αυτής της αρχής, οι ανεπτυγμένες χώρες θα μπορούσαν να ικανοποιήσουν τημήμα των μελλοντικών υποχρεώσεών τους για τη μείωση του διοξειδίου του άνθρακα, επενδύοντας στην εν συνεχείᾳ μείωση των εκπομπών και από τις αναπτυγμένες χώρες. Άλλα τα κράτη τα οποία υπεστήριξαν αυτή την αρχή κυρίως οι Η-

ΠΑ, στη συνέχεια πρόβαλαν αντίσταση στον καθορισμό ακριβών και δεσμευτικών ορίων για τις εκπομπές. Από τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, η Βραζιλία, η Κίνα και η Ινδία εξέφρασαν την πολυπλοκότητα την οποία συνεπάγεται η εφαρμογή μιας τέτοιας αρχής: επιτρέποντας στις αναπτυγμένες χώρες να επενδύουν σε παγκόσμιο επίπεδο ισοδυναμεί με το να τους επιτραπεί να αποκτήσουν τα δικαιώματα στις εκπομπές σε παγκόσμια κλίμακα και άρα να κρατήσουν τις δικές τους εκπομπές αμειώτες. Από την πλευρά τους οι φτωχότερες χώρες, φοβούμενες ότι θα πέσουν θύματα (πρώτες αυτές) των συνετειών των κλιματολογικών μεταβολών, επιμένουν αντ' αυτού στην χρηματοδότησή τους κατά το δυνατό συντομότερο ώστε να μπορέσουν να εισάγουν και να διαδώσουν τις καθαρότερες τεχνολογίες για την παραγωγή ενέργειας, αλλιώς, όπως επεσήμανε και ο Διευθυντής του Ινστιτούτου Προχωρημένων Σπουδών του Bangladesh, κ. Atig Rahmatan, όταν τα συμπτώματα των κλιματολογικών μεταβολών γίνουν εμφανή θα προχωρήσουμε με βρεγμένα τα πόδια μας στα σπίτια σας.

Η πραγματικότητα είναι ότι χωρίς συμφωνίες που να καθορίζουν δεσμευτικά όρια και ποινές, η από κοινού εφαρμογή παραμένει μια αρχή της οποίας η πραγματοποίηση επαφίεται στην καλή θέληση του κάθε κράτους. Η εμβάθυνση της διεθνούς συνεργασίας, προς την οποία στοχεύει η Εντολή, δεν επαρκεί πλέον στο οικολογικό πεδίο για την αποφυγή των κινδύνων που συνεπάγεται η αναμενόμενη αλλαγή του κλίματος. Στην παγκόσμια Συνδιάσκεψη για τις κλιματολογικές μεταβολές ο Καγκελάριος Kohl παρατήρησε ότι η ανθρωπότητα δεν πρέπει, πλέον, να εγγυηθεί την ειρήνη μεταξύ των ανθρώπων αλλά και μεταξύ των ανθρώπων και της φύσης. Η Εντολή του Βερολίνου κινείται σ' αυτήν την κατεύθυνση και επιβεβαιώνει ότι ο φυσικός πλούτος δεν μπορεί πλέον να θεωρείται ως εκμεταλλεύσιμο αγαθό από τα κράτη και τις παρούσες γενεύες, αλλά είναι κοινή ιδιοκτησία η οποία πρέπει να ξοδεύεται με περισσή προσοχή και η οποία κοστίζει. Εξάλλου οι θάλασσες, η ατμόσφαιρα και ο γενετικός κόσμος τώρα αρχίζουν να περιλαμβάνονται μεταξύ εκείνων των αγαθών που τα κράτη αναγνωρίζουν σαν κοινή κληρονομιά όλης της ανθρωπότητας. Άλλα το πρόβλημα είναι ότι ακριβώς τα δύο γανά τα οποία περιφρουρούν την ειρήνη μεταξύ των ανθρώπων είναι ακριβώς τα ίδια με αυτά που περιφρουρούν την ει-

ρήνη με τη φύση. Ο χρόνος που απαιτείται για την επικύρωση των οικολογικών συμφωνιών και η αβέβαιη εφαρμογή τους, που δεν είναι εύκολο να επιβεβαιωθεί λόγω της αντίστασης των κρατών, δεν προσφέρουν καμιά εγγύηση για την ικανότητα της διεθνούς κοινότητας να περιφρουρήσει τη διατήρηση των φυσικών αγαθών για τις μελλοντικές γενεύες. Όπως ακριβώς οι συνθήκες ειρήνης δεν εγγυώνται τη διατήρηση της ειρήνης μεταξύ των ανθρώπων. Είναι λοιπόν, υποχρεωτικό να δημιουργηθεί στο πλαίσιο του ΟΗΕ, μια παγκόσμια οικολογική κοινότητα της οποίας ο τελικός στόχος θα είναι η παγκόσμια ομοσπονδία. Με άλλα λόγια, πρόκειται για την επανάληψη αυτού που έκανε η Ευρώπη στη δεκαετία του 50, η οποία, με τη δημιουργία των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων δημιουργήσε ένα κοινό οργανικό πλαίσιο για τις διάφορες κοινότητες που γεννήθηκαν (ECSC, EURATOM, Κοινή Αγορά) και με μια εμβρουακή κυβέρνηση και μια υπερθνητική Βουλή. Μόνο αν κινηθούμε σ' αυτήν τη λογική είναι δυνατό να κάνουμε την Εντολή του Βερολίνου να γίνει ένα σημαντικό τμήμα στο πλαίσιο μιας αποτελεσματικής παγκόσμιας κυβέρνησης.

Η Συμφωνία για Μη-Διάδοση των Πυρηνικών Όπλων, η οποία ξεκίνησε το 1968 και της οποίας η εφαρμογή άρχισε το 1970 με διάρκεια 25 ετών, μετετράπη σε συμφωνία επ' αόριστον στις 11 Μαΐου 1995, με ομόφωνη απόφαση των 178 συμβαλλομένων κρατών. Η πρόταση για την ανανέωση της συμφωνίας επ' αόριστον υποστηρίχθηκε από τη Μ. Βρετανία, την Κίνα, τη Γαλλία, τη Ρωσία και τις Ηνωμένες Πολιτείες ενώ ταυτόχρονα μια ομάδα αναπτυσσόμενων χωρών, που περιελάμβανε το Ιράν, τη Νιγηρία και την Ινδονησία είχε προτείνει την ανανέωση για ακόμη 25 χρόνια. Σαν συμβολισμός, όπως τονίστηκε και από τον Γάλλο αντιπρόσωπο (που ήταν ταυτόχρονα και αντιπρόσωπος της Ευρωπαϊκής Ένωσης), η ανανέωση επ' αόριστον αποτελεί ακόμη ένα βήμα επιρρός στο δρόμο της ενίσχυσης της διεθνούς ειρήνευσης. Άλλα οι συνθήκες υπό τις οποίες υπεργάφη η συμφωνία δεν αφήνουν περιθώρια για τέτοιες σκέψεις. Μέχρι και οι ομιλητές στη Συνδιάσκεψη, προσπάθησαν να μειώσουν τη σημασία της ανανέωσης. Ο Καναδός προεβευτής μίλησε για μονιμότητα με υπολόγους χωρίς διαχωρισμούς ενώ ο προεβευτής των Φιλιππίνων δήλωσε ότι πρόκειται για μηχανισμούς ζωχαρωμένους έτσι ώστε να γίνει η επ' αόριστον ανανέωση πιο εύκο-

λα αποδεκτή. Ο αντιπρόσωπος του Ιράν θέωρησε ότι η συμφωνία αυτή είναι υπό όρους, επ' αόριστον ανανέωση ενώ ο εκπρόσωπος του Ιράκ είδε τη νιοστή απόδειξη της τυραννίας που εξασκείται από την πλειοψηφία. Ο εκπρόσωπος της Λιβύης, τελικά αρνήθηκε ότι αποδέχθηκε επ' αόριστον ανανέωση της Συνθήκης. Από τα κράτη τα οποία επιθυμούν περισσότερες διαπραγματεύσεις, η Κίνα ανακοίνωσε ότι η ανανέωση της διάρκειας της συνθήκης με κανέναν τρόπο δεν πρέπει να ερμηνευθεί ως διατήρηση του δικαιώματος των πυρηνικών κρατών να κατέχουν πυρηνικά όπλα, ενώ το Μεξικό και η Ιαπωνία επέμειναν ότι θα πρέπει να σταματήσουν όλες οι δοκιμές και να διαλιθουνταν οπλοστάσια. Εν τω μεταξύ, κράτη όπως η Ινδία, το Πακιστάν, το Ισραήλ και η Βραζιλία, για τα οποία -από καιρό- υπάρχουν υποψίες ότι διαθέτουν πυρηνικά όπλα, συνεχίζουν να μη συμμετέχουν στη Συνθήκη και η Β. Κορέα έχει αποχωρήσει από τη Συνθήκη. Πώς μπορεί κανείς να ερμηνεύσει τα αποτελέσματα της συνδιάσκεψης;

Για να απαντήσει κανείς στην ερώτηση αυτή, είναι χρήσιμο να υπενθυμίσουμε ότι, μόλις αποκαλύφθηκε η καταστρεπτική δύναμη των πυρηνικών όπλων προτάθηκε η λύση που ήταν απαραίτητη και ικανή για τον έλεγχό τους: η δημιουργία μιας παγκόσμιας κυβέρνησης. Ήταν ο Albert Einstein που τη διατύπωσε όταν δήλωσε, αμέσως μετά την πρώτη πυρηνική έκρηξη στη Χιροσίμα, ότι η ανθρωπότητα πρέπει να βάλει σαν στόχο τη δημιουργία μιας παγκόσμιας κυβέρνησης ικανής να εγγυηθεί την ασφάλεια όλων των χωρών στη βάση του Νόμου και όχι της Βίας². Το πρόβλημα, από την αρχή, ήταν να δημιουργηθεί ένα αποτελεσματικό σύστημα ελέγχου σε διεθνές επίπεδο. Άλλα, εκείνη την περίοδο, η ανθρωπότητα δεν μπόρεσε να συμφωνήσει στον έλεγχο και την καταστροφή μίας δεκάδας πυρηνικών βομβών (όσο ήταν το πυρηνικό οπλοστάσιο των ΗΠΑ, εκείνη την εποχή). Μπορεί να επιτύχει σήμερα με τις χιλιάδες των πυρηνικών κεφαλών διασπαρμένες ανά την υφήλιο;

O Bernard Brodie, ο θεωρητικός της πυρηνικής στρατηγικής των ΗΠΑ, είδε αμέσως τους κινδύνους από τη διάδοση των πυρηνικών όπλων. Ο Brodie δεν αρνήθηκε τον στόχο της δημιουργίας μιας παγκόσμιας κυβέρνησης, αλλά δεν είχε ευπιστοσύνη στη δυνατότητα των κρατών να συμφωνήσουν στην οργάνωση ενός αποτελεσματικού διεθνούς ελέγχου.

Γ' αυτό και έλαβε τη θέση ότι αργά ή

γρήγορα θα είχε να αντιμετωπίσει μια κατάσταση όπου όλα τα κράτη θα αποκτούσαν τη δυνατότητα παραγωγής πυρηνικών όπλων και θα άρχιζαν να αλληλο-απειλούνται. Σ' αυτό το πλαίσιο ο Brodie πίστευε ότι ήταν σπαραίτητο να απαντηθούν μερικές βασικές ερωτήσεις: είναι η ατομική βόμβα φόβητο εναντίον του πολέμου; Είναι δυνατό να προλάβουμε τη χρήση της; Είναι δυνατό να επανορθώσουμε τα ολέθρια αποτελέσματά της σε περίπτωση που χρησιμοποιηθεί; Ο στόχος της δημιουργίας μιας παγκόσμιας ομοσπονδίας ήταν για τον Brodie ένας στοιχειώδης ταυτοισμός και όχι ένα δραγανό πολιτικής δράσης. Είναι μια σκληρή αλλά μη διαφεύγυμη αλήθεια ότι δεν γνωρίζουμε ακόμη εάν μια αληθινά αποτελεσματική και αμοιβαία αποδεκτή διεθνής συμφωνία είναι επιτεύξιμη και εάν, η τιμή, την οποία η χώρα θα κληθεί να πληρώσει, είναι έτοιμη να αποδεχθεί.... Φυσικά, η εσωτερική μιας πολιτική που αφορά την πυρηνική βόμβα και την εθνική άμυνα γενικότερα, δεν θα πρέπει να είναι τέτοια ώστε να αποκλείει την εξεύρεση ευκαιριών ώστε να αποκτήσουμε παγκόσμια ασφάλεια με αποδεκτούς όρους. Και συνέχισε: το πρόβλημα της ατομικής βόμβας είναι οδιαχώριστο από το πρόβλημα του πολέμου, και τα όργανα για τον έλεγχο της βόμβας είναι χρήσιμα μόνο εφ' όσον περιορίζουν την πιθανότητα του πολέμου. Η ενδυνάμωση της παγκόσμιας κίνησης για τη διατήρηση της ειρήνης μπορεί να επιταχυνθεί ακόμη περισσότερο τώρα, με την αναγκαιότητα εξεύρεσης λύσης που δημιουργεί η παρουσία της ατομικής βόμβας, και οι Ήνωμένες Πολιτείες πρέπει να κάνουν παν ό,τι δυνατό για την ενδυνάμωση της κίνησης. Άλλα για όσο χρόνο τα κράτη ποιραμένουν σε μεγάλο βαθμό ανεξάρτητα και κυριαρχη, καμία κίνηση δεν μπορεί να υποκαταστήσει μια σοφά προσανατολισμένη και επιδέξια διευθυνόμενη διπλωματία³.

Οι Ήνωμένες Πολιτείες αρχικά υπεστήριξαν τη δημιουργία ομοσπονδίας σε παγκόσμιο επίπεδο. Το 1946 ο υπουργός των Εξωτερικών των ΗΠΑ, Burnes, έδωσε μια ομιλία στη Γενική Συνέλευση των Ήνωμένων Εθνών στην οποία δήλωσε ότι τα προβλήματα από την παραγωγή και την χρήση της πυρηνικής ενέργειας δεν ήταν δυνατό να λυθούν από ένα μόνο κράτος, αφού είναι κοινή υπευθυνότητα όλων των κρατών. Με αυτόν τον σκοπό, ο Bernard Baruch, αντιπρόσωπος των ΗΠΑ στην επιτροπή των Ήνωμένων Εθνών για

την ατομική ενέργεια, κατέθεσε την αμερικανική πρόταση, τον Ιούνιο του 1946, για τη δημιουργία της Διεθνούς Υπηρεσίας Ατομικής Ανάπτυξης (International Atomic Development Authority) η οποία θα αναλάβει όλες τις φάσεις ανάπτυξης και χρήσης της ατομικής ενέργειας, ξεκινώντας από τις πρώτες ύλες και περιλαμβάνοντας: διοικητικό έλεγχο ή ιδιοκτησία όλων των δραστηριοτήτων που σχετίζονται με την ατομική ενέργεια και είναι εν δυνάμει επικίνδυνες για την παγκόσμια ασφάλεια, ισχύ για την πραγματοποίηση ελέγχων, παρακολούθηση και χρήγηση αδειών όλων των υπολοίπων δραστηριοτήτων που σχετίζονται με την ατομική ενέργεια, το καθήρων της ανάπτυξης ειρηνικών εφαρμογών της ατομικής ενέργειας, εντατικοποίηση της έρευνας και ανάπτυξης ώστε να μπορέσει η Υπηρεσία να βρεθεί στο μέτωπο της επιστήμης και έτοι να μπορέσει να εμβαθύνει, και άρα να αντιληφθεί, πιθανές παρόντος χρήσεις της ενέργειας. Η Υπηρεσία θα είχε τη δύναμη να τιμωρήσει όλα τα κράτη τα οποία δε σέβονται τις συνθήκες ή δρούσαν αντίθετα με τις επιταγές της Υπηρεσίας: Δεν πρέπει να υπάρχει βέτο για να προστατεύσει αυτούς που παραβιάζουν τις συμφωνίες για τη μη ανάπτυξη ή χρήση της ατομικής ενέργειας για καταστροφικούς σκοπούς, κατέληξε ο Barouch στην ομιλία του ενώπιον της επιτροπής. Το σχέδιο Barouch, αν και ενεκρίθη από την Επιτροπή, δεν εφαρμόστηκε ποτέ λόγω των αλλεπάλληλων βέτο που προέβαλαν η Σοβιετική Ένωση και οι ΗΠΑ καθώς και της αμφιλεγόμενης στάσης υρατών, όπως η Βρετανία, που επιθυμούσαν να γίνουν πυρηνικές δυνάμεις. Στη δεκαετία του 60 ο Barouch επέκρινε δριμυτάτα, στα απομνημονεύματά του, τη στάση αυτή των κρατών, λέγοντας: η ατομική βόμβα κάνει όλα τα κράτη ίσα όπως ακριβώς και το πιστόλι Smith & Wesson έκανε όλους τους άνδρες ίσους στην [αμερικανική] δύση.... Ο έλεγχος της ατομικής ενέργειας παραφένει ένα από τα πιο κρίσιμα στοιχεία για την πραγματοποίηση μιας διασκούντικης ειρήνης. Όσο διαρκεί η απειλή της ατομικής καταστροφής δεν μπορεί να υπάρξει ειρήνη..

Ο Einstein, ο Brodie και ο Barouch, λοιπόν, κατέδειξαν τον στόχο της ανθρωπότητας καθώς και τις συνέπειες που τα κράτη θα υφίστανται όσο ανθίστανται στην ιδέα της παραχώρησης της κυριαρχίας προς χάρη της δημιουργίας μιας παγκόσμιας ομοσπον-

δίας. Όπως ένας γνωστός Ιταλός δημοσιογράφος παρατηρούσε⁴, η ανανέωση επ' αόριστον της Συμφωνίας για τη Μη-Διάδοση των Πυρηνικών έχει δύο όψεις: από τη μια πλευρά αναγνωρίζεται ότι δεν είναι δυνατό να τεθούν χρονικά όρια στις προσπάθειες για την προστασία του κόσμου από τον πυρηνικό εφιάλτη, και από την άλλη πλευρά αποδέχεται την ανικανότητα να απαλλαγεί ο κόσμος από τα πυρηνικά όπλα. Και αφού ο μόνος τρόπος για να βγούμε από αυτήν την κατάσταση είναι η δημιουργία μιας παγκόσμιας κυβέρνησης, για όσο χρόνο τα κράτη συνεχίζουν να ακολουθούν την απλή λογική του ελέγχου έξω από κάθε πολιτικό σχεδιασμό, η ανθρωπότητα δεν θα είναι ασφαλής. Το πρόβλημα του διεθνούς ελέγχου, όπως εξήγησε ο Brodie το 1945, μπορεί να τεθεί σε τρία επίπεδα: δημιουργία της παραγωγής και εργασίας προστάθειας περιορισμού των πυρηνικών όπλων, ο περιορισμός των πυρηνικών όπλων, ο περιορισμός των παραγόμενου αριθμού πυρηνικών όπλων, ο τερματισμός της παραγωγής όπλων των όπλων που σημαίνει την χρήση της πυρηνικής αντίδρασης. Το πρώτο επίπεδο είναι από τη φύση του προπολιτικό. Είναι το ευκολότερο να πραγματοποιηθεί και έχει υποστηριχθεί πάντοτε, αλλά έκανε την κούρσα των εξοπλισμών και τη διάδοση των πυρηνικών όπλων, αναπόφευκτη. Τα άλλα δύο επίπεδα ελέγχου, από την άλλη πλευρά, δεν είναι δυνατό να πραγματοποιηθούν χωρίς την απώλεια από την πλευρά των κρατών που σημαίνει την χρήση της πυρηνικής αντίδρασης. Το πρώτο επίπεδο είναι από τη φύση του προπολιτικό. Είναι το ευκολότερο να πραγματοποιηθεί και έχει υποστηριχθεί πάντοτε, αλλά έκανε την κούρσα των εξοπλισμών και τη διάδοση των πυρηνικών όπλων, αναπόφευκτη. Τα άλλα δύο επίπεδα ελέγχου, από την άλλη πλευρά, δεν είναι δυνατό να πραγματοποιηθούν χωρίς την απώλεια από την πλευρά των κρατών που σημαίνει την χρήση της πυρηνικής αντίδρασης. Το πρώτο επίπεδο είναι από τη φύση του προπολιτικό. Είναι το ευκολότερο να πραγματοποιηθεί και έχει υποστηριχθεί πάντοτε, αλλά έκανε την κούρσα των εξοπλισμών και τη διάδοση των πυρηνικών όπλων, αναπόφευκτη. Τα άλλα δύο επίπεδα ελέγχου, από την άλλη πλευρά, δεν είναι δυνατό να πραγματοποιηθούν χωρίς την απώλεια από την πλευρά των κρατών που σημαίνει την χρήση της πυρηνικής αντίδρασης.

Με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, οι ΗΠΑ και η ΕΣΣΔ ξεκίνησαν διμερείς επαφές για την πραγματοποίηση του δεύτερου επιπέδου μείωσης των πυρηνικών όπλων. Με την υπογραφή της μόνιμης ανανέωσης της Συνθήκης Μη-Διάδοσης των Πυρηνικών Όπλων η μεγάλη πλειοψηφία των υπολοίπων κρατών έκανε ένα δειλό βήμα προς αυτήν την κατεύθυνση. Φυσικά τα κράτη δεν παρέδωσαν ακόμη την κυριαρχία τους στον τομέα των πυρηνικών, ούτε στη διατήρηση των στρατιωτικών μυστικών τους, αλλά ούτε, ακόμη, και στο δικό τους καθορισμό των δυνατοτήτων ελέγχου, γεγονός το οποίο καθιστά τον

σεβασμό της Συνθήκης de facto εθελοντικό και όχι υποχρεωτικό. Ο πυρηνικός πόλεμος είναι, λοιπόν, ακόμη πιθανός και μαζί μ' αυτό είναι πιθανή και η ακύρωση της Συνθήκης. Από την άλλη πλευρά, το γεγονός ότι ορισμένες χώρες αρνήθηκαν να συμμετάσχουν σ' αυτό το είδος συμφωνίας σημαίνει ότι είναι αδύνατο για τις χώρες που έχουν ήδη πυρηνικά οπλοστάσια να αποκρύψουν την ισχυρή αποτελεστική δύναμη τελείως. Άλλα καθορίζοντας την ημερομηνία για την αναμόρφωση της Συνθήκης για το έτος 2000, και αποφασίζοντας την πλήρη απαγόρευση όλων των πυρηνικών δοκιμών από το 1996, σηματοδοτείται η κατεύθυνση ότι θα είναι πολύ δύσκολο για τα κράτη να αντισταθούν στη λογική της ενδυνάμωσης των διεθνών υποχρεώσεων και της προοδευτικής μείωσης της επικυριαρχίας τους.

Πόσο διάστημα θα κρατήσει αυτή η θετική κατάσταση; Αν δεν επιστρέψουμε στους στόχους του σχεδίου Barouch όσο το δυνατό πιο σύντομα, είναι εύκολο να προβλεφθεί ότι η Συνθήκη για τη Μη-Διάδοση των Πυρηνικών Όπλων δεν μπορεί να διατηρηθεί επ' αόριστον ως μόνιμη και ποτέ δεν θα μπο-

ρέσει να γίνει παγκόσμια. Αντίθετα με την κατάσταση στη δεκαετία του 40, οι αποτυχίες που έχουν συσσωρευθεί από τις εθνικές πολιτικές για τον έλεγχο των πυρηνικών όπλων και τη διάδοσή τους, είναι τόσο πολλές και τέτοιες που έχουν εξαπλώσει την ιδέα στην παγκόσμια κοινή γνώμη και στις συνειδήσες δυνάμεις της κοινωνίας, ότι δεν υπάρχει διέξοδος από το πυρηνικό πρόβλημα εκτός από την παγκόσμια κυβέρνηση. Και όσοι θεωρούν αυτόν τον στόχο σαν ουτοπικό θα πρέπει να θυμηθούν τα λόγια του Einstein, ότι το μόνο πραγματικό βήμα προς την κατεύθυνση της παγκόσμιας κυβέρνησης είναι η παγκόσμια κυβέρνηση αφ' εαυτής.

Τα τέσσερα χρόνια που απομένουν μέχρι το έτος 2000 θα αναλωθούν για μια σειρά από χρονικά επικαλυπτόμενες διασκέψεις με κεντρικό θέμα τα προβλήματα του επαναπροσδιορισμού των ηπειρωτικών περιφερειακών οργάνων (σε πρώτη θέση η Ευρωπαϊκή Ένωση και η NAFTA - North American Free Trade Agreement) και των θεσμικών οργάνων του ΟΗΕ, για την εξασφάλιση μεγαλύτερης οικολογικής και στρατιωτικής ασφάλειας και περισσότερης διεθνούς δημοκρα-

τίας. Το αποτέλεσμα αυτών των διασκέψεων θα κρίνει εάν η διαδικασία πραγματοποίησης της παγκόσμιας κυβέρνησης θα επιταχυνθεί ή όχι. Η Ευρωπαϊκή Ένωση θα μπορέσει να συνεισφέρει στην ενδυνάμωση των παγκόσμιων θεσμικών οργάνων σε μια ομοσπονδιακή προοπτική και να επιλύσει τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η ανθρωπότητα τώρα, μόνο αν μπορέσει να εμφανιστεί σ' αυτές τις διασκέψεις σαν ένα σώμα, ένα ομόσπονδο Κράτος, αναγνωρισμένο σε παγκόσμιο επίπεδο και ικανό να λαμβάνει αποφάσεις.

Σημειώσεις

1. Christofer Flavin, *Worldwatch Magazine*, March/April 1995.
2. George Washington University, 17th March 1995.
3. A. Einstein, *New York Times*, 15 August 1945.
4. *The Absolute Weapon*, pamphlet produced at Yale, October 1945.
5. Arigo Levi, *Corriere della Sera*, 15 May 1995.
6. Ανοικτή επιστολή προς τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών, 1947. ■

WORLD GOVERNMENT, CLIMATIC RISK AND NUCLEAR PROLIFERATION

By FRANCO SPOLTORE

The states are impotent to tackle alone the great challenges of this century. For this reason, representatives from each country gathered to discuss and finally launch world plans for the solution of the problems.

In the Berlin Conference in April of 1995, the representatives from 116 countries concluded a series of policy measures about the protection of the climate, which would be enabled since 1997. The forthcoming danger lies on the fact that gases emitted to the atmosphere, like carbon dioxide, will produce climate changes. As a consequence, a climate change would cause more dangers...

In Berlin, however, the parties failed to solve the crucial problem, because of many states' resistance. Thus, the time required for the ratification of ecological agreements and their uncertain application, offer no guarantee on the international community's capacity to safeguard the natural goods essential for future generations. It is necessary then to establish a world ecological community, within the context of the U.N., whose final goal is world federation.

On 11th May 1995, the Nuclear Non - Proliferation Treaty, which was drafted in 1968, became permanent by unanimous agreement of the 178 signatory countries. This

renewal for an indefinite period represents, as the French delegate remarked, another step forward on the road to reinforcing the context of international peacemaking!

As soon as the destructive potential of the nuclear weapon was revealed, the solution adequate to the problem of its control was also proposed: the creation of a world Government. However, as a well - known Italian journalist remarked, the Treaty is a double - sided coin: on the one hand it recognises that it is not possible to put time limits on efforts to safeguard the world from the nuclear nightmare; on the other hand it admits the impossibility of freeing the world nuclear arms. And since the only way out of this situation is by building a world government, as long as the states continue to pursue the simple logic of control outside the bounds of any political design, mankind will not be safe...

But the fixing of a calendar for the Treaty's revision, to take place by the year 2000, and for the enacting of a ban on all nuclear experiments by 1996, signals how difficult it is for the states at this stage to resist the logic of consolidating international constraints and of the progressive erosion of their sovereignty. By all means, however, we should never forget the meaning of the World Government.

Πολιτική στις Όχθες του Νερέτβα

Του Θ. Γ. ΨΑΛΙΔΟΠΟΥΛΟΥ

Βοηθού Διαμεσολαβητή της ΕΕ στο Μόσταρ,
συνεργάτη της Ευρωπαϊκής Έκφρασης

Mοστ σημαίνει "γέφυρα". Και μόσταρ στην σερβοκροάτικη, είναι ο "φύλακας της γέφυρας", αυτός που στους μεσαιωνικούς χρόνους φρόντιζε τη συντήρησή της και τη συλλογή των διοδίων, όταν η τελευταία επιβαλλόταν από κατακτητές ή απελευθερωτές. Το Μόσταρ, η ιστορική πρωτεύουσα της Ερζεγοβίνης, είναι πρόγραμμα η πόλη-φύλακας των γεφυρών του Νερέτβα, αυτών που συνδέουν τις όχθες του και μαζί τους τη μοίρα όλων των εθνών, τα οποία εδώ και αιώνες επιζητούν να τον διαβούν και να τον κατακήσουν. Από τη γη αυτή έχουν περάσει Κροάτες και Σέρβοι τηγεμόνες, τοποτηρητές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ορθόδοξοι λεοείς, μουσουλμάνοι μουφτήδες και καθολικοί λεφαπόστολοι, μονάρχες και κομμουνιστές. Τα σημάδια τους είναι ένα αιμάγαλμα πολιτικών επιδιώξεων, εθνικών στόχων και ιδεολογικών αξιών. Ένας από τους κόμβους της ιστορικής διαδρομής, την οποία ακολούθησαν αλληλοαναγρόμενα συμφέροντα, δικαιωμένες ή αποχείς προθέσεις και μεταβαλλόμενες ισορροπίες. Εδώ διασταυρώθηκαν πολιτισμοί, θρησκείες, διοικητικά συστήματα και διεθνείς πολιτικές σκοπιμότητες καθιστώντας μοιραίως αυτόν τον τόπο τόσο επικίνδυνο, όσο γινόταν σπουδαίος και επίκαιρος.

Ίσως όμως, να μην είναι απαραίτητη η αναδρομή τόσο βαθειά, στη μεσαιωνική ιστορία της Ευρώπης ή έστω της Βαλκανικής στις αρχές του αιώνα μας, για να κατανοηθεί τι συμβάνει σήμερα, στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και το Μόσταρ ειδικότερα. Η ιστορία άλλωστε, δεν υποκαθιστά την πολιτική, είναι μια παράμετρος -ίσως η γοητευτικότερη- της έρευνας. Και ό,τι συμβαίνει εδώ, στη διχασμένη πόλη του Νέρετβα η την τριχοτομημένη χώρα, διαδραματίζεται σε μιαν Ευρώπη πολύ διαφορετική από αυτήν του 1912 ή του 1945 και σ' έναν κόσμο που βιώνει την κατάρα να είναι μεταβατικός και ως εκ τούτου ενδιαφέρων.

Κατά την έναρξη της γιουγκοσλαβικής κρίσης, το 1990, η Ευρώπη βρισκόταν ουσιαστικά μπροστά στην ολοκλήρωση μιας ακόμη φάσης της ιστορικής της διαδρομής. Στην Ανατολή κατέρρεε ο σοσιαλισμός της Οκτωβριανής Επανάστασης. Και στην Δύση, τα αμερικανικά κεφάλαια, τα οποία ύστερα από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο είχαν χρηματοδοτήσει τη φαγδαία ανασυγκρότησή της και τον συμβιβασμό, που είχε οδηγήσει στην Συνθήκη της Ρώμης και την ίδρυση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, δεν αποτελούσαν πλέον τον αιμοδότη, αλλά έναν σαφή ανταγωνιστή της ευρωπαϊκής οικονομίας.

Ήταν η στιγμή, κατά την οποία η Δύση συνειδητοποιούσε ότι το μέλλον της οικονομικής της ευρωστίας, δηλαδή η υλική βάση των λαμπερών πολιτισμικών της προτύπων που έφερναν όσο ποτέ άλλοτε σε αμηχανία τους ιδεολογικούς της αντιπάλους, απαιτούσε την περαιτέρω ένωση των δυνάμεων της, ακόμη κι αν η προς τούτο αναγκαία αναθεώρηση των Συνθηκών εσήμαινε στην πράξη κάποιο βαθύ περιορισμόν της εθνικής κυριαρχίας. Άλλα, η έλλειψη αντιπάλου ουδέποτε ίσως στην ιστορία είχε καταλήξει και στην ενίσχυση μιας συμμαχίας. Ενώ η γιουγκοσλαβική κρίση ευρισκόταν σε μια από τις τραγικότερες ώρες της, αυτή η αντιφατικότητα εκφράστηκε, όπως είναι γνωστό, πολύ καθαρά στην θεσμοθετημένα μεταβατική Συνθήκη του Μάαστριχτ, η Ευρωπαϊκή Ένωση απαιτούσε από τα μέλη της απόλυτη, δημοσιονομική πειθαρχία, αλλά αδυνατούσε να θεσμοθετήσει κοινή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφαλείας. Ήταν ασφαλώς φανερό, ότι εστερείτο πλέον των κοινών, ψυχροπολεμικών κριτηρίων, με τα οποία εξισορροπούσε λίγο καιρό πριν τους όμοιους, αναπτυξιακούς στόχους των κρατών-μελών της και προσδιόριζε την προέλευση των απειλών για την ασφάλεια της. Η Βοσνία-Ερζεγοβίνη ήταν για την

ευρωπαϊκή διπλωματία το πολυπλοκότερο παράδειγμα αυτής της αδιναμίας. Η Σοβιετική Ενωση ίσως, το πλέον επικίνδυνο.

Κανείς δεν απέτρεψε τη διάλυση της ομοσπονδιακής Γιουγκοσλαβίας. Εάν απορρίψουμε την αστυνομική εξιηγεία που τη θέλει και ενεργώς αναμεμειγάνει στη διαδικασία αυτή, θα μπορούσαμε κάλλιστα να ισχυρισθούμε, ότι **η Δύση** βρέθηκε τουλάχιστον ενώπιον ενός πειρασμού με ιστορικές διαστάσεις. **Διεπίστωνε ίσως**, ότι **το γιουγκοσλαβικό κράτος** δεν της ήταν πλέον αναγκαίο για τον συγκερασμό των διεθνών επιδιώξεων των χωρών της, όπως είχε συμβεί με το Βασίλειο των Σέρβων, των Κροατών και των Σλοβένων. Εγνώριζε καλά, ότι η άμεση προοπτική να αναδιανεμθεί η επιρροή και να επανεχθεί η ισχύς ορισμένων από αυτές ήταν δυνατόν να ρυθμισθεί με ειρηνικό τρόπο εντός του θεομκού πλαισίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και πως η πρόοδος του κοινοβουλευτισμού απέκλειε την επάνοδο στην φασιστική επιρροή.

Επρόκειτο όμως, σε κάποιο βαθμό και για την τιμή του καπιταλισμού, ως συστήματος. Μετά από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η Γιουγκοσλαβία αποτελούσε μιαν ιδιότυπη και ταυτόχρονα βαθειά, σοσιαλιστική διείσδυση στο σώμα της Δυτικής Ευρώπης, κοσμοπολίτικη στις δαλματικές ακτές, τη Λιοντιμπλιάνα ή το Ζάγκρεμπ, ιστορικά πολυπολιτισμική στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και το Μαυροβούνιο, ορεσίβια στη Σερβία, ένα πολιτικό τέχνασμα στη Μακεδονία. Αντιπροσώπευε ίσως έναν συμβιβασμό μεταξύ των αντιπάλων του ψυχρού πολέμου, ήταν το κράτος που είχε παραχωρηθεί στον "υπαρκτό σοσιαλισμό", είτε επειδή ήταν πολύ νωρίς για να λησμονηθεί η συμβολή των κομμουνιστών του Τίτο στην αντιφασιστική νίκη, είτε επειδή η εθνική του σύνθεση

δεν μπορούσε να το καταστήσει εντελώς πιστό σύμμαχο της Μόσχας. Το 1991, η Δύση συνειδητοποιούσε, ότι δεν υπήρχε πια η ιστορική αναγκαιότητα προς συμβιβασμό και πως μια έκρηξη στη γιουγκοσλαβική πολυπλοκότητα δεν περιείχε τους ίδιους κινδύνους για τη διεθνή σταθερότητα εν συγκρίσει προς μιαν ανάλογη στάση έναντι του σοβιετικού προβλήματος. Παρά τις αρχικές ταλαιπεύσεις ορισμένων χωρών, υπέκυψε τελικώς στον πειρασμό να συμμετάσχει στη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας με την αναγνώριση της Σλοβενίας και της Κροατίας. Το έπραξε με απαραίμιλο, ταξικό κριτήριο και το πρόσχημα της παρείχε ο κ. Μιλόσεβιτς, επιχειρώντας να υπερασπισθεί την ενότητα της Γιουγκοσλαβίας με τη δύναμη των όπλων, δηλαδή ακριβώς με το μέσον, το οποίο ο Μ. Γκορμπατσώφ είχε απορρίψει για τη διάσωση της Σοβιετικής Ένωσης.

Πρέπει να παραδεχθούμε ότι πρόκειται για το είδος των επιλογών που συγκαταλέγονται στις μεγάλες πράξεις. Εδώ στο Μόσταρ ωστόσο, η ευρωπαϊκή αποστολή βρίσκεται τώρα αντιμέτωπη και με τις μεγάλες συνέπειες. Είναι ακόμη και συμβατικά δεσμευμένη να συναλλάσσεται με το κενό πολιτικής σκέψης, το οποίο χαρακτηρίζει τον εθνικισμό στην σύγχρονη εποχή. Με πολιτικούς εκπροσώπους οι οποίοι λίγο μόλις καρό πριν διεξήγαγαν στρατιωτικές επιχειρήσεις που στόχευαν στην εθνική κάθαρση. Είναι υποχρεωμένη να διεισδύει σε ένα διοικητικό σύστημα που κανείς δεν εφαρμόζει, εάν δεν ανταποκρίνεται στις πολιτικές του επιδιωξεις και να συγκρούεται με την πραγματικότητα του υποκόδιου και του παρακράτους. Εκπροσωπεί μιαν Ευρώπη ένοχη. Την Ευρώπη που συνεργάσθηκε με τον κ. Ιζετπέκοβιτς και τον κ. Τούντζαν, γοητευμένη από τον αντικομμουνισμό ακόμη και του κ. Κάρατζιτς, πριν διαπιστώσει τη συμμετοχή του σε εγκλήματα κατά της Ανθρωπότητας. Την Ευρώπη που εν ονόματι των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εστήριξε ακριβώς εκείνους, οι οποίοι με τις πολεμικές τους βαναυσότητες εξευτέλισαν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, σε στρατόπεδα συγκεντρώσεως αιχμαλώτων και σε προσευχές θρησκευτικών ηγετών κάθε εθνικότητας. Την Ευρώπη που συμβιβάσθηκε στο Ντέτον με τον αμερικανικό πραγματισμό και τώρα δείχνει πως βιάζεται να φύγει από τη Βοσνία.

Αλλά, εδώ, στις όχθες του Νερέτβα, η Ευρώπη αντιμετωπίζει την ενοχή της με ευθύτητα. Γνωρίζει, ότι οι συνομιλήτες της -πρώην μέλη της Ένωσης Γιουγκο-

σλάβων Κομμουνιστών, που άλλαξαν εν μια νυκτί κοσμοθεωρία, ή απλώς υπόλογοι του κοινού ποινικού δικαίου είναι στην ουσία και δικό της δημιούργημα και αναλαμβάνει την ευθύνη γι' αυτό. Ρίχνει την υπερηφάνεια των αιώνων του κοινοβουλευτισμού, της φιλοσοφικής σκέψης και των τεχνών της και δέχεται, αναγκαστικά, ως ισότιμους παράγοντες που δεν έχουν καμμία πρόταση για το μέλλον της πατριόιδας, την οποία φιλοδοξούν να εκπροσωπήσουν. Συνειδητοποιεί, ότι δεν ήταν μόνον τα πυρά αντιπαρατιθέμενων, εθνικών στρατών που κατέστρεψαν χωρίς κανένα σεβασμό τη μεσαιωνική γέφυρα του Μόσταρ και εξαργυρώνει και τις δικές της απρονοησίες, ανοικοδομώντας την πόλη. Κατανοεί, πως η λύση βρίσκεται στην αποκατάσταση και τη λειτουργία των δημοκρατικών, αντιπροσωπευτικών θεσμών και εργάζεται για τη διοικητική τουλάχιστον ενοποίηση της πόλης, που τώρα είναι διχασμένη ανάμεσα σε Κροάτες και Μουσουλμάνους εθνικιστές.

Μπορεί άραγε αυτή η ευθύτητα που εκπροσωπείται σήμερα με τον πλέον γνήσιο τρόπο από τον Sir Martin Clanad, πρόων στρέλχος του Ναυτικού της Μεγάλης Βρετανίας, να φέρει και το προσδοκώμενο αποτέλεσμα; Μπορεί το Μόσταρ να γίνει και πόλη και η Βοσνία Ερζεγοβίνη μια χώρα με ομαλή λειτουργία της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας; Τις ημέρες που συντάσσεται αυτό το κείμενο, η κλιμάκωση ορισμένων βίαιων επεισοδίων στο Μόσταρ και η αδυναμία της συλλογικής προεδρίας της χώρας να πραγματοποιήσει τις συνεδριάσεις της θέτουν ασφαλώς υπό αμφισθήτηση την καταφατική απάντηση, την οποία ακόμη εγγυώνται οι δυνάμεις της IFOR. Οι πληργές που προκάλεσε ο πόλεμος συνεχίζουν άλλωστε να παραμένουν ανοικτές και η τάση προς ομαλοποίηση, η οποία διαφέρησε με τη διεξαγωγή των εκλογών τον Σεπτέμβριο ανακόπτεται από τη διαρκή παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την υποταγή της πόλης του Μόσταρ στη δύναμη της συνειδητής παρανομίας.

Δεν υπάρχει συνετός αμφιβολία ότι η καταφατική απάντηση για το μέλλον της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης εξαρτάται πλέον από την αποφασιστικότητα, την οποία θα επιδείξει ή όχι η Ευρώπη για την τήρηση των συμπεφωνημένων. Τούτο στην πράξη η σημαίνει ότι αν στην αρχή της κρίσης συνεργάσθηκε με τους εθνικιστές της γιουγκοσλαβικής Δεξιάς για την διάλυση του ομοσπονδιακού κράτους, σήμερα θα πρέπει να εγκαταλείψει αυτήν τη θλιβερή συμμαχία και να

αναζητήσει άλλες, φερέγγυες πολιτικές δυνάμεις, οι οποίες βλέπουν στην πραγματική λειτουργία των θεσμών του ενιαίου κράτους τη μόνη ζελατιστική προοπτική για την πρόοδο των εθνών τους. Ο πολιτισμένος κόσμος δεν είναι δυνατόν να μείνει δέσμιος της εκλογικής διαδικασίας του Σεπτέμβριου, η διεξαγωγή της οποίας υπαγορεύθηκε κυρίως από τις αμερικανικές προεδρικές εκλογές και σφραγίσθηκε από τον φόρο, το εθνικό μίσος, την τρομοκράτηση της αντιπολίτευσης και τον έλεγχο των μέσων ενημέρωσης. Δεν είναι δηλαδή δυνατόν να προκρίνει τον τύπο, από την ουσία της δημοκρατίας, τη σύγκρουση συγκαλυμμένων παραστρατιωτικών οργανώσεων, από την αντιπαραθεση ιδεών και πολιτικών προγραμμάτων. Η Ευρώπη δεν μπορεί να δέχεται ένα νέο, τρειθνή μονοκομματισμό, βάνανος και τυφλό, απλώς και μόνον επειδή δεν είναι κομμουνιστικός. Εάν το πρόξει, θα μεγεθύνει την ενοχή της και θα σπαταλήσει τις δυνάμεις, τις οποίες έχει επενδύσει στην πολιτική εξομάλυνση. Θα απωλεθεί ίσως και αυτή ακόμη η σημασία των επλογικών διαδικασιών, ως πολιτικού μέσου διευθέτησης της κρίσης, αφού οι δυνάμεις του εθνικισμού και της αδιαλλαξίας θα γινόταν ανεκτές και οι έννομες πράξεις τους θα αντιμετωπίζονται με διπλωματικά υπομνήματα και γραφειοκρατική αλληλογραφία. Η δημοκρατία στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη είναι ίσως το στοίχημα μιας νέας ευρωπαϊκής πολιτικής.

Στο Γραφείο του Ειδικού Απεσταλμένου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο Μόσταρ, σε ώρες περισυλλογής και απομόνωσης πολλοί είναι ίσως αυτοί που σκέπτονται αυτά τα στοιχεία μιας νέας Ευρώπης, καθώς εκ των πραγμάτων αναλογίζονται, πως σηκώνουν το βάρος ανακολουθιών και προκαταλήψεων, που δεν ανταποκρίνονται πια στην ωριμότητα της ημικής τους. Διατυπώνονται σκέψεις, που βγαίνουν από το ασφολές και σύντηρες πρόβλημα της εθνικής προέλευσης και αποκαλύπτουν οράματα χωρίς σύνορα. Ανταλλάσσονται ιδέες που αποσκοπούν να μετατρέψουν σε πολιτικό, ιδεολογικό και πολιτισμικό πλούτο, τις απειλές από τους αιώνες της ιστορίας και τη συνύπαρξη διαφορετικών παραδόσεων, τις οποίες περικλείουν χώρες όπως η Βοσνία-Ερζεγοβίνη. Συνομιλώντας στο πληγωμένο Βόσνιο δημοσιογράφο, αναρωτηθήκαμε εάν η δική μας νεότερη γενιά θα αποδειχθεί ικανή και ωρημένη να διαμορφώσει τους καταλληλούς συσχετισμούς για μια τέτοια προοπτική... ■

Επιλογή βιβλιογραφίας για τον εθνισμό

- ALTER, PETER**, "Nationalism", Edward Arnold: London, 1989.
- ANDERSON, B.**, "Imagined Communities. Reflections on the origin and spread of nationalism", Verso Editions and NLB Londres/New York 1983.
- ANDERSON, CHARLES VON DER MEHDEN, FRED, and YOUNG, GRAWFORD**, "Issues of Political Development", Prentice-Hall: Englewood Cliffs, NJ, 1967.
- ARMSTRONG, J. A.**, "Nations before nationalism", Chapel Hill (NC) 1982.
- BADIE, B.**, "L'Etat importe", Paris: Fayard 1992.
- BADIE, B.**, "La fin des territoires", Paris: Fayard 1995.
- BAKON, SALO**, "Modern Nationalism and Religion", Meridian Books: New York, 1960.
- BARCLAY, G. S. J.**, "Twentieth-Century nationalism", London 1971.
- BARNARD, F.M.**, "Herder on Social and Political Culture", Cambridge University Press: Cambridge, 1969.
- BARTH, FREDRIK (ed.)**, "Ethnic Groups and Boundaries", Little, Brown and Company: Boston, 1968.
- BAUER, O.**, "La question des nationalités et la social-démocratie", Paris: Arcantere 1988.
- BEITZ, C.**, "Political Theory and International Relations", Princeton University Press: Princeton, NJ, 1979.
- BELL, WENDELL (ed.)**, "The Democratic Revolution in the West Indies", Schenkman Publishing Co.: Cambridge, Mass., 1967.
- BENDIX, REINHARD**, "Nation-Building and Citizenship", John Wiley: New York, 1964.
- BENHABIB, S. dir.** "Democracy and difference", Princeton: Princeton University Press 1996.
- BENTHEM VAN DEN BERGHE, G. VAN**, "Contemporary Nationalism in the Western World", Daedalus, 95 (1966), 828-61.
- BERAN, HARRY**, "A Liberal Theory of Secession", Political Studies, 32, (1984), 21-31.
- BERLIN, SIR ISAIAH**, "Vico and Herder", Hogarth Press: London, 1976.
- BIRCH, ANTHONY H.**, "Nationalism and national integration", London: Unwin Hyman 1989.
- BOURDIEU, PIERRE**, "Outline of a theory of practice", Cambridge: Cambridge University Press 1977.
- BRASS, PAUL (ed.)**, "Ethnic Groups and the state", London: Croom Helm 1985.
- BRASS, PAUL**, "Religion, Language and Politics in North India", Cambridge University Press: Cambridge, 1974.
- BREMNER, IAN, and TARAS, RAY (eds.)**, "Nations and Politics in the Soviet Successor States", Cambridge University Press: Cambridge, 1993.
- BREUILLY, J.**, "Nationalism and the state", Manchester: Manchester University Press 1993.
- BROWN, DAVID**, "The State and Ethnic Politics in Southeast Asia", Routledge: London and New York, 1994.
- BUCHEIT, LEE**, "Secession: The Legitimacy of Self-Determination", Yale University Press: New Haven, Conn., 1981.
- CHAPMAN, MC DONALD and MALCOLM, (eds.)** "History and Ethnicity", London: Routledge 1989.
- CHATTERJEE, P.**, "The nation and its fragment. Colonial and post-colonial histories", Delhi: Oxford University Press 1990.
- COAKLEY, J. (ed.)**, "The social origins of nationalist movements", London: Sage 1992.
- COLLEY, LINDA**, "Britons: Forging a Nation, 1707-1837", Yale University Press: New Haven, Conn., and London, 1992.
- CONNOR, WALKER**, "Nation-Building or Nation-Destroying?", World Politics, 24 (1972), 319-55.
- CONNOR, WALKER**, "The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy", Princeton University Press: Princeton, NJ, 1984. - "Eco - or Ethno-Nationalism?", Ethnic and Racial Studies, 7/3 (1984), 342-59.
- CONNOR, W.**, "Ethnonationalism: The quest for understanding", Princeton: Princeton University Press 1994.
- CROSS, M. (ed.)**, "Ethnic minorities and industrial change in Europe and North America", Cambridge: Cambridge University Press 1992.
- DAVIS, H. B.**, "Towards a unarxist theory of nationalism", Mouthly Review Press, New York 1970.
- DELANNOI, G., TAGUIEFF, P-A (eds.)**, "Theories du nationalisme. Nation, nationalité, ethnicité", Paris: Kime 1991.
- DESPRES, LEO (ed.)**, "Ethnicity and resource competition in plural societies" The Hague: Mouton 1975.
- DEUTSCH, KARL**, "An Interdisciplinary Bibliography on Nationalism, 1935-53", MIT Press: Cambridge, Mass., 1956.
- DEUTSCH, K.**, "Nationalism and social communications", The UIT Press, Cambridge/Landres 1969.
- EMERSON, RUPERT**, "From Empire to Nation", Harvard University Press: Cambridge, Mass., 1960.
- ENLOE, CYNTHIA**, "Ethnic soldiers", Penguin: Harmondsworth, 1980.
- EPSTEIN, A. L.**, "Ethos and identity: Three studies in Ethnicity", London: Tavistock 1978.
- ESMAN, MILTON (ed.)**, "Ethnic Conflict in the Western World", Cornell University, Press: Ithaca, NJ, 1977.
- FEATHERSTONE, MIKE (ed.)**, "Global Culture: Nationalism, Globalisation and Modernity", Sage: London, 1990.
- FERRO, M.**, "Histoire des colonisations: des conquêtes aux indépendances XIIe - XXe siècle", Paris: Senil 1994.
- FINLEY, MOSES**, "The Use and Abuse of History", Hogarth Press: London, 1986.
- FISHMAN, JOSHUA (ed.)**, "Language Problems in Developing Countries", John Wiley: New York, 1968.
- FORBES, H.D.**, "Nationalism, Ethnocentrism and Personality", Chicago: Chicago University Press 1986.
- FREEMAN, M.**, "Nationalism: For and against", Colchester: Department of Government, University of Essex 1992.
- GEISS, IMMANUEL**, "The PanAfrican Movement", Methuen: London, 1974.
- GELLNER, ERNEST**, "Scale and Nation", Philosophy of the Social Sciences, 3 (1973), 1-17.
- GELLYER, E.**, "Thought and Chayge", London: Weidenteld and Nicolson 1964.
- GELLYER, E.**, "Nations and nationalism", Oxford: Blackwell 1983.
- GIDDENS, A.**, "The consequences of modernity", Cambridge: Polity 1990.
- GIDDENS, A.**, "Modernity and selfidentity", Cambridge: Polity 1991.
- GLAESNER, G.-J. and WALLACE, I. (eds.)**, "The German Revolution of 1989. Causes and consequences", London 1992.
- GLAZER, NATHAN, and MOYNIHAN, DANIEL (eds.)**, "Ethnicity: Theory and Experience", Harvard University Press: Cambridge, Mass., 1975.
- GREENFIELD, L.**, "Nationalism. Five roads to modernity", Cambridge: Harvard University Press 1992.
- GRILLO, R. (ed.)**, "Nation' and 'state' in Europe", London: Academic Press 1980.
- GUIBERNAU, M.**, "Nationalisms.

- The nation state and nationalism in the 20th century*", University of Warwick, oct. 1995.
- GUIOMAR, J-Y., "La nation entre l'histoire et la raison"*, Paris: La Decouverte 1990.
- HAIM, SYLVIA (ed.), "Arab Nationalism: An Anthology"*, University of California Press: Berkeley, Calif., and Los Angeles, 1962.
- HALL, J. A. and JARVIE, J. C. (eds.), "Transition to modernity"*, Cambridge: Cambridge University Press 1992.
- HALL, S. and GIEBEN, B., "Formations of modernity"*, Cambridge: Polity Press 1992.
- HALPERN, MANFRED, "The Politics of Social Change in the Middle East and North Africa"*, Princeton University Press: Princeton, NJ, 1963.
- HAUGEN, EINAR, "Language, dialect, nation"*, American Anthropologist, 68 (1966), 922-35.
- HAYES, CARLTON, "The Historical Evolution of Modern Nationalism"*, Smith: New York, 1931.
- HECHTER, MICHAEL, "Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966"*, Routledge & Kegan Paul: London, 1975.
- HERACLIDES, ALEXIS, "The Self-Determination of Minorities in International Politics"*, Frank Cass: London, 1991.
- HERTZ, FREDERICK, "Nationality in Politics and History"*, Routledge and Kegan Paul: London, 1944.
- HINSLEY, F. H., "Nationalism and the International System"*, Hodder & Stoughton: London, 1973.
- HOBSBAWM, E., "Nations and nationalism since the 1780s: Programme myth, reality"*, Cambridge: Cambridge University Press 1990.
- HODGKIN, THOMAS, "Nationalism in Colonial Africa"*, Muller: London, 1956.
- HOGG, M.A. and ABRAMS, D., "Social identifications"*, London: Routledge 1988.
- HOROWITZ, D., "Ethnic Groups in conflict"*, Berkley Calif: Univercity of California Press 1985.
- HOURANI, ALBERT, "Arabic Thought in the Liberal Age, 1798-1939"*, Oxford University Press: London and New York, 1970.
- HOWARD, MICHAEL, "War in European History"*, Oxford University Press: London, 1976.
- HROCH, MIROSLAV, "Social Preconditions of the National Revival in Europe"*, Cambridge University Press: Camridge, 1985.
- HUMPHREYS, R., and LYNCH, J. (eds.), "The Origins of Latin American Revolutions, 1808-26"*, A. Knopf: New York, 1965.
- HUNCHINSON, J., "The dynamics of cultural nationalism"*, Londres: Allen and Unwin 1987.
- HUNCHINSON, J., SMITH, A. D., "Nationalism"*, Oxford/New York: Oxford University Press 1995.
- JACKSON, ROBERT, "Quasi-States: Sovereignty, International Relations and the Third World"*, Cambridge University Press: Cambridge, 1990.
- JAFFRELLOT, C., "Les nationalistes hindous. Ideologie implantation et mobilisation des années 1920 aux années 1990"*, Paris: Presses de la FNSP 1993.
- JELAVICH, BARBARA, and JELAVICH, CHARLES (eds.), "The Balkans in Transition"*, University of California Press: Berkeley, Calif., 1963.
- JULY, ROBERT, "The Origins of Modern African Thought"*, Faber & Faber: London, 1968.
- KAMENKA, EUGENE (ed.), "Nationalism: The Nature and Evolution of an Idea"*, Edward Arnold: London, 1976.
- KAPFERER, BRUCE, "Legends of People, Myths of State"*, Smithsonian Institution Press: Washington, DC, 1988.
- Third World Quarterly, 11/4 (August 1989).*
- KAUTSKY, JOHN (ed.), "Political Change in Underdeveloped Countries"*, John Wiley: New York, 1962.
- KEATING, M., "State and regional nationalism. Territorial politics and the European state"*, Hemel Hempstead 1988.
- KEDOURIE, E., "Nationalism"*, Hutchinson and Co Ltd, Oxford: Basil Blackwell 1993.
- KEMILAINEN, AIRA, "Nationalism: Problems concerning the Word, the Concept and Classification"*, Kustantajat Publishers: Yvaskyla, 1964.
- KING, A. D. ed. "Culture, globalization and the world system"*, Basingstoke: Macmillan 1991.
- KITROMILIDES, PASCHALIS, "Imagined Communities" and the Origins of the National Question in the Balkans*, European History Quarterly, 19/2 (1989), 149-92.
- KOHN, HANS, "Nationalism: Its Meaning and History"*, Van Nostrand: Princeton, NJ, 1955.
- KOHN, HANS, "Pan-Slavism: Its History and Ideology"*, 2nd rev. edn., Vintage Books: New York, 1960.
- KOHN, HANS, "Prelude to Nation-States: The French and German Experience, 1789-1815"*, Van Nostrand: Princeton, NJ, 1967.
- KOHN, H., "American nationalism. An interpretative essay"*, New York 1957.
- KREJCI, YAROSLAV, and VELIMSKY, VITESLAV, "Ethnic and*
- Political Nations in Europe*", Croom Helm: London, 1981.
- KYMLICKA, W., "Multicultural Citizenship. A liberal theory of minority rights"*, Oxford: Clarendon Press 1995.
- LASH, Sc. and FRIEDMAN, J., "Modernity and identity"*, Oxford: Blackwell 1991.
- LEVI - STRAUSS, CL., "L'identite"*, Paris: PUF 1977.
- LEVENSON, JOSEPH, "Liang Ch'i Ch'ao and the Mind of Modern China"*, 2nd edn. University of California Press: Berkeley, Calif., and Los Angeles, 1959.
- LEWIS, BERNARD, "The Emergence of Modern Turkey"*, Oxford University Press: Oxford, 1968.
- LEWIS, IOANN (ed.), "Nationalism and Self-Determination in the Horn of Africa"*, Ithaca Press: London, 1982.
- LIEBKIND K., (ed.), "New identities in Europe: Immigrant ancestry and the ethnic identity of youth"*, Aldershot: Gower 1989.
- LIJPHART, AREND, "Democracy in Plural Societies"*, Yale University Press: New Haven, Conn., and London, 1977.
- MARSALL, T. H., "Class, citizenship and social development"*, Westport: Greenwood Press 1973.
- MASON, D. and REX J., "Theories of race and ethnic relations"*, Cambridge: Cambridge University Press 1986.
- MASUR, GERHARD, "Nationalism in Latin America: Diversity and Unity"*, Macmillan: New York, 1966.
- MAYALL, JAMES (ed.), "The Community of States"*, Allen and Unwin: London, 1982.
- MAYALL, JAMES, "Nationalism and the International Order"*, Millennium: Journal of International Studies, 14/2 (1985), 143-58.
- MAYALL, J., "Nationalism and international society"*, Cambridge 1990.
- MENDELS, DORON, "The Rise and Fall of Jewish Nationalism"*, Doubleday: New York, 1992.
- MICHEL, B., "Nations et nationalités en Europe centrale aux XIXe et XXe siècles"*, Paris: Aubier - Flammarion 1995.
- MILWARD, A. S., "The European Rescue of the nation-state"*, London 1992.
- MISES, von L., "Nation, state and economy"*, (original allemand 1919), New York: New York University Press 1983.
- MITCHISON, ROSALIND (ed.), "The Roots of Nationalism: Studies in Northern Europe"*, John Donald Publishers Ltd.: Edinburgh, 1980.
- MOSSE, GEORGE, "The Crisis of German Ideology"*, Grosset and Dunlap: New York, 1964.
- NASH, M., "The cauldron of ethnicity*

- in the modern world*", Chicago: Chicago University Press 1988.
- NEUBERGER, BENJAMIN, "National Self-Determination in Post-Colonial Africa", Lynne Rienner Publishers: Boulder, Col., 1986.
- NOVAK, M., "The rise of the unmeltable ethnics", New York: Macmillan 1971.
- ORRIDGE, ANDREW, "Uneven Development and Nationalism", Political Studies, 29/1-2 (1981), 1-15, 181-90.
- PARKER, A., RUSSO M., SOMMER D. and YAEGER P. eds. "Nationalism and sexualities", London: Routledge 1992.
- PEARSON, RAYMOND, "National Minorities in Eastern Europe, 1848-1945" Macmillan: London, 1983.
- PECH, STANLEY, "The Nationalist Movements of the Austrian Slavs", Social History, 9 (1976), 336-56.
- PLEFF, W., "The wrath of nations", New York: Simon and Schuster 1993.
- POLIAKOV, LEON, "The Aryan Myth", Basic Books: New York, 1974.
- PRYCE, R. (ed.), "The dynamics of European Union", London 1987.
- RAMET, PEDRO (ed.), "Religion and Nationalism in Soviet and east European Politics", Duke University Press: Durham and London, 1989.
- REICH, M., PORTER, R., "The national question in Europe in historical context", Cambridge: Cambridge University Press 1993.
- RENAN, E., "Qu'est-ce qu'une nation?", Paris: Presses Pocket [1882] [1992].
- REX, JOHN, and MASON, DAVID (eds.), "Theories of Race and Ethnic Relations", Cambridge University Press: Cambridge, 1986.
- RINGROSE, M. and LERNER, A. J. (eds.), "Reimagining the nation", Buckingham: Open University Press 1991.
- ROTBURG, ROBERT, and MAZRUI, ALI (eds.), "Protest and Power in Black Africa", Oxford University Press: New York, 1970.
- RUPNIK, J. (ed.), "Le déchirement des nations", Paris: Seuil 1995.
- RUSTOW, DANKWART, "A World of Nations", Brookings Institution: Washington, DC, 1967.
- SAMUEL, RAPHAEL (ed.), "Patriotism: The Making and Unmaking of British National Identity", 3 vols., Routledge: London and New York, 1989.
- SARTRE, J.-P., "L'être et le néant", Paris: Gallimard 1943.
- SCHLESINGER, PHILIP, "On National Identity: Some Conceptions and Misconceptions Criticised", Social Science Information, 26/2 (1987), 219-64.
- SCHLESINGER, PHILIP, "Media, State and Nation: Political Violence and Collective Identities", Sage Publications: London, 1991.
- SCHULZE, H., "States, nations and nationalism from the Middle Ages to the present", Londres: Blackwell 1996.
- SETON-WATSON, H. "Nations and states. An Empire into the origins of nations and the politics of nationalism", Westview: Boulder 1977.
- SHAFER, BOYD, "Nationalism: Myth and Reality", Harcourt, Brace: New York, 1955.
- SHAFER, BOYD, "Faces of Nationalism: New Realities and Old Myths", Harcourt, Brace, Jovanovich: New York, 1972.
- SMITH, ANTHONY D., "Nationalism: A Trend Report and Annotated Bibliography, Current Sociology", 21/3/(1973), Mouton: The Hague and Paris, 1973.
- SMITH, ANTHONY D., "Nationalism in the Twentieth Century", Martin Robertson: Oxford, 1979.
- SMITH, ANTHONY D., "Theories of Nationalism", 1st edn., Duckworth: London, 1971, 2nd edn., Holmes and Meier: London and New York, 1983.
- SMITH, ANTHONY D., "The Ethnic Origins of Nations", Blackwell: Oxford, 1986.
- SMITH, ANTHONY D., "The Myth of the "Modern Nation" and the Myths of Nations", Ethnic and Racial Studies, 11/1 (1988), 1-26.
- SMITH, ANTHONY D., "The Supersession of Nationalism?", International Journal of Comparative Sociology, 31/1-2 (1990), 1-36.
- SMITH, A.D., "National Identity", Londres: Penguin Books 1991.
- SMYDER, L. L., "Varieties of nationalism: A comparative study", Hinsdale, IL: Dryden Press 1976.
- SNYDER, LOUIS, "The Meaning of Nationalism", Rutgers University Press: New Brunswick, 1954.
- SNYDER, LOUIS (ed.), "The Dynamics of Nationalism: A Reader", Van Nostrand: New York, 1964.
- STEIBER, G. S., "The ethnic myth: Race, ethnicity and class in America", New York: Atheneum 1981.
- SUGAR, PETER (ed.), "Ethnic Conflict and Diversity in Eastern Europe", ABC-Clio: Santa Barbara, 1980.
- TAMIR, Y., "Liberal nationalism", Princeton: Princeton University Press 1993.
- TEICH, MIKULAS, and PORTER, ROY (eds.), "The National Question in Europe in Historical Context", Cambridge University Press: Cambridge, 1993.
- THOMPSON, LEONARD, "The Political Mythology of Apartheid", Yale University Press: New Haven, Conn., and London, 1985.
- TIPTON, LEON (ed.), "Nationalism in the Middle Ages", Holt, Rinehart and Winston: New York, 1972.
- TIRYAKIAN, E. A. and ROGOWSKI, R. (eds.), "New nationalisms of the developed west", Boston M.: Allen and Unwin 1985.
- TIVEY, LEONARD (ed.), "The Nation-State", Martin Robertson: Oxford, 1980.
- TOMLINSON, JOHN, "Cultural Imperialism", Pinter Publishers: London, 1991.
- TONKIN, ELISABETH, McDONALD, MARYON, and CHAPMAN, MALCOLM (eds.), "History and Ethnicity", Routledge: London, 1989.
- TURNER, BR. S., "Theories of modernity and postmodernity", London: Sage 1990.
- VAN DEN BERGHE, PIERRE, "The Ethnic Phenomenon", Elsevier: New York, 1979.
- WALKER, R. B. J. and MENDLOVITZ, S. H. (eds.), "Contending sovereignties", Boulder, CO: Lynne Reinner 1990.
- WALLERSTEIN, I., "Race, Nation, Class: Ambiguous Identities", London: Verso 1991.
- WEBER, EUGENE, "Peasants into Frenchmen: The Modernisation of Rural France, 1870-1914", Chatto & Windus: London, 1979.
- WILLIAMS, COLIN (ed.), "National Separatism", University of Wales Press: Cardiff, 1982.
- WILLIAMS, C. H. and KOFMAN, E. (eds.), "Community conflict, partition and nationalism", London: Routledge 1989.
- WOLF, E., "Europe and the people without history", Berkeley, Calif: University of California Press 1982.
- WOOLF, ST. (ed.), "Nationalism in Europe 1815 to the present", London: Routledge 1996.
- YOSHINO, KOSAKU, "Cultural Nationalism in Contemporary Japan", Routledge: London and New York, 1992.
- YOUNG, CRAWFORD, "The Politics of Cultural Pluralism", University of Wisconsin Press: Madison, Wis., 1976.
- ZERNATTO, GUIDO, "Nation: The history of a word", Review of Politics, 6 (1944), 351-66.
- ZNANIECKI, FLORIAN, "Modern Nationalities", University of Illinois Press: Urbana Ill., 1952.

Δικαίωμα Εργασίας στην Ε.Ε

Της ΝΙΚΗΣ ΤΖΑΒΕΛΛΑ
π. Βουλευτού Επικρατείας

Όσο πληρέστερη είναι η ενημέρωση ενός ατόμου, μιας ομάδας ανθρώπων, ενός ολόκληρου λαού, τόσο καλύτερες είναι, κατά τεκμήριο, οι αποφάσεις που λαμβάνονται από μέρους τους στη δεδομένη στιγμή.

Ο βαθμός τελειότητας δεν αφορά, βέβαια, μόνο το στάδιο λήψης αλλά, το σπουδαιότερο, και το στάδιο αποδοχής ή αφομοίωσης των συνεπειών της απόφασης.

Σήμερα μάλιστα που η γνώση αλλάζει ταχύτατα από μέρα σε μέρα και η διαδοχή των γεγονότων έχει πάρει έναν απίθανα γρήγορο ρυθμό, η πληροφόρηση και η συνεχής ενημέρωση αποτελεί ατομική αναγκαιότητα και κοινωνική υποχρέωση.

Δυστυχώς στη χώρα μας η συνήθης πρακτική είναι να λαμβάνονται σοβαρότατες αποφάσεις, χωρίς προηγουμένως οι πολίτες να έχουν ενημερωθεί για αυτές. Μιλάμε για Μάαστριχτ, ενιαίες αγορές, συνθήκες Σένγκεν και κανείς δεν ένιωσε την υποχρέωση να εξηγήσει στον απλό πολίτη περί τίνος πρόκειται, τι επίδραση θα έχουν στη ζωή του ή αν θα πρέπει, ενδεχόμενα, να εναρμονίσει τις δραστηριότητές του.

Χρησιμοποιούμε συνεχώς τον όρο εύμαστε Ευρωπαίοι πολίτες και κανείς δεν βρέθηκε να εξηγήσει στον εγγάτη, στον αγρότη, στον απλό άνθρωπο τι υποχρεώσεις και δικαιώματα συνεπάγεται η ιδιότητα του Ευρωπαίου πολίτη. Εύμαστε στην πατρίδα μας δέκα εκατομμύρια κάτοικοι και το προνόμιο της ενημέρωσης πάνω σε θέματα Ευρωπαϊκής Ένωσης κρατιέται εγωϊστικά, αψυχολόγητα μέχρι και υπεροβόλητα στα χέρια μερικών χιλιάδων ανθρώπων που συνδέονται είτε με τον κρατικό μηχανισμό, είτε με το τεχνοκρατικό επιχειρηματικό δυναμικό.

Μια τέτοια νοοτροπία κινείται έξω από τα όρια της δημοκρατικής λειτουργίας μιας κοινωνίας και ασφαλώς δεν είναι η πιο καλή τακτική, για να εφράσεις προς τον ανώνυμο πολίτη τον σεβασμό σου.

Παράλληλα θα πρέπει όλοι να έχουμε υπόψη μας ότι οι πολίτες αυτής της χώρας, όπως και κάθε χώρας, δε βρίσκονται στο ίδιο μορφωτικό επίπεδο και θα πρέπει η ενημέρωσή τους να μην περνά μέσα από μια δυσνόητη στεγνή τεχνοκρατική-επιστημονική διαδικασία και γλώσσα, αλλά μέσα από ένα κανάλι που θα δίνει τη δυνατότητα και στους πιο απλούς ανθρώπους να κατανοήσουν εύκολα και πλατιά το όποιο πρόβλημα ή ζήτημα.

Κάναμε αυτήν την εισαγωγή για να δώσουμε να καταλάβουν όλοι το στίγμα που θα ακολουθήσουμε στην ενημερωτική ανάλιση του θέματος ενιαία αγορά - η άσκηση του δικαιώματος της εργασίας μέσα σ' αυτή, θα πούμε με απλά λόγια στον κόσμο τι είναι η ενιαία αγορά, ποιες είναι οι βασικές της αρχές, πού μπορεί κάποιος να απασχοληθεί μέσα σ' αυτήν τη μεγάλη αγορά εργασίας είτε στον ιδιωτικό είτε στον δημόσιο τομέα ή σαν ελεύθερος επαγγελματίας.

Ενιαία Αγορά

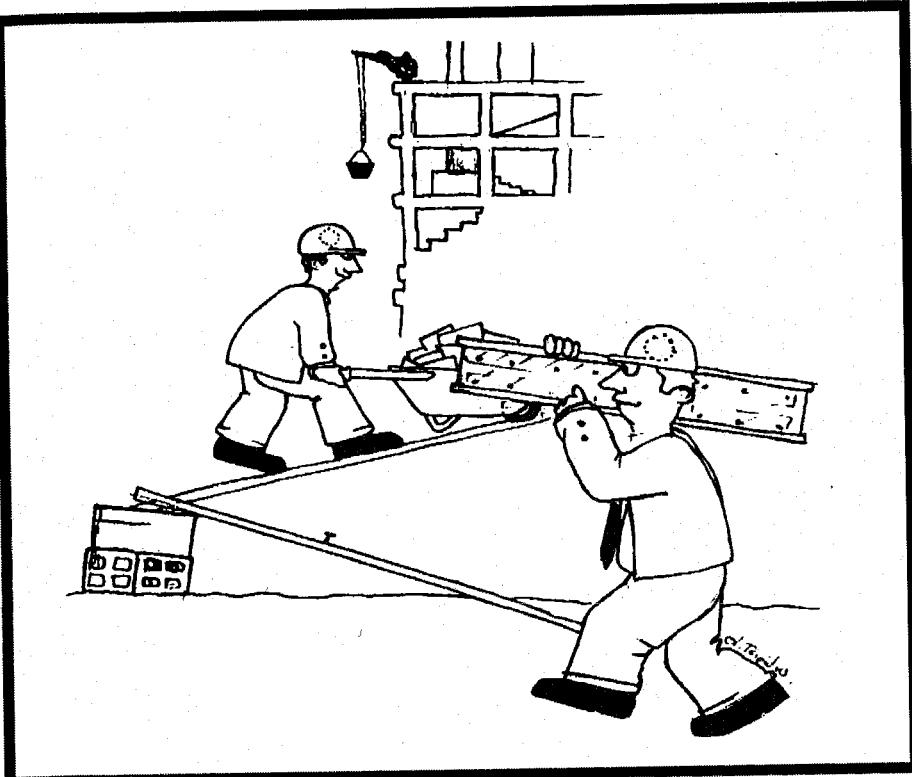
Μεταξύ των Κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, παρεμβάλλονται, στο αρχικό στάδιο λειτουργίας της, πολλά οικονομικά, πολιτικά και κοινωνικά προβλήματα που στέκονται εμπόδιο στο να εκληφθεί σαν ενιαίος οικονομικός, πολιτικός και κοινωνικός χώρος. Γι' αυτό στην αρχή απελευθερώθηκε το εμπόδιο μεταξύ των κρατών-μελών και στη συνέχεια ακολούθησε η δημιουργία μίας ενιαίας αγοράς, χωρίς σύνορα, στην οποία τα πρόσωπα, τα αγαθά, οι υπηρεσίες και το κεφάλαιο μπορούν να διακινούνται ελεύθερα, όπως μέσα σε μια χώρα. Με τη συνθήκη του Μά-

αστρούχη, το 1992, γίνεται το 3ο βήμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης που οδηγεί στην πολιτική, την οικονομική και νομισματική ένωση, όπως και στη δημιουργία ενός ενιαίου νομίσματος.

Έτσι, οι πολίτες όλων των κρατών-μελών, νοούνται πολίτες της Κοινότητας, που τους παρέχει νέες δυνατότητες και ελευθερίες. Τους επιτρέπει να ζήσουν και να εργαστούν σε όποια χώρα επιλέξουν. Μπορούν να μεταφέρουν στη χώρα αυτή την κοινωνική τους ασφάλιση ή τα συνταξιοδοτικά τους δικαιώματα. Τα μεταξύ των κρατών-μελών σύνορα δεν υπάρχουν πιά και οι πολίτες μπορούν να αγοράζουν από την αγορά όπου τα αγαθά και οι υπηρεσίες προσφέρονται σε καλύτερες τιμές. Στην ίδια τους τη χώρα η Κοινότητα τους προσφέρει μεγάλη ποικιλία προϊόντων από όλη την Ευρώπη, που ενδεχόμενα δεν θα μπορούσαν να βρουν διαφορετικά. Η συνθήκη του Μάαστριχτ προβλέπει κοινή ευρωπαϊκή ιθαγένεια εκτός από την ιθαγένεια κάθε κράτους μέλους και οι υπήρχοι μιας χώρας που ζουν σε μια άλλη, θα μπορούν να ψηφίσουν στις τοπικές εκλογές της χώρας υποδοχής τους.

Το δικαίωμα εργασίας στην Κοινότητα

Ιπαμε πιο πάνω ότι μία από τις βασικές αρχές της Ενιαίας Αγοράς είναι η ελευθερία της κυκλοφορίας των ατόμων. Η ελευθερία αυτή θα ήταν ένα απλό τυπικό δικαίωμα, αν δε συνδέοταν από το δικαίωμα εγκατάστασης, εργασίας ή διαμονής σε όλη την Κοινότητα χωρίς χρονικούς περιορισμούς ή όρους που θα δημιουργούσαν διακρίσεις στην άσκηση επαγ-

γελματικής δραστηριότητας.

Τα όργανα της Κοινότητας, αφού ξεπέρασαν τα εμπόδια που έβαζαν οι εσωτερικές νομοθεσίες των κρατών-μελών, κατέληξαν στα εξής:

- Κάθε μισθωτός έχει τη δυνατότητα, εφόσον διαθέτει την ίδια εξειδίκευση, να έχει πρόσβαση στην απασχόληση σε άλλο κράτος, χωρίς διακρίσεις λόγω ιθαγένειας,

- η πρόσβαση σε εργασία, έστω και μερικής απασχόλησης, δίνει αυτόματα στον μισθωτό το δικαίωμα για άδεια διαμονής πενταετούς διάρκειας και ανανεώσιμης,

- ο ευρωπαίος πολίτης απολαμβάνει, στη χώρα υποδοχής, τα ίδια κοινωνικά και φορολογικά πλεονεκτήματα με εκείνα που έχουν οι εργαζόμενοι της χώρας αυτής,

- για την παροχή κοινωνικών παροχών (ασθένειες-συντάξεις-θάνατος-εργατικά αυτοχήματα-οικογενειακά επιδόματα) συνυπολογίζονται όλες οι ασφαλιστικές περιόδοι που λαμβάνονται υπόψη από τις διαφορετικές εθνικές νομοθεσίες, καθώς επίσης και ο χρόνος στρατιωτικής θητείας,

- η ίση μεταχείριση επεκτείνεται στο δικαίωμα διαμονής στη χώρα υποδοχής, όσον αφορά τους εργαζόμενους που συνταξιοδοτούνται, δικαίωμα που, κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις, γίνεται μόνιμο.

Η πρόσβαση όλων στις δημόσιες θέσεις απασχόλησης στο εσωτερικό της

δικαίωμα εγκατάστασης και υπηρεσιών για μερικά από αυτά υπόκεινται σε κάθε κράτος-μέλος σε ειδικές ουθμίσεις, ορισμένες φορές πολύ διαφορετικές από τη μια χώρα στην άλλη, ανάλογα με τις παραδόσεις και τη νομοθεσία. Η διάρκεια των σπουδών και οι πτυχιακές εξετάσεις για τους γιατρούς, αρχιτέκτονες, δικηγόρους καθώς και το σύνολο των νομοθετικά κατοχυρωμένων δραστηριοτήτων ποικίλουν σε τέτοιο βαθμό, ώστε η ελεύθερη άσκηση των δραστηριοτήτων αυτών αποδειχθήκε πρακτικά αδύνατη σε όλη την επικράτεια της Κοινότητας.

The right for work in the E.U.

By NIKI TZAVELLA

Since Maastricht, the right of free movement, work and residence is a solid fact for European citizens. Precisely:

Professionals can without discrimination work in any member state providing that they have the right job qualifications.

Getting a job, even a part-time one, gives the right of five year residence permission, which can be renewed.

European citizens benefit from equal treatment on the social and fiscal level.

Insurance periods are taken into account as they are in any national level so as social allowances can be granted anywhere. The right of residence is being expanded to pensioners as well.

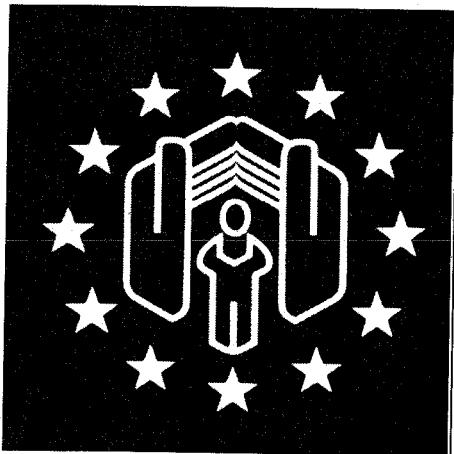
According to article 48 of the Treaty of Rome, the right of free movement and work is not applicable to Public Administration. Apart from Police, Judiciary, Army and Diplomatic Corps, all other public sectors can open as to allow the right to work. France has already taken some initiatives.

However in some professional fields things stand a little difficult. The status of these fields differs from one country to another due to tradition or national legislation and it is very difficult for the situation to alter yet.

Ο κοινωνικός διάλογος σε ευρωπαϊκή κλίμακα

Του ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΚΟΥΤΡΟΥΚΗ

Οικονομολόγου, M.A. Αντιπροέδρου Ινστιτούτου Εργασιακών Μελετών (ΙΔΕΜ)

Η αναζήτηση μορφών εμβάθυνσης του κοινωνικού διαλόγου στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης σηματοδοτείται ήδη από την ιδρυτική συνθήκη της Ρώμης αλλά και αργότερα με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη με την οποία η Επιτροπή καλείται να αγωνιστεί για την ανάπτυξη του κοινωνικού διαλόγου σε ευρωπαϊκό επίπεδο δεδομένου

ότι ο διάλογος αυτός θα μπορούσε ενδεχομένως να καταλήξει σε συμβατικές σχέσεις. Ο πιο πρόσφατος προβληματισμός στους κόλπους των επαγγελματικών οργανώσεων της Γηραιάς Ηπείρου επικεντρώνεται στη δυνατότητα νιοθέτησης διαδικασιών που θα επιτρέπουν τη σύναψη συλλογικών συμβάσεων σε πανευρωπαϊκό επίπεδο.

Οι συσκέψεις των κοινωνικών εταίρων υπό την αιγίδα της Επιτροπής στο πλαίσιο της ΕΟΚ εγκαινιάστηκαν στις αρχές της δεκαετίας του '70, ενώ η πιο σημαντική φάση του κοινωνικού διαλόγου ξεκίνησε στις 12 Δεκεμβρίου του 1985 στο Val Duchesse και συνεχίστηκε τα επόμενα χρόνια.

Η αποφασιστική ωστόσο ώθηση για την ενδεχόμενη μετεξέλιξη του διαλόγου των κοινωνικών εταίρων σε μια διαδικασία σύναψης συλλογικών συμβάσεων σε πανευρωπαϊκή κλίμακα δόθηκε με το Πρωτόκολλο για την Κοινωνική Πολιτική της Συνθήκης του Maastricht.

Σύμφωνα με τη διαδικασία του άρθρου 4 του Πρωτοκόλλου ο διάλογος μεταξύ κοινωνικών εταίρων σε κοινοτικό επίπεδο μπορεί να οδηγεί, εφόσον οι κοινωνικοί εταίροι το επιθυμούν στη σύναψη συμβατικών σχέσεων συμπεριλαμβανομένων των συμφωνιών.

Οι συμφωνίες που συνάπτονται σε κοινοτικό επίπεδο υλοποιούνται, είτε σύμφωνα με τις διαδικασίες και πρακτικές των ενδιαφερομένων κοινωνικών εταίρων και κρατών-μελών είτε με απόφαση του Συμβουλίου που λαμβάνεται ομόφωνα ή με ειδική πλειοψηφία μετά από πρόταση της Επιτροπής.

Σε δήλωση, εξάλλου, που συνοδεύει το πρωτόκολλο τα ένδεκα (πλην του Ηνωμένου Βασιλείου) συμβαλλόμενα μέρη δηλώνουν ότι ο πρώτος τρόπος

εφαρμογής των συμφωνιών μεταξύ κοινωνικών εταίρων σε κοινοτικό επίπεδο, στις οποίες αναφέρεται στο άρθρο 4 (παρ. 2) θα είναι η ανάπτυξη του περιεχομένου των συμφωνιών αυτών με συλλογική διαπραγμάτευση και σύμφωνα με τους κανόνες που ισχύουν σε κάθε κράτος-μέλος.

Αν και οι αντιπρόσωποι των επαγγελματικών ομάδων στα κοινοτικά όργανα διαλόγου αισθάνονται πολλές φορές ότι η Επιτροπή τους συμβουλεύεται κατά παραγγελία, ο κοινωνικός διάλογος έχει προχωρήσει και μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις επέφερε τη δρομολόγηση ενεργειών στους τομείς της υγείας, της ασφάλειας και της κατάρτισης.

Η μικρή έστω πρόοδος που έχει σημειωθεί στις διαδικασίες διαβούλευσης των κοινωνικών εταίρων, δεν θα πρέπει πάντως, και σε καμία περίπτωση να υποτιμηθεί. Αντίθετα, θα πρέπει να επιδιωχθεί η συνέχιση της γιατί η επιδίωξη της συναίνεσης και ο διάλογος των επαγγελματικών οργανώσεων έχουν αναγνωριστεί ως η καλύτερη μέθοδος για την επιτυχία των μεγάλων Βιομηχανικών, τεχνολογικών και κοινωνικών μεταλλαγών που αντιμετωπίζουν οι εθνικές οικονομίες στην Ευρώπη και θα μπορούσαν να διαδραματίσουν ευεργετικό ρόλο ως ρυθμιστικά όργανα στο πλαίσιο της ενιαίας εσωτερικής αγοράς.

“Ο κοινωνικός διάλογος έχει προχωρήσει και μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις επέφερε τη δρομολόγηση ενεργειών στους τομείς της υγείας, της ασφάλειας και της κατάρτισης.”

Οι εξελίξεις αυτές προϋποθέτουν την έναρξη μιας προσπάθειας των ενδιαφερομένων μερών ώστε:

- Να αναγνωρίσουν τη συνυπευθυνότητά τους στη διαχείριση των μεταλλαγών της ευρωπαϊκής πραγματικότητας σε διακρατικό, εθνικό και κλαδικό επίπεδο και να αποδεχθούν τις εξαιρετικές δυνατότητες των πορισμάτων του κοινωνικού διαλόγου, και

- Να υπερβούν τις διαφορές τους, υιοθετώντας μια στρατηγική αμοιβαίας προσέγγισης δίχως να στηρίζονται στη διαμεσολαβητική δραστηριότητα της Επιτροπής.

Μ' αυτόν τον τρόπο θα μπορέσουν να αναλάβουν τα ίδια τα ενδιαφερόμενα μέρη πρωτοβουλίες, να επεξεργασθούν θέσεις και προτάσεις και να προωθήσουν τον εξευρωπαϊσμό της ταυτότητάς τους ώστε να προσανατολίσουν τη δράση τους μέσα στο πλαίσιο του ενιαίου ευρωπαϊκού χώρου δίχως σύνορα.

Μολαταύτα, μερικές σημαντικές δυσκολίες αναδύονται κατά την προσπάθεια εφαρμογής των παραπάνω. Έτσι στην περίπτωση που ο διάλογος θα οδηγούσε στη σύναψη ορισμένων συμφωνιών, θα ήταν ψευδαίσθηση να ελπίζουμε μεσοπρόθεσμα στην καθιέρωση των συλλογικών συμβάσεων σε ευρωπαϊκή κλίμακα, αν συνυπολογίσουμε τη σημερινή ανομοιογένια των εθνικών συστημάτων συλλογικών διαπραγματεύσεων.

Δυσχερής, όλωστε, είναι και η τυποποίηση της νέας αυτής σύμβασης, μιας και τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις των μερών που συνυπογράφουν διαφέρουν στις χώρες μέλη, ενώ προβληματική αναμένεται πως θα είναι και η διασύνδεση του νεόδμητου αυτού ευρωπαϊκού συμβατικού επιπέδου με τα άλλα επίπεδα (διεπαγγελματική συλλογική σύμβαση, κλαδικές και τομεακές συμφωνίες, επιχειρησιακές διαπραγματεύσεις).

Το ζήτημα της ευρωπαϊκής συλλογικής σύμβασης, ελάχιστα έχει προοδεύσει, με εξαίρεση τον αγροτικό τομέα, όπου οι εκπρόσωποι των επαγγελματικών οργανώσεων συνυπέγραψαν το 1978 και το 1980 δύο συμφωνίες αναφορικά με τη διάρκεια της απασχόλησης των μισθωτών σε γεωργικές εργασίες.

Το ξητούμενο σήμερα είναι να μπορέσει ο κοινωνικός διάλογος να υπερβεί τις εργενείς αδυναμίες του παραδοσιακού νομοθετικού μηχανισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αντισταθμίζοντας μ' αυτόν τον τρόπο την έλλειψη της θεσμοθετημένης ευρωπαϊκής συλ-

Το ευρωπαϊκό κοινωνικό πρότυπο χαρακτηρίζεται από τη διαπραγμάτευση, τη διαβούλευση και τη συμμετοχή.
Η καθιέρωση ενός ενιαίου ευρωπαϊκού χώρου εργασιακών σχέσεων απαιτεί ένα πολύ ευρύτερο εκδημοκρατισμό των κοινοτικών διαδικασιών λήψης αποφάσεων τόσο στο κοινωνικό, όσο και στο αμιγώς εργασιακό πεδίο.

Η επίτευξη των παραπάνω στόχων θα εξαρτηθεί, κατά κύριο λόγο, από τη βούληση και την επιμονή των κοινωνικών εταίρων αλλά και την υποστήριξη των θεσμικών μηχανισμών της Κοινότητας.

Η καθιέρωση ενός αποτελεσματικού και προσοδοφόρου κοινωνικού διαλόγου θα είναι όπως εκτιμάται, μια μακρόπονη διαδικασία. Είναι σημαντικό, άλλωστε, να εθιστούν οι κοινωνικοί εταίροι να συναντώνται στο μέλλον σε ευρωπαϊκό επίπεδο και ενδεχομένως να συμφωνούν σε μερικά θέματα. Παράλληλα, οι επαγγελματικές οργανώσεις θα πρέπει να συμμετέχουν σταδιακά στην προετοιμασία και την εφαρμογή της κοινοτικής κοινωνικής πολιτικής, ανάμειξη που άλλωστε ευθυγραμμίζεται με τις εθνικές παραδόσεις των ευρωπαϊκών χωρών.

Κοντολογίς το ευρωπαϊκό κοινωνικό πρότυπο χαρακτηρίζεται από τη διαπραγμάτευση, τη διαβούλευση και τη συμμετοχή. Η καθιέρωση ενός ενιαίου ευρωπαϊκού χώρου εργασιακών σχέσεων απαιτεί ένα πολύ ευρύτερο εκδημοκρατισμό των κοινοτικών διαδικασιών λήψης αποφάσεων τόσο στο κοινωνικό, όσο και στο αμιγώς εργασιακό πεδίο.

Η σημερινή ανομοιογένεια των εθνικών συστημάτων συλλογικών διαπραγματεύσεων και οι συνθήκες οι οποίες κάθε άλλο παρά έχουν σχέση με τη βούληση της πλειοψηφίας των ευρωπαίων εργαζομένων δεν επιτρέπουν την αισιοδοξία ότι μπορούμε μεσοπρόθεσμα να ελπίζουμε στην καθιέρωση των ευρωπαϊκών συμβάσεων εργασίας.

Social Dialogue within the EU

The necessity of social dialogue procedures among syndicates and other work associations, which would possibly result to European Work Conventions, has been inaugurated by the Treaty of Rome. The most important initiative up to now was that of December 1985 in Val Duchesse.

The Protocol on Social Policy of the Maastricht Treaty came to enforce the procedures towards more specific directions. Indeed in the fields of hygienic, security and professional training certain progress has been made, the European Commission having cooperated with national organizations.

All parts involved should:

- recognize their share of responsibility in the procedure of social dialogue, and,
- abolish any hindrances and follow a strategy of mutuality without depending only on the role of the Commission.

Still, the future of Social dialogue in EU is not easy to discern.

Μέτρα για την ελεύθερη εγκατάσταση των δικηγόρων

Το επάγγελμα του δικηγόρου στην Ενωση

HΟλομέλεια ενέκρινε την έκθεση της κας FONTAINE (ΕΔΚ/Ε), έγγο. A4-146/96, σχετικά με την ασκηση του επαγγέλματος του δικηγόρου σε άλλο χώρας μέλος από εκείνο στο οποίο αποκτήθηκε ο επαγγελματικός τίτλος. Η νέα οδηγία έγινε απαραίτητη λόγω των πολλών που ανεφάνησαν κατά την εφαρμογή της οδηγίας του 1989, η οποία ετέθη σε ισχύ το 1991. Η δοκιμασία ικανότητας που προβλέπεται η οδηγία εκείνη χρησιμοποιήθηκε ως φραγμός για την εγκατάσταση δικηγόρων σε άλλες χώρες, ενώ πολυνεθνικές εταιρείες δικηγόρων διέθεταν τα μέσα για να βεπερούν τα εμπόδια. Οι διαφωνίες που ενέκυψαν κατά τη συζήτηση της νέας οδηγίας, αφορούσαν κυρίως στη δοκιμασία επάρκειας και τη δυνατότητα ενός δικηγόρου να ασκεί το επάγγελμα του στη χώρα υποδοχής με βάση το πτυχίο που απέκτησε σε μια άλλη χώρα. Ο τελικός συμβιβασμός υπήρξε αποτέλεσμα του σεβασμού στο γοάμμα της Συνθήκης και της πολιτικής βιούλησης για εξασφαλιστή της ελευθερίας εγκατάστασης όλων των επαγγελματιών. Η δοκιμασία επλάρκειας καταργείται, παραμένει όμως η υποχρέωση για επαληθεύση της αναγκαίας επαγγελματικής εμπειούς, βάσει των κανόνων που ισχύουν και για τους δικηγόρους της χώρας υποδοχής.

Με στόχο τη διευκόλυνση της δικηγορικής δραστηριότητας στο χώρας μέλος υποδοχής, η Ολομέλεια αποφάσισε να αντικατασταθεί η υποχρέωση για τοντετή μόνιμη δραστηριότητα στο χώρας υποδοχής από την υποχρέωση για τοντετή τακτική δραστηριότητα, όπως είχε προταθεί από την Επιτροπή. Με τον τρόπο αυτό κατοχυρώνεται η δυνατότητα για ασκηση παραλλήλης δραστηριότητας σε περισσότερα από ένα χώρα μέλη της Ενωσης. Ενώ η πρόταση της Επιτροπής προέβλεπε

τον περιορισμό της ασκησης του επαγγέλματος του δικηγόρου στο χώρας υποδοχής με τίτλο του χώρας προέλευσης σε περίοδο πέντε ετών, η Ολομέλεια αποφάσισε την κατάργηση κάθε χρονικού περιοδισμού. Τέλος, σε σχεση με δικηγορικές εταιρείες καθιερώνονται αυστηρότερες ρυθμίσεις, προκειμένου να διασφαλισθεί η ανεξαρτησία του επαγγέλματος.

Ο κ. ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ/ΝΔ χαρακτήρισε την έκθεση ως ένα συμβιβασμό που καλύπτει διαφορετικές προσεγγίσεις και επιχειρεί να δώσει λύσεις στο σημαντικό πρόβλημα της ασκησης του επαγγέλματος του δικηγόρου σε μια άλλη ευωπαϊκή χώρα, εκτός εκείνης από την οποία οι δικηγόροι καταγονται. Ο συμβιβασμός αυτός επιτεύχθηκε μετά από πολύμονη και πολυχρονη προσπάθεια που επικρότηθηκε από τη μεγάλη πλειοψηφία των δικηγορικών συμβουλίων των δικηγοριών συλλόγων των 15. Ο συμβιβασμός που διατυπώνεται στην έκθεση της κας FONTAINE προχωρεί προς τη σωστή κατεύθυνση, δίνει προγματικό νόημα στην ελευθερία της εγκατάστασης και προωθεί και την Ενωση και την Ευρώπη. Καταργούνται διατάξεις που ουσιαστικά διαιωνίζουν τον προστατευτισμό και στερεούνταν σφραγίδητας, όπως η επιβολή διαγνωσιμών σε επαγγελματίες που ασκούσαν για χόνια το επάγγελμα τους. Ο κ. ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ κατέστησε σαφές ότι το θέμα αυτό προχάλεσε πολλές αντιρρήσεις και επιφυλάξεις. Στην Ελλάδα προβλήματα προκλήθηκαν από τις δικηγορικές εταιρείες που δημιουργούνται εκεί, κατά τούτο ιδιαίτερο και με στοιχεία που δεν ισχύουν σε άλλες ευωπαϊκές χώρες. Καταλήγοντας, εξέφρασε την πεποίθηση ότι το Ευωπαϊκό Κοινοβούλιο θα μπορεί να αιτηθάνεται ικανοποιημένο για τον καινούργιο αυτό δρόμο που διανοίχθηκε.

Νέα Οικολογία

Τεύχος 144, Οκτώβριος 1996

Μηνιαία επιθεώρηση, Μαυρομιχάλη 39, Αθήνα 106 80, τηλ.: 3624323, τηλ./fax: 3619837 e-mail: ecologia@hol.gr

Εκσυγχρονισμός και το αίτημα της βιωσιμότητας, της Σύνταξης

Το χρονικό μιας (όχι και τόσο εκσυγχρονιστικής προσκλογικής περιόδου, του Αποστόλη Παραλίκα

Αυστηρότερα μέτρα ελέγχου στους πυρηνικούς σταθμούς, του Μιχάλη Προμπονά Ασιατικές υλοτομικές εταιρείες στον Αμαζόνιο, της Άννας Ζουγανέλη

Παλεύοντας με τις πετρελαιοκηλίδες, του Γιάννη Σακιώτη

Πότε οι καταναλωτές μποϊκοτάρουν, της Φάνης Δημητρακούδη

Οικολόγοι, ντόπιοι και ορνιθοπανίδες: Ο χαμένος συνδετικός κρίκος, του Γιώργου Δασουτόπουλου

Προσωπογράφες κυβερνητικών οικοδιαχειριστών, του Γιάννη Σακιώτη

Ο κύκλος της χημείας, του Μιχάλη Μοδινού

Κάθε μήνα..., του Νίκου Μολυβιάτη

Λεωνίδας Λουλούδης: Το χρονικό μιας προαναγγελθέσας κρίσης

Κατερίνα Ραυτοπούλου: Ακόμη εν ζωή

Ρότζερ Μάνσερ: Προς τη δύση

Μιχάλης Μοδινός: Η διάσωση των Εβεργκλεντς

Γεράσιμος Σκλαβούνος: Ας ξανασκεφτούμε τους ειλεύθερους χώρους

Γιώργος Πολίτης: Η Ραμσάρ στην Αυστραλία

Γιάννης Σακιώτης: Ανακαλύπτοντας τη Νεβάδα

Ελένη Λιανοπούλου: Γεώργιος Βιζυινός και Οικολογία

Σπύρος Κρίβας: Η μετέωρη αιθωότητα της περιβαλλοντικής αγωγής

Ρ. Σαντάς, Α. Κόρδα και Σ. Γούναρη: Πετρελαιοκηλίδες: Ατυχήματα και βιολογική αντιμετώπιση

Στέφανος Κώνστας: Τα ελαιοτριβεία: Μια εύκολη λεία για μεγάλα συμφέροντα

Γιώργος Θεοχάρης: Απόβλητα ελαιουργείων και οικολογικά decanters

Διλήμματα συνταγματικής επιλογής στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Του Δρ. ΔΗΜΗΤΡΗ Ν. ΧΡΥΣΟΧΟΟΥ

Λέκτορα Ευρωπαϊκών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο του Portsmouth

Το αρθρο αυτό επιδιώκει να προσδιορίσει τις συνταγματικές επιλογές της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), όπως αυτές προκύπτουν από τη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ εθνικής πολιτειακής συγκρότησης και διεθνικής συνταγματικής μηχανικής. Ο πορτος δρος αναφέρεται στο σύνολο των θεμελιακών εκείνων κανόνων που έχουν ενσωματωθεί στο πολιτειακό κεντημένο μίας συντεταγμένης κοινωνίας (στη μορφή ενός εθνικού κράτους), η δημοκρατική φυσιογνωμία της οποίας εξαρτάται από την εφαρμογή της αρχής της Αντιτροσπευστής και Υπεύθυνης Διακυβέρνησης. Ο δεύτερος δρος παραπέμπει σε νέες μοοφές κοινής διαπολιτειακής οικοδύνης μέσα από ένα πλέγμα συμβασιακών σχέσεων με τη μορφή σύναψης διακρατικών συνθηκών ενοποιητικού χαρακτήρα, όπως αυτές που αποτελούν το συνταγματικό πλαίσιο της Ε.Ε. Η σύμπτωση και των δύο όμως, στοχεύει στο ίδιο ποθητό αποτέλεσμα: συνταγματική αυθιταρεξία των μερών και πολιτειακή συνοχή του συνόλου.

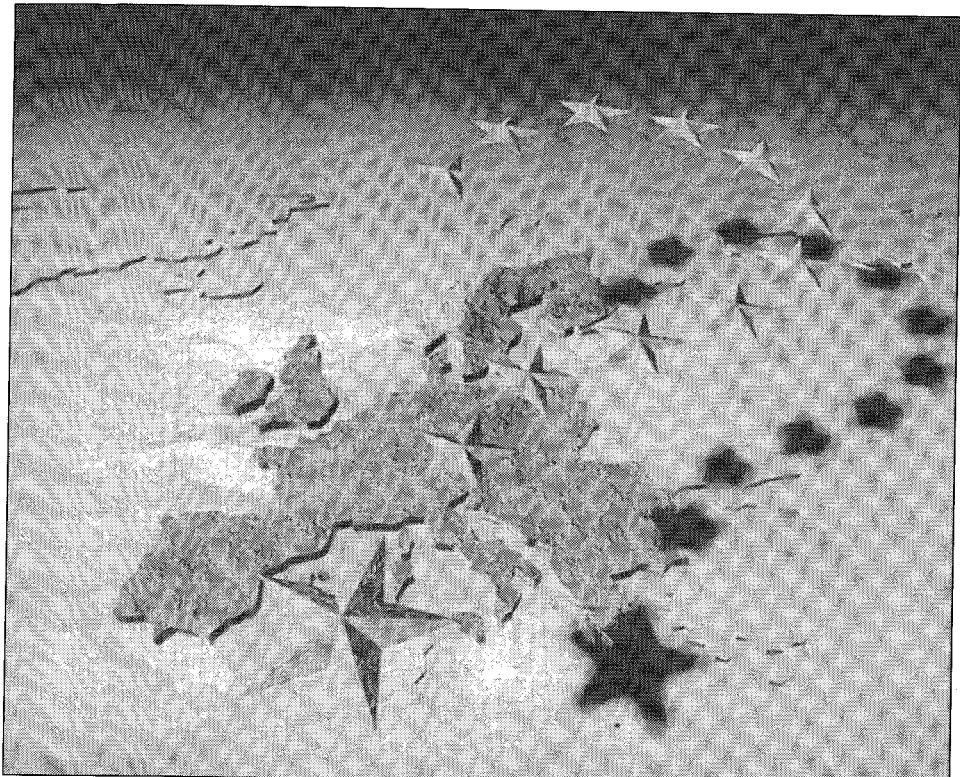
Σε επίπεδο θεωρίας, το σημείο τομής μεταξύ της συλλογικότητας και των συστατικών της μερών αποτυπώνεται κατά τον σύγχρονο μελετητή στην διαδικασία του (αυτο)περιορισμού της εθνικής κυριαρχίας προς όφελος ενός πολυλογικού σχήματος αμοιβαίας διακυβέρνησης. Σύγχρονες θεωρητικές προτάσεις, με πιο πρόσφατη την Συναινετική Συνομοσπονδία¹, συνδέονται περισσότερο με την περιγραφή των επιχειρησιακών στοιχείων της ενοποίησης, παρά με τη διατύπωση μιας νέας Μεγάλης Θεωρίας ικανής να αποτυπώσει συνολικά τις δομικές και λειτουργικές προϋποθέσεις του εν λόγω φαινομένου. Το ενδιαφέρον επικεντρώνεται έτσι σε θέματα διαχείρισης των επιμέρους κυριαρχιών στα πλαίσια ενός ευρύτερου Καθεστώτος Συνδιάθεσης, οριοθετώντας μια νέα αναλυτική αφετηρία βάσει της οποίας η άποψη του Mitrany που ήθελε τη δομή να ακολουθεί τη λειτουργία, αντικαθίσταται από τη θεώρηση ότι η ίδια η δομή του συστήματος προσδιορίζει τόσο το εύρος όσο και το επίπεδο της ενοποίησης.

Ως αποτέλεσμα, δομή και διαδικασία συνυπάρχουν στο βαθμό κατά τον οποίο η ένταξη νέων λειτουργικών χώρων στο ενοποιητικό σύστημα δεν διαταράσσει την υπάρχουσα ισορροπία δυνάμεων μεταξύ εδαφικά και μη-εδαφικά προσδιορισμένων θεσμών και συμφερόντων. Από εδώ όλωστε προκύπτει ότι η διαρκώς εντονότερη κατά τα τελευταία χρόνια πολιτικοποίηση της διαδικασίας της λειτουργικής σύνδεσης (spill over) έχει προσθέσει στα ήδη έντονα προβλήματα δημοκρατικής νομιμοποίησης της ΕΕ και αυτό της συνταγματικής σύγχυσης. Όπως παρατηρεί ο Adonis: το 'δημοκρατικό έλλειμμα' δεν είναι παρά μία μόνον πτυχή ενός περισσότερο χρόνιου προβλήματος: συνταγματικό χάος².

Πρότυπα ενοποίησης

Διανύοντας μια περίοδο όπου οι παραδοσιακές θεωρίες της ενοποίησης συναντούν σημαντικές δυσκολίες στο να μπορέσουν να απαγχιστρωθούν από τις ακραίες θέσεις της διαφήμισης μιας Ομοσπονδιακής Ευρωπής σε αντίθεση με αυτή της Ευρωπής των Κρατών - δίνοντας αντίστοιχη έμφαση είτε στη συνολικότητα των κεντρικών θεσμών είτε σε αυτή των εθνικών πολιτικών συστημάτων - η νέα προσέγγιση της Συναινετικής Συνομοσπονδίας, με το να ενέχει μια πιο ευνοϊκή εκδοχή του διακυβερνητισμού ως μέσο για την προώθηση των ενοποιητικών λειτουργιών, παραπέμπει στη σταδιακή οικοδόμηση ενός ιδιότυπου συστήματος πολιτικής διάδρασης κοντά σ' αυτό που ο Taylor ονόμασε ως διαχειριζόμενη κοινωνία: ένα αποκεντρωμένο, πλην όμως συντονισμένο σύστημα, στο οποίο οι συμμετέχοντες πολιτικοί δρώντες... χαρακτηρίζονται από υψηλά επίπεδα αλληλεξάρτησης μεταξύ τους, διατηρώντας όμως, ή ακόμη και ενισχύοντας, την αυτονομία τους³.

Σε αντίθεση λοιπόν με παλαιότερες ερμηνευτικές προσεγγίσεις οι οποίες τείνουν να αντιλαμβάνονται κάθε είδους υπεράσπιση της ΕΕ ως δυνητική απειλή στα κυριαρχικά δικαιώματα των κρατών, το Συναινετικό παράδειγμα φέρνει στην επιφάνεια κάποια βασικά χαρακτηριστικά που ενώ είναι έμφυτα στην ενοποιητική διαδικασία, άλλες θεωρητικές σχολές σκέψης, όπως ο λειτουργισμός, ο νεολειτουργισμός, η επικοινωνιακή αλληλόδραση, ο ομοσπονδισμός και τα διεθνή καθεστώτα, αδυνατούν να συλλάβουν. Ετσι, το νέο υπόδειγμα μας βοηθά να κατανόησουμε τη διεθνική διαδικασία έχοντας κατά νου τα ορια της επιτρεπτής συμπεριφοράς σε ένα σύστημα οριζοντίως Συνεργαζόμενων Κρατών. Οι διαφορές μεταξύ αυτού του

ιδιότυπου πολιτικού συστήματος και μιας δημοκρατικής πολιτείας είναι δυνατόν να αποτυπωθούν σχηματικά ως δύο ξεχωριστές πυραμίδες αποτελούμενες η κάθε μία από τέσσερα αλληλοεξαρτώμενα στοιχεία ίσης όμως βαρύτητας μεταξύ τους όσον αφορά στη σχέση τους με το όλο⁴.

Εναλλακτικές Δομές Διακυβέρνησης

Η βασική θέση που υποστηρίζει η νέα αυτή θεωρητική σύνθεση είναι ότι στο βαθμό κατά τον οποίο τα μέλη της Συναινετικής Συνομοσπονδίας αναγνωρίζουν την ύπαρξη μιας έστω και περιορισμένης κοινότητας συμφερόντων, είναι πιθανότερη η επικράτηση συλλογικών διαδικασιών συναινετικού τύπου στην προσπάθεια αντιμετώπισης κοινών προβλημάτων και στην επίτευξη κοινών στόχων μέσα από τη διαδικασία της συνδιαχείρισης των επιμέρους κυριαρχιών. Η βασική πάντως διαφορά μεταξύ αυτού του σχήματος συνεργατικών διεργασιών και του Γερμανικού υποδείγματος είναι ότι στο δεύτερο αναπτύσσονται, κυρίως λόγω της ύπαρξης Συντάγματος, και καθέτως δομημένες σχέσεις μεταξύ της ομοσπονδιακής κυβέρνησης και των ομόσπονδων κυβερνήσεων.

Πιο συγκεκριμένα, οι αρμοδιότητες της Bundestag, η οποία εκπροσωπεί το

Γερμανικό λαό ως ένα αδιαφοροποίητο σώμα πολιτών, προσδίδει στο πολιτικό όλο τον χαρακτήρα του ενιαίου Ομοσπονδιακού Κράτους. Αντίθετα, η Bundesrat, αποτελούμενη από τους εκπροσώπους των ομόσπονδων κρατών, διαδραματίζει τον ρόλο του εγγυητή της (σχετικής) τους αυτονομίας ως ξεχωριστές κρατικές οντότητες έναντι της κεντρικής κυβέρνησης. Όπως όμως είναι γνωστό, ο σχηματισμός κυβέρνησης απαιτεί την αποδοχή της δεδηλωμένης εμπιστοσύνης της Βουλής⁵. Ειδικότερα: Η ανάγκη ισχυρότερης κεντρικής κυβέρνησης, που θα εκφράζει ενοποιητικά και ομοσπονδιακά το σύνολο των ομοσπονδιακών πολιτών, συμβαδίζει έτσι με τις γνωστές μορφές δημοκρατικής διακυβέρνησης⁶. Εκεί που διαφοροποιείται από αυτές, είναι στην ανάδειξη ενός πλαισίου διακυβερνητικών διαπραγματεύσεων μέσα στο οποίο και παρατηρούνται οριζόντιως δομημένες διαδράσεις συνεργατικού τύπου.

Θα λέγαμε έτσι ότι προκύπτουν βάσιμοι λόγοι να υποθέσουμε ότι η μεταφορά του συστήματος των Συνεργαζομένων Κρατών σε επίπεδο ΕΕ είναι πρόγματι σε θέση να συμφιλιώσει αρμονικά την ιδεαλιστική με την πραγματιστική παράδοση των βασικών θεωριών της Ευρωποίησης, ελευθερώνοντας έτσι τους συμμετέχοντες τόσο από τις ανελαστικές τάσεις του συμβατικού διακυβερνητισμού, ιδωμένου ως

υπο-κατηγορία της κλασικής αντίληψης περί Συνομοσπονδίας, όσο και από τις εξίσου σκληρωτικές πτυχές του διτού ομοσπονδισμού Αμερικανικού τύπου. Ο παρακάτω πίνακας αποτυπώνει συνοπτικά τα βασικά θεωρητικά υποδείγματα Ενοποίησης στη συγκριτική τους διάσταση:

Θεωρητικά Υποδείγματα Ενοποίησης

Γράφοντας σε μία περίοδο έντονου προβληματισμού για το μέλλον της ΕΕ, φαίνεται ότι υπάρχει μία αυτόνομη δυναμική μεταξύ κράτους και Ενοποίησης, η οποία οδηγεί στη θέση ότι η τελευταία αποτελεί, πέρα των συμβατικών της δομών, μέσο επίτευξης στόχων που ανήκουν στη σφαίρα των διαδικασιών περαιτέρω εθνικής οικοδόμησης και τυπικού χαρακτήρα συνταγματικής μηχανικής. Η διαλεκτική αυτή σχέση μεταξύ των μερών ως ξεχωριστές οντότητες και του όλου ως ένα κοινό καθεστώς διαχείρισης αποτελεί το νέο στοιχείο στην εξέλιξη του συστήματος, με τη Συναινετική Συνομοσπονδία να αναδεικνύει τις βασικές δομικές συνθήκες που καθορίζουν τη σχέση μεταξύ οριζόντιως διαπλεκομένων συντελεστών άσκησης δημόσιας πολιτικής σε επίπεδο ΕΕ.

Το κεντρικό επιχείρημα της θέσης αυτής είναι ότι οι ενοποιητικές τάσεις του συστήματος οδεύουν μέσα και όχι πέραν της αντικειμενικής ικανότητας των κρατών να μεταβιβάζουν μέρος των κυριαρχικών τους δικαιωμάτων σε κοινούς θεσμούς και έπειτα να το συνδιαχειρίζονται με τα άλλα κράτη-μέλη μέσα από συναινετικού τύπου διεργασίες συμβιβαστικού χαρακτήρα. Την ιδιότυπη αυτή πρακτική, ως μια σύγχρονη αντικειμενική ιδιότητα της ενοποιητικής άσκησης και μηχανικής, ονομάζουμε διαδικασία της Συνδιάθεσης στα πλαίσια της οποίας τα κράτη διατηρούν τη δημοκρατική, πολιτειακή και πολιτιστική τους αυτονομία, οδεύοντας παράλληλα στην εγκαθίδρυση μιας συναινετικής μορφής Ενωσης χωρίς να προσβάλλεται η ατομική τους κυριαρχία ή να αμφισβητείται η εθνική τους αυθυπαρξία. Με τις αποφάσεις, να καθορίζονται από ένα συνασπισμό ηγετικών ομάδων σε ad hoc βάση, παρά μέσω συνταγματικά κατοχυρωμένων διαδικασιών.

Η θεώρηση αυτή της ΕΕ ως ένα είδος ελεγχόμενου πλουραλισμού έρχε-

ται να καταδείξει μια πολιτική πραγματικότητα η οποία αποδέχεται τον πρωταγωνιστικό ρόλο των κρατών στην εξελικτική πορεία του συστήματος, υπονοώντας ότι η prima facie υπονόμευση της αρχής της Αυτοδιάθεσης από ένα κοινό σύστημα λήψης δεσμευτικών αποφάσεων αντισταθμίζεται από την προοδευτική αναβάθμιση της ικανότητας των κρατών να ανταποκρίνονται καλύτερα στις απαιτήσεις των πολιτών τους. Απόρροια της κατάστασης αυτής είναι να αντλεί η Ε.Ε. τη νομιμοποίηση των αποφάσεών της από τη συμμετοχή των εθνικών κυβερνήσεων στη διεθνική νομοθετική διαδικασία, με την κυριαρχία να εδράζεται σε αυτές και όχι στο συλλογικό σώμα των Ευρωπαίων πολιτών, το οποίο και παραμένει έτσι ημικυρίαρχο. Η δικαιολόγηση του χαρακτηρισμού αυτού είναι ότι η ουσιαστική ικανότητα λήψης των Ευρωπαϊκών αποφάσεων, αντί να απορρέει από την ενωμένη πολιτική βούληση των πολιτών ως ένας Ευρωπαϊκός Δήμος με κοινή πολιτική συνείδηση, βασίζεται σε μία συμβασιακή σχέση μεταξύ των συμβαλλομένων μερών.

Κοινοτικό κεκτημένο και ευελιξία

Ενα από τα ερωτήματα στα οποία καλείται να απαντήσει η τρέχουσα Διακυβερνητική Συνδιάσκεψη (ΔΣ '96) συνδέεται με τη μελλοντική πολιτειακή φυσιογνωμία της Ε.Ε. Έως σήμερα, το ζήτημα αυτό δεν είχε απασχολήσει σοβαρά τα κράτη-μέλη, τα οποία διατηρούν τον απόλυτο έλεγχο της αναθεωρητικής διαδικασίας. Για παράδειγμα, η μετάβαση από την Τρίτη Ευρώπη - η κατά τον Taylor Ευρώπη της Συμβίωσης - η οποία υφίσταται από τη θεσμοθέτηση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου το 1974, προς την Τέταρτη Ευρώπη, η οποία θα χαρακτηρίζεται από την οριζόντια Ενοποίηση του Ευρωπαϊκού Δήμου, απαιτεί την υπέρβαση της κυριαρχίας των γηγετικών ομάδων στον προσδιορισμό της συνταγματικής φύσης του συστήματος. Κάτι τέτοιο όμως είναι πιθανό να οδηγήσει στον (αυτο-)περιορισμό του corpus των κυριαρχικών δικαιωμάτων του γηγετικού συναστισμού, διαδικασία η οποία απαιτεί με τη σειρά της την ομόφωνη γνώμη των επιμέρους κυβερνήσεων. Για τον σκοπό αυτό, η επικράτηση της λογικής για μια διαχειριστικού τύπου αναθεώρηση φαίνεται να αποτελεί το κεντρικό σημείο αναφοράς των εργασιών της ΔΣ '96.

“Εξετάζοντας κανείς τόσο το γράμμα όσο και το πνεύμα του Σχεδίου Συντάγματος, διαπιστώνει ότι αντί να επιχειρείται η μεταφορά κυριαρχικών δικαιωμάτων σε μια ομοσπονδιακή κυβέρνηση, επιδιώκεται η υπέρβαση μιας εθνοκεντρικής αντίληψης του Ευρωπαϊκού γίγνεσθαι μέσα από τη δημιουργία ενός συστήματος νομικών και πολιτικών εγγυήσεων το οποίο θα διασφαλίζει τις ελευθερίες του ατόμου και την αυτονομία των κρατών-μελών εντός των συναφών προς αυτά σφαιρών δράσης. **”**

ντιμετώπιση των νέων καταστάσεων. Παρόμοια προβλήματα αφορούν στη δυσκολία προσδιορισμού των οριών της επιτρεπόμενης ευελιξίας έτσι ώστε να καταστήσει δυνατό τον χειρισμό της ποικιλομορφίας χωρίς να τεθούν σε κίνδυνο το κεκτημένο και οι κοινοί στόχοι. Η απόρριψη της πιθανότητας για την επικράτηση μιας Ευρώπης a la carte δεν μπορεί από μόνη της να δώσει λύση στο πρόβλημα χωρίς την ύπαρξη σαφών συνταγματικών εγγυήσεων για την πολιτειακή συνοχή του ολού. Από την άλλη πλευρά, κάτι τέτοιο θα οδηγούσε ύριστο σε μια διαδικασία συνταγματικού ισχυρίσματος του συμβασιακού πλαισίου της Ένωσης. Το πρόβλημα έτσι είναι εντοπίζεται όχι τόσο στο περιεχόμενο των εγγυήσεων, όσο στην νομική τους υπόσταση. Η αρχή της ευελιξίας εμπεριέχει στοιχεία πολιτικού χαρακτηρισμού σχετικά με την επίτευξη ουσιαστικής σύγκλισης μεταξύ των μερών, η οποία δεν εξαντλείται σε όρους οικονομίας, αλλά αφορά και θέματα συνταγματικής επιλογής. Συμπερασματικά, το δίλημμα που αντιμετωπίζει η ΔΣ '96 είναι μεταξύ της νιοθέτησης μιας πραγματιστικής, κανονιστικής ή συνθετικής προσέγγισης. Ο ακόλουθος πίνακας συνοψίζει τη σχετική συζήτηση:

Προς ένα ευρωπαϊκό σύνταγμα

Στο σημείο αυτό, θα επιχειρήσουμε στο προσκήνιο της δημόσιας συζήτησης το πολιτειακό ζήτημα της Ε.Ε., προτείνοντας ότι μέσα από την νιοθέτηση ενός Ευρωπαϊκού Συντάγματος θα ήταν δυνατό να πραγματοποιηθεί η ποιοτική μετεξέλιξη της Ε.Ε από μία Συναυτεική Συνομοσπονδία σε μία δημοκρατικά οργανωμένη διεθνική πολιτεία. Στη λογική αυτή, και λίγους μόλις μήνες πριν από την τέταρτη κατά σειρά ανάδειξη του με άμεση και καθολική ψηφοφορία, η Επιτροπή Θεσμών Θεμάτων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (ΕΚ) προχώρησε στη σύνταξη ενός Σχεδίου Συντάγματος για την Ευρωπαϊκή Ένωση (Έκθεση Herman)⁷, με στόχο την αποκατάσταση συνθηκών διεθνικής Δημοκρατίας στην Ε.Ε. Προτείνοντας μάλιστα το πρότυπο της αποκεντρωμένης συνεργατικής ομοσπονδίασης, ο συντάκτης του Σχεδίου προβαίνει στην νιοθέτηση της αρχής της διττής δημοκρατικής νομιμοποίησης μεταξύ κρατών και πολιτών. Η λογική του ΕΚ στην απαίτηση αυτή είναι ότι εάν προχειται ποτέ να υλοποιηθεί σε επίτεδο Ένωσης μια συνεκτική πολιτειακή ο-

ντότητα αμοιβαίως επωφελών συνεργασιών και ουσιαστικών δημοσίων διαδράσεων, απαιτείται η οικοδόμηση αμοιβαίων δομών νομιμοποίησης.

Ειδικότερα, πιστεύεται ότι με τη συνταγματική κατοχύρωση της αρχής αυτής θα εξασφαλιστεί η πολυπόθητη αμοιβαία εμπιστοσύνη μεταξύ εθνικών και Ευρωπαϊκών θεσμών και διαδικασιών, η οποία θεμελιώνεται στη διατήρηση των βασικών συντατικών στοιχείων και γνωρισμάτων που συνθέτουν την εθνική και περιφερειακή φυσιογνωμία των συμμετεχόντων κρατών, καθώς επίσης και στην προσπάθεια προώθησης συλλογικά προσδιορισμένων στόχων και πολιτικών οι οποίες, χωρίς να ενέχουν καμία εξουσία καταναγκασμού, θα συμβάλλουν στη διαμόρφωση μιας κοινής Ευρωπαϊκής ταυτότητας. Ταυτότητας, η οποία θα πρέπει να βασίζεται κατά τον Tassin σε μια κοινή εμπειρία και πρόσδοση σκέψης και ιστορίας η οποία αποτελεί κτήμα όλων των λαών της Ευρώπης⁸. Όπως επισημαίνεται αλλού, ο ρόλος του Συντάγματος εμφανίζεται πιο καθοριστικός σε Ευρωπαϊκό από ότι σε εθνικό επίπεδο κυρίως διότι στα κράτη-έθνη η ταυτότητα προϋπάρχει της συγκρότησης σε κράτος, ενώ στην Ευρωπαϊκή Ένωση το σύνταγμα αναμένεται να έχει καταλυτική σημασία στην οικοδόμηση της ευρωπαϊκής ταυτότητας⁹. Και συμπληρώνει η Έκθεση Herman: Ένα Σύνταγμα για την Ευρώπη ... θα καθησυχάσει τους πάντες μέσω της δημιουργίας ενός σταθερού πολιτικού και νομικού πλαισίου εντός του οποίου οι εξουσίες, οι αρμοδιότητες και οι ευθύνες θα ορίζονται κατά σαφή τρόπο, οι δε προσαρμογές στις απαιτήσεις της στιγμής θα είναι δυνατό να πραγματοποιούνται χωρίς να τίθεται θέμα αμφισβήτησης του όλου οικοδομήματος¹⁰.

Εξετάζοντας κανείς τόσο το γράμμα όσο και το πνεύμα του Σχεδίου Συντάγματος, διαπιστώνει ότι αντί να επιχειρείται η μεταφορά κυριαρχικών δικαιωμάτων σε μια ομοσπονδιακή κυβέρνηση, επιδιώκεται η υπέρβαση μιας εθνοκεντρικής αντίληψης του Ευρωπαϊκού γίγνεσθαι μέσα από τη δημιουργία ενός συστήματος νομικών και πολιτικών εγγυήσεων το οποίο θα διασφαλίζει τις ελευθερίες του ατόμου και την αυτονομία των κρατών-μελών εντός των συναφών προς αυτά σφαιρών δράσης¹¹. Στα πλαίσια των συνταγματικών αυτών εγγυήσεων, προβλέπεται το δικαίωμα του κάθε

πολίτη να αναλάβει πολιτική δραστηριότητα σε όλη την επικράτεια της Ένωσης, το δικαίωμα πρότασης τροποποιήσεων επί των νόμων ή απαίτησης αλλαγών επί των διοικητικών πρακτικών, καθώς επίσης και το δικαίωμα πρόσβασης στα δημόσια αξιώματα της Ένωσης.

Η πρωτοποριακή αυτή επέκταση των πολιτικών δικαιωμάτων πέρα από το εθνικό κράτος θεωρούμε ότι συμβάλλει ουσιαστικά και όχι μόνο δυνητικά τόσο στη διαμόρφωση μιας κοινωνικο-ψυχολογικής κοινότητας, σε όρους Deutsch ή Taylor, όσο και στην ενδυνάμωση των θεμελίων μιας αναδυομένης κοινότητας ως προϋπόθεση για τη δημιουργία ενός διεθνικού Δήμου. Συνολικά, η εισαγωγή σε διεθνικό επίπεδο του Συντάγματος θα έχει ως συνέπεια την ενίσχυση αυτού που ο Weiler ονομάζει κοινωνική νομιμοποίηση του ενοποιητικού εγχειρήματος, σε αντίθεση με την τυπική νομιμοποίησή του¹². Ενώ κατά τον συγγραφέα η πρώτη αναφέρεται σε μια κατάσταση κατά την οποία η διαδικασία διακυβέρνησης αντανακλά μία ιδιαίτερη μορφή δέσμευσης και εγγύησης σε αξίες οι οποίες αποτελούν μέρος της ευρύτερης πολιτικής κουλτούρας, η δεύτερη σχετίζεται με διαδικασίες τυπικής συγκαταθέσης από πλευράς δημοκρατικών θεσμών επί των υπαρχόντων πολιτικών δομών και διαδικασιών¹³. Υπό το πρίσμα της ιδιαίτερα χρήσιμης αυτής διάκρισης, η απλή και μόνον επικράτηση των Συνθηκών από τα εθνικά κοινοβούλια των κρατών-μελών δεν μπορεί να εκληφθεί ως ενδεικτική της δημοκρατικής φυσιογνωμίας της Ένωσης.

Επίλογος

Με οδηγό τις παραπάνω σκέψεις, θα λέγαμε ότι πίσω από το εγχείρημα της συνταγματικής νομιμοποίησης της ΕΕ διαφαίνεται μια ευρύτερη προσπάθεια θεσμοποίησης της συμμετοχικής κυριαρχίας μέσα από συλλογικές διαδικασίες συναντετικού χαρακτήρα, υποτασσόμενες στις ανάγκες μιας πολυεθνικής Ένωσης Πολιτών¹⁴. Συνοψίζοντας, η συζήτηση για την υιοθέτηση ενός Ευρωπαϊκού Συντάγματος αποτελεί την επίκαιοις κορύφωση μιας μακρόχρονης, δύστοκης άλλα δυναμικής διαδικασίας εκδημοκρατισμού της διεθνικής πολιτείας ενάντια στην παγίωση μιας απόδωσης τεχνοκρατικής γραφειοκρατίας που κυριαρχεί στην ΕΕ και η οποία διευρύνει το χάσμα μεταξύ δημοκρατικής θεωρί-

ας και πράξης στην κυβερνητική λειτουργία του κοινού πολιτικού συστήματος. Ισως η επιλογή της πρώτης φράσης του προοιμίου του Σχεδίου Συντάγματος, Εκ μέρους των λαών της Ευρώπης, σε αντίθεση με τις δύο προηγούμενες αναθεωρήσεις των Συνθηκών οι οποίες ξεκινούν με αναφορά στα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη, να αποτελέσει το πολυπόθητο έναυσμα για μια περισσότερο συμμετοχική διαδικασία Ενοποίησης.

Σημειώσεις

1. Δες Τσινισέλης, Μ. Ι. και Χρυσοχόου Δ. Ν. (1995): *Ευρωπαϊκή Ένωση και Δημοκρατία: Δομικές Συνθήκες και Πολιτική Διαδικασία*, Ι. Σιδέρης.

2. Δες Adonis, A (1990): "Subsidiarity: Myth, Reality and the Community's Future", House of Lords Select Committee on the European Communities, σ. 11.

3. Taylor, P (1975): "The Politics of the European Communities: The Confederational Phase", World Politics, April, σ. 336.

4. Δες επίσης Beetham, D. (1994): "Key Principles and Indices for a Democratic Audit", στο Beetham, D. (επ.), *Defining and Measuring Democracy*, Sage, σ. 30.

5. Πλιάκος, Α. (1994): "Η Νομική Φύση της Ευρωπαϊκής Ένωσης", στο Χριστοδούλιδης, Θ. και Στεφάνου, Κ. (επ.), *Η Συνθήκη του Μάστρουχ Συνθετική Θεώρηση*, σ. 40.

6. Ibid.

7. Δες σχετικά "Draft report and Working Document on the Constitution of the European Union" (1993), Nelson and Pollard Publishing.

8. Tassin, E (1992): "Europe: A Political Community?", στο Mouffe, C (επ.) *Dimensions of Radical Democracy: Pluralism, Citizenship, Community*, Verso, σ. 171.

9. Στεφάνου, Κ. (1994): "Η Συμμετοχή των Πολίτη στον Ευρωπαϊκό Δημόσιο Χώρο", *Κοινοβούλευτική Επιθεώρηση*, Ιανουάριος-Δεκέμβριος, σ. 17.

10. Ibid και Draft "Report and Working Document...", σ. 6.

11. Ibid, σ. 9.

12. Weiler, J. H. H. (1992): "After Maastricht: Community Legitimacy in Post-1992 Europe", στο Adams, J. W (επ.): *Singular Europe: Economy and Polity of the European Community after 1992*, The University of Michigan Press, σ. 19-20.

13. Ibid, σ. 19 και σ. 20 αντίστοιχα.

14. Δες Chryssochou, D. N. (1995), "European Union and the Dynamics of Confederational Consociation: Problems and Prospects for a Democratic Future", Journal of European Integration, Vol. 18, Nos. 2-3, σ. 279-305. Δες επίσης από τον ίδιο (1996), "Europe's Could-Be Demos: Recasting the Debate", West European Politics, October, υπό έκδοση.

ΝΕΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

1. Πάνου Καζάκου και Παναγιώτη Λιαργκόβα, Μεταρρύθμιση και Οικονομική Συνεργασία στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, προλογίζουν ο Γ. Παπαντωνίου και Π. Κορδίρας, έκδοση της Ιονικής Τράπεζας.

Η επικαιρότητα της ογκωδέστατης μελέτης των πανεπιστημακών Πάνου Καζάκου και Παναγιώτη Λιαργκόβα είναι προφανής. Ακριβώς σε μία εποχή στην οποία παλαιές αντιπαλότητες επανεμφανίζονται, έχει ιδιαίτερη σημασία να αναδείχνονται οι δυνατότητες και τα επιτεύγματα της συνεργασίας στην περιοχή.

Η βασική φιλοσοφία της μελέτης είναι απλή: είναι καιρός η υψηλή πολιτική να λάβει υπόψη τις ευκαιρίες και δυνατότητες που προσφέρουν η πρακτική συνεργασία, η καθημερινότητα του διαλόγου, των ανταλλαγών γνώμης και αγαθών, των επιχειρηματικών, ακαδημαϊκών και άλλων επαφών και, οπωδήποτε, των συμβιβασμών. Η πολυεπίπεδη οικονομική και άλλη συνεργασία και ολοκλήρωση στη ΝΑ Ευρώπη αφελεί όλους και μπορεί να διαμορφώσει τελικά ουσιώδεις προϋποθέσεις για τη σταθεροποίηση της περιοχής.

Στα 13 κεφάλαια της μελέτης, οι συγγραφείς, προσπαθούν να απαντήσουν σε διάφορα ερωτήματα, όπως: Τι δυνατότητες και ευκαιρίες για περιφερειακή συνεργασία και ολοκλήρωση υπάρχουν στη Βαλκανική; Ποια είναι τα εμπόδια και τα όριά τους σήμερα; Τι μπορούμε να κάνουμε για να ελαχιστοποιήσουμε τον κίνδυνο μιας υποτροπής; Για την απάντηση των ερωτημάτων αυτών, αναλύουν διαφορετικές, αλλά αλληλένδετες πτυχές γύρω από το θέμα της περιφερειακής συνεργασίας και ολοκλήρωσης. Αρχικά εξετάζουν τις γενικότερες τάσεις για περιφερειακή συνεργασία και ολοκλήρωση. Στη συνέχεια αποτυπώνουν το βαθμό περιφερειακής συνεργασίας και ολοκλήρωσης σε επίπεδο θεσμών και προσανατολισμών πολιτικής, αλλά και σε επίπεδο υλικών δυνάμεων (εμπορίου επενδύσεων, κλπ.) με τη βοήθεια διαφόρων δεικτών. Τέλος, περιγράφουν και αποτυπώνουν την ως τώρα ελληνική πολιτική σε θέματα οικονομικής συνεργασίας και ολοκλήρωσης στη Βαλκανική. Η περιγραφή και ανάλυση γίνεται στο πλαίσιο μιας ταξινόμησης των μειζόνων θεμάτων της

περιφερειακής συνεργασίας που είναι η διασυνοριακή συνεργασία, τα δικτυα υποδομής (ευρωπαϊκά και βαλκανικά), η βιομηχανική συνεργασία και η διμερής βοήθεια.

Οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι κατά τη διαμόρφωση και άσκηση εξωτερικής πολιτικής πρέπει να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη οι οικονομικές επιπτώσεις των αποφάσεων, ή σε άλλη διατύπωση, τα καλώς εννοούμενα μακροχρόνια οικονομικά συμφέροντα της χώρας. Αναγνωρίζουν βέβαια ότι δεν είναι μόνο τα οικονομικά συμφέροντα που οφείλονται να λαμβάνονται υπόψη και που πραγματικά επηρεάζουν την εξωτερική πολιτική. Υπάρχουν πολιτικοί, στρατιωτικοί ακόμη και ηθικοί παράγοντες που δεν γίνεται να αγνοηθούν στις διαδικασίες αποφάσεων εξωτερικής πολιτικής. Όμως, από την όλη μεριά δεν πρέπει να υποβαθμίζεται η οικονομική πτυχή.

Κατά τους συγγραφείς, στην άσκηση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, των τελευταίων ετών συνέβη ακριβώς το αντίθετο. Εξετάζοντας τα κριτήρια στη βάση των οποίων διαμορφώθηκε η ελληνική εξωτερική πολιτική τα τελευταία χρόνια, διαπιστώνουν ότι πολλές επιλογές και πολλοί χειρισμοί ιδιαίτερα στη ΝΑ Ευρώπη παραβλέπουν συστηματικά τη διάσταση αυτή. Η παραβλεψη αυτή είχε ιδιαίτερα αρνητικές επιπτώσεις. Οδήγησε σε απώλειες ευκαιριών για αύξηση της παραγωγής και των ανταλλαγών, για αύξηση της απασχόλησης και των επενδύσεων. Όσο δε αφορά τη θετική πλευρά των επιλογών μας αυτή είναι, κατά τους συγγραφείς, δυσδιάκριτη.

Στο βαθμό που αυξήθηκαν οι συναλλαγές μας με τις χώρες της ΝΑ Ευρώπης αυτό οφείλεται αποκλειστικά στις πρωτοβουλίες των ιδιωτών. Ενώ η πολιτική μας έστρεψε το ενδιαφέρον της στην ιστορία και στο παρελθόν, ο ιδιωτικός τομέας άρδαξε την ευκαιρία -όσο φυσικά του επέτρεπαν οι δυνάμεις του και βρήκε μια διέξοδο στη βαλκανική ενδοχώρα.

Προκειμένου να μπορέσει να διαδραματίσει η Ελλάδα ένα δημιουργικό και πρωτοποριακό ρόλο στο οικονομικού ινδιανικό γίγγεσθαι των βαλκανικών χωρών θα πρέπει να νιοθετήσει αυτό που οι συγγραφείς αποκαλούν μια πολιτική ανοικτών προοπτικών. Πρόκειται για μια πολιτική που έρχεται σε ζήτη με την πρακτική του παρελθόντος. Έρχεται σε ζήτη με πρακτικές και νοοτροπίες που είχαν ως αποτέλεσμα να ελαχιστοποιούν ή ακό-

μα και να διακόπτουν την οικονομική συνεργασία στην περιοχή. Οι πρακτικές αυτές είχαν ως μοναδικό αποτέλεσμα κλειστά σύνορα, εσωστρεφείς υποδομές, διακρατικούς θεσμούς συνεργασίας που υπολειτουργούν, έλλειψη σοβαρών και καινοτόμων πρωτοβουλιών, ασυνέχειες στο διάλογο, ανακυκλούμενες παχυποψίες και αναπόφευκτες εντάσεις.

Σύμφωνα με τους Π. Καζάνιο και Π. Λιαργκόβα, αυτές οι νοοτροπίες και πρακτικές κυριαρχούσαν σε οποιαδήποτε σοβαρή προσπάθεια διαβαλκανικής οικονομικής συνεργασίας επιχειρούμενη τα τελευταία έτη. Εμφανίστηκαν παντού στη διαδρομή της μελέτης -στην περίπτωση της Οικονομικής Συνεργασίας της Μαύρης Θάλασσας, στην πολιτική υποδομής για τη ΝΑ Ευρώπη (Εγνατία), στη διασυνοριακή συνεργασία, στους πολιτικούς όρους της βοήθειας και, σε υψηλότερα επίπεδα, στην πολιτική των αξόνων.

Καταλήγοντας οι συγγραφείς τονίζουν ότι παρόλα τα σφάλματα του παρελθόντος εντούτοις εξακολουθούν να υπάρχουν ευκαιρίες για την τόνωση της συνεργασίας. Παράθυρα προς τα έξω υπάρχουν ή μπορούν να κατασκευαστούν. Από εμάς εξαρτάται αν θα μείνουν ανοιχτά ή κλειστά.

2. Murray Forsyth (ed), Federalism and Nationalism, Leicester University Press

One of the most striking political developments in recent decades has been the resurgence of ethnic nationalism. Not only in Europe, but in almost every other continent, it has manifested itself as a powerful, disruptive, and sometimes violent force. On the whole, the tendency of the resurgence has been towards the devolution of power away from the level of existing states towards smaller self-governing units. This pressure towards disaggregation has exerted itself at the very time that other processes, particularly economic ones, have tended to impel states in precisely the opposite direction, towards the creation of larger political unities, such as that of the European Community. The purpose of this book is to inquire how far federal structures of government are able to provide a means of reconciling the demands of particularistic ethnic nationalism with the maintenance of the wider unity of the state. Is it appropriate to think of

federalism in this context? Can federalism reconcile the simultaneous contemporary pressures in favour of size and of smallness?

The book approaches the subject from three convergent perspectives. First of all it examines the way in which politically mobilised ethnicity - either alone or in conjunction with other forces - has in practice reshaped unitary states and impelled them in a federal direction. Perhaps the best examples of this tendency are provided by Spain and Belgium, both of which have undergone a remarkable constitutional mutation in recent years. What is particularly noteworthy about the developments in these two countries is that the new constitutional structures that have emerged, and which have pronounced federal characteristics, have been the outcome, not of some consciously pursued federal grand design, but rather of the action and reaction of various, concrete political demands. *On s'engage et puis on voit* - the dictum cited by Audrey Brassloff in her contribution to the present study, sums up the tendency well. This is not to say that federal ideas have not played a role in each instance. They may well - as the wish to tidy up what has spontaneously emerged becomes stronger - play a bigger one in the future. But they were not the prime determinants at the outset. While it would be rash to pre-judge the direction in which either Spain or Belgium will develop in the future, it may be suggested that federal structures which emerge in this way, from the immediate push and pull of political forces, have the greatest chance of enduring.

This collection of essays, then, does not offer any panaceas. What it shows is that federal structures can and have grown out of deep ethnic differences within states and can help to manage these differences. At the same time it shows, that the growth and the effectiveness of federal structures depend on a wide range of conditions. The depth of ethnic passion; the number of competing groups in question; their relative size and strength; the depth of the economic and educational disparities between them; the presence of a will to unity; the reality of the concrete benefits to be derived from unity; the readiness to distribute the benefits of union equitably; the political traditions of the people concerned; the presence or absence of democracy at the local level;

the links between groups within and beyond the borders of the state; the external situation in general - these would seem to be the factors upon which the healthy development of federalism depends when it is viewed as a remedy for this particular kind of problem.

In conclusion it may be added that although the studies in this book are not directly related to European integration, they are indirectly of relevance to it. The European Community, even in its present form, has several of the hallmarks of a confederation or union of states, albeit one limited to economic matters. It is likely, though not inevitable, that this confederation will deepen and strengthen in the future. However, it will always differ in kind from the federal system of the United States of America, because of the immense depth of the ethnic differences between its various members states. Moreover the development of closer European integration, by lessening the significance of existing state boundary lines, and by creating an alternative focus of political loyalty beyond the level of the existing states, is likely to give an added impetus to sub-state ethnic nationalism in Europe. This is because the smaller ethnic units will see - and to some extent have already seen, as the statements of their spokesmen make clear - an opportunity of stepping out of the shadows of the states in which they are currently blended, and of establishing direct, unmediated contact with the new political authority at the European level.

For both these reasons federal systems which have been formed on the basis of ethnic heterogeneity, like the ones discussed in this book, have considerable relevance to the future development of European integration.

*Leicester University Press, 25
Floral Street, London, WC2E 905,
England*

3. Επιμέλεια Σπήλιου Παπασπηλίουπούλου, ΠΑΣΟΚ: Κατάκτηση και άσκηση της εξουσίας, εκδόσεις Ι. Σιδέρης

Το βιβλίο αποτελείται από άρθρα 33 συγγραφέων, τα οποία γράφτηκαν κατά την τελευταία 15ετία σε διάφορα έντυπα και όπου είναι δύσκολο σήμερα να ανευρεθούν.

Το πρώτο μέρος αναφέρεται στο χα-

ρακτήρα του ΠΑΣΟΚ και γράφουν οι:

Π. Παρασκευόπουλος, Μ. Σπουρδαλάκης, Η. Κατσούλης, Σ. Παπασπηλίουπούλος, Θ. Διαμαντόπουλος, Ν. Διαμαντούρος, Ν. Δεμερτζής, Γ. Παπαδημητρίου, Μ. Πλωωρίτης, Δ. Ραυτόπουλος, Δ. Φύσσας και Κ. Σημίτης.

Στο δεύτερο μέρος που εξετάζονται τα αποτελέσματα της άσκησης της εξουσίας, γράφουν οι: Γ. Μαρίνος, Δ. Σωτηρόπουλος, Θ. Μαλούτας, Σ. Περιμαζόγλου, Λ. Λουλούδης, Π. Πλαγιανάκος, Γ. Τούντας, Γ. Κουζής και Α. Ηρακλείδης.

Στο τοίτο μέρος που εξετάζει την εξωτερική πολιτική του ΠΑΣΟΚ, γράφουν οι: Χ. Ροζάκης, Θ. Κουλουμπής και Χ. Τσαρδανίδης.

Στον επίλογο που επιγράφεται Μετά τον Ανδρέα Παπανδρέου, υπάρχουν δύο καταληκτικά άρθρα των: Ν. Μουζέλη και Σ. Παπασπηλίουπουλού.

Στα άρθρα αυτά γίνεται με νηφαλιότητα, εννοιολογική αυστηρότητα, κριτική και όχι πολεμική διάθεση, και με βάση τα επίσημα στατιστικά στοιχεία, προκειμένου για τα οικονομικά άρθρα, η αποτίμηση της άσκησης της εξουσίας από το ΠΑΣΟΚ, ή αναλύεται ο χαρακτήρας του. Ιδιαίτερα εξηγείται ο λαϊκιστικός χαρακτήρας του και η αποτυχία του να πραγματοποιήσει τις διαρθρωτικές αλλαγές που επαγγελλόταν. Είναι ένα βιβλίο πολύ χρήσιμο για όποιον θέλει να αντλήσει επιχειρήματα πάνω στις τρέχουσες πολιτικές αντιπαραθέσεις.

(Για τους υπαλλήλους της Α.Τ.Ε. το βιβλίο διατίθεται με 20% έκπτωση στον εκδοτικό οίκο Ι.ΣΙΔΕΡΗΣ, Στάδιον 44)

4. Η περιβαλλοντική πολιτική στην Ελλάδα. Ανάλυση του περιβαλλοντικού προβλήματος από τη σκοπιά των κοινωνικών επιστημών, Εκδόσεις Τυπωθήτω - Γ. Δαρδανός.

Το βιβλίο περιέχει άρθρα γνωστών καθηγητών - συγγραφέων οι οποίοι προσκλήθηκαν να αξιολογήσουν το σημερινό επίπεδο γνώσης σε συγκεκριμένες θεματικές περιοχές, να αναπτύξουν νεωτεριστικές ιδέες σε ζητήματα περιβαλλοντικής διαχείρισης και να υποδείξουν τις τάσεις της έρευνας για το μέλλον. Την επιμέλεια του τόμου αυτού, έχουν οι Μιχάλης Σκούφος και Κωνσταντίνος Σοφούλης, καθηγητές και ο δύο του Τμήματος Περιβάλλοντος του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Σελ. 400, Δρχ. 5000

5. J.C. Emberlin, Εισαγωγή στην Οικολογία, Εκδόσεις Τυπωθήτω - Γ. Δαρδανός.

Το βιβλίο αυτό αποτελεί εισαγωγικό εγχειρίδιο που περιέχει όλα τα κύρια θέματα της Οικολογίας και αποσκοπεί στην απόκτηση βασικών γνώσεων από όσους θέλουν να έχουν άποψη και θέση απέναντι στα περιβαλλοντικά θέματα που ανακύπτουν σήμερα. Το βιβλίο μπορούν να διαβάσουν άνετα και μη-ειδικοί που έχουν ή θέλουν ν' αποκτήσουν μια σχέση με την Οικολογία και με βασικά περιβαλλοντικά θέματα. Σελ. 381, Δρχ. 5000.

6. Αλέξανδρου Γεωργόπουλου και Ελισάβετ Τσαλίκη, Περιβαλλοντική Επταίδευση. Αρχές, φιλοσοφία, μεθοδολογία, παιχνίδια και ασκήσεις, Εκδόσεις Gutenberg - Πανεπιστημιακά Βιβλία.

Πρόκειται για ένα πολύτιμο βοήθη-

μα για κάθε εκπαιδευτικό αλλά και γενικότερα για κάθε άνθρωπο που ασχολείται με την περιβαλλοντική εκπαίδευση. Οι συγγραφείς δίνουν τους ορισμούς, σκιαγραφούν το φιλοσοφικό πλαίσιο, αναπτύσσουν τη σχέση της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, με τα αναλυτικά προγράμματα, περιγράφουν τις πιο συνηθισμένες μεθοδολογικές προσεγγίσεις και τέλος παραθέτουν μια σειρά από ιδέες για ασκήσεις, παιχνίδια και προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης που αποτελούν πρώτης τάξεως ερεθίσμα για όσους επέλεξαν να κολυμπήσουν στα βαθιά νερά της ενεργητικής μάθησης και της δράσης προς χάρη του πλανήτη. Σελ. 165, Δρχ. 3000.

7. Νίκου Δανιήλ, Τα ποιήματα των αγγέλων, εκδόσεις Ίδμων.

Πρόκειται για την πρώτη ποιητική συλλογή του ποιητή Νίκου Δανιήλ, μέλους της Ευρωπαϊκής Έκφρασης, η οποία δύμας τον καταξιώνει και τον δι-

καιώνει για τα χαμένα χρόνια της βιβλιογραφικής του απουσίας.

Οι στίχοι του αφετά πλούσιοι και διαχντικοί σχολιάζουν την καθημερινότητα, αναπλάθουν ιδέες και συνασθήματα και τα εκφράζουν μ' ένα έντονο ποιητικό ύφος. Τα πάντα διαπερνούν από το φίλτρο του ποιητικού του λόγου, ο οποίος άλλοτε συγχρατεί αξίες και ιδανικά κι άλλοτε αποβάλλει καθετί περιττό κι ανούσιο με μια λεπτή διάθεση ειρωνείας. Μιλάει ελεύθερα και απλά, δρασκελίζει πάνω από τους φραγμούς της εξουσίας και ταξιδεύει με τις θερόπετρες φτερούγες της ποίησης.

Αυτό το πέταγμα είναι για τον ποιητή η διεξοδος για την αναζήτηση του φωτός, αφού πρώτα περνώντας πάνω απ' όλα τα σκοτεινά σημεία της γης ανακαλύψει και ανασύρει τα γκρεμισμένα όνειρα και τους χαμένους πόθους.

Η ποιητική συλλογή **Τα ποιήματα των αγγέλων** έχει σχήμα 14Χ21, σελίδες 80, τιμή πώλησης 2.000 δρχ. και κυκλοφορεί σε όλα τα βιβλικά ταλεία.

ΤΑ ΝΕΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΚΦΡΑΣΗΣ

1. Η επήμετρη μεγάλη εορταστική εκδήλωση της Ευρωπαϊκής Έκφρασης θα πραγματοποιηθεί την Κυριακή 12 Ιανουαρίου 1997 στο κέντρο "Βαρελάδικο". Για περισσότερες πληροφορίες παρακαλούμε επικοινωνήστε εγκαίρως με τα γραφεία της Έκφρασης.

2. Σε εξέλιξη βρίσκεται η υλοποίηση του προγράμματος "Νεόλαια για την Ευρώπη" από την Ευρωπαϊκή Έκφραση με θέμα "Βία εναντίον των νέων γυναικών στις περιθωριοποιημένες χώρες της Ευρώπης και στις νησιωτικές περιοχές".

Στο πλαίσιο του προγράμματος πραγματοποιήθηκε συνάντηση στην Ελλάδα με τη συμμετοχή 20 νέων από πέντε χώρες (Ελλάδα, Ιολανδία, Κύπρος, Μάλτα και Ισλανδία), για τρεις εβδομάδες (22-29 Νοεμβρίου).

Η επιλογή της παραπάνω θεματικής βασισθήκε στην επιτακτική ανάγκη εκσυγχρονισμού της υπόχρουσας κοινωνικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των εθνικών νομοθεσιών καθώς και στον σχεδιασμό μιας κοινής κοινωνικής πολιτικής που οφείλονταν να ακολουθήσουν όλες οι χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή αυτές που σκοπεύουν να ενταχθούν σ' αυτήν, πάνω σε ξητήματα όπως η άσκηση σωματικής, σε-ξουαλικής και ψυχολογικής βίας.

Στόχος του προγράμματος είναι η διαπολιτιστική εκμάθηση και η αντολλαγή απόψεων μεταξύ νέων ανθρώπων με διαφορετικές εμπειρίες, που οπωσδήποτε προέρχονται από διαφορετικό οικονομικό, κοινωνικό, και πολιτιστικό περιβάλλον. Το πρόγραμμα περιλαμβάνει έρευνα και συγχριτική ανάλυση των στατιστικών πινακίδων που αφορούν τις εκφράσεις βίας στις αντίστοιχες χώρες της Ευρώπης, καθώς και επεξεργασία ειδικών εφωτηματολογιών, τα οποία έχουν ήδη διανεμηθεί και απαντηθεί από συντιποδισμεντικό δείγμα πληθυσμού (κατοικούντων) στις εν λόγω χώρες.

Η έρευνα επιλέχθηκε να διεξαχθεί σε νησιωτικές περιοχές λόγω της εντονής παρουσίας και των ιδιαίτερων χρωματηριστικών του φαινομένου βίας σε απομονωμένες περιοχές. Γι'

οινό και ένα μεγάλο μέρος του προγράμματος αφορά επίσκεψη μελέτης σε δύο αντιπροσωπευτικά νησιά της Ελλάδας, τη Σύρο και την Τήνο, όπου οι συμμετέχοντες παίρνοντας συνεντεύξεις από τους κατοίκους και έχοντας συναντήσεις με τις τοπικές αρχές ήλθαν σε άμεση επαφή με το πώς αντιλαμβάνονται το πρόβλημα της βίας αυτές οι κοινωνίες.

Με την επιστοροφή στην Αθήνα όλοι οι συμμετέχοντες έλαβαν μέρος σε άσκηση προσδοκίων (simulation game), στο πλαίσιο της οποίας εξετάσθη η πραγματικότητα δύος αυτής εκφράζεται μέσα από τη νομοθεσία και της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, πραγματοποιήθηκε συζήτηση σχετικά με τους τρόπους αντιμετώπισης του φαινομένου της βίας από τις νέες γυναίκες, από την κοινωνία και το κράτος, καθώς και συνέντευξη τύπου προκειμένου να προβληθεί η σημασία του προβλήματος και να ευαισθητοποιηθεί η κοινή γνώση.

Τέλος, ο Οικλαδός Ευρωπαϊκή Έκφραση πρόκειται να εκδοθεί βιβλίο με τα συμπεράσματα του προγράμματος καθώς και έναν εύχρηστο οδηγό με μορφή μικρού φυλλαδίου ο οποίος θα περιλαμβάνει τρόπους πρόληψης και αντιμετώπισης της βίας εναντίον των γυναικών.

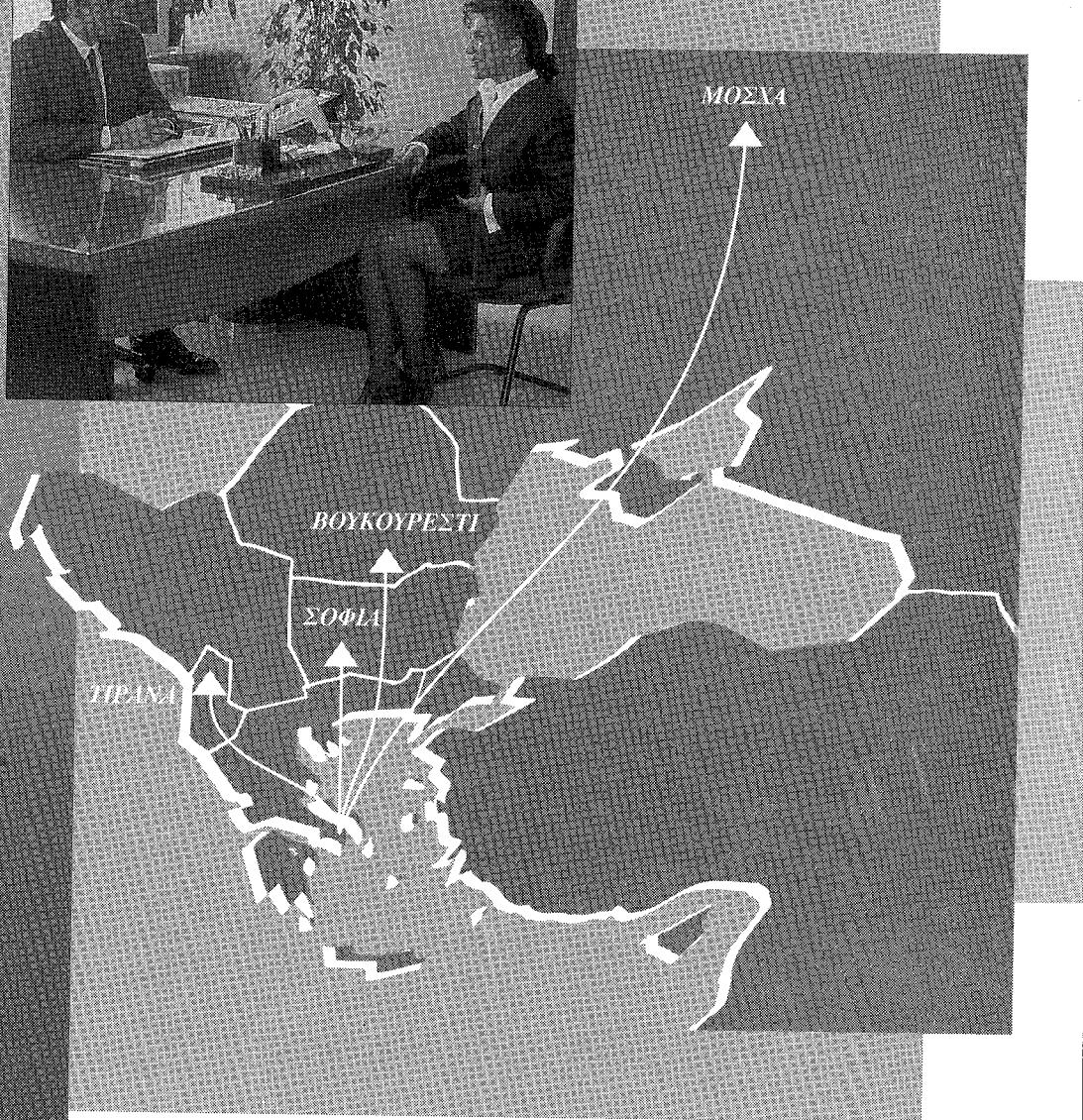
3. Στη διεθνή συναντήση «Europe's Common Future» της μη κυβερνητικής οργάνωσης «Φίλοι της Γης», Τιμήα Γερμανίας (BUND), που έγινε στο Βερολίνο τον Οκτώβριο του 1996, συμμετείχε η «Ευρωπαϊκή Έκφραση» με τον εκπρόσωπό της Νίκο Γιαννή.

4. Στο εκδοτικό σημειώμα του τεύχους 22 της Ευρωπαϊκής Έκφρασης παρουσιάσθηκαν επιλεκτικά αποστάσματα των συμπερασμάτων διαποτώσεων τις οποίες διατύπωσε το μέλος της Επιστημονικής Επιτροπής του περιοδικού μας κ. Νίκος Φωγκάκης, στην ομώνυμη εκδήλωση «Βέτο και ομοφωνία στην Ευρωπαϊκή Ένωση». Η επιλογή αυτή έγινε από τη διεύθυνση του περιοδικού και δεν εκφράζει βέβαια τις απόψεις του ομιλητού όπως αυτές συνολικά εκφράσθηκαν κατά τη συγκεκριμένη εκδήλωση του Ζαππείου.

ΕΘΝΙΚΗ
ΤΡΑΠΕΖΑ
ΤΗΣ
ΕΛΛΑΣΟΣ

η διεθνής
ελληνική Τράπεζα

Δυναμικά και στο χώρο
της Ανατολικής Ευρώπης

ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΚΦΡΑΣΗ

1 Σκοπός της έκδοσης είναι η παρουσίαση διαφορετικών απόψεων -αρκεί να μην εκφέρονται αυθαίρετα- και η δημιουργία κατάλληλου πλαισίου διαλόγου και ανταλλαγής ιδεών με επίκεντρο την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και την ελληνική συμμετοχή σ' αυτήν. Οι απόψεις που εκφράζονται δεν δεσμεύουν αποκλειστικά την ιδιοκτησία, τον εκδότη ή τη σύνταξη.

2 Τα άρθρα τα οποία δημοσιεύονται στην Ευρωπαϊκή Έκφραση, επιλέγονται από τη σύνταξη με κριτήρια την επιστημονική εγκυρότητα, την ποιότητα, τη θεματική κάθε τεύχους, την πρωτοτυπία και την επικαιρότητα. Μπορεί να δημοσιευθεί κείμενο και σε ξένη γλώσσα (κυρίως αγγλικά ή γαλλικά) κατόπιν συνεννόησης. Η έκταση του κειμένου δεν πρέπει να είναι μεγαλύτερη από 900 λέξεις.

3 Όσον αφορά τις επιστημονικές δημοσιεύσεις, υποβάλλονται οποτεδήποτε, σε τρία αντίτυπα, υπακούοντα στις διεθνείς προδιαγραφές επιστημονικής μεθοδολογίας, δεν έχουν δημοσιευθεί ούτε με παραπλήσια μορφή ή περιεχόμενο σε άλλα έντυπα, κρίνονται από μέλη της Επιστημονικής Επιτροπής της Ευρωπαϊκής Έκφρασης, με πλήρη διασφάλιση της αντικειμενικής κρίσης (ανωνυμία του κρινομένου και των κρινό-

ντων, ο κρινόμενος πληροφορείται βέβαια ολόκληρη την κρίση) και η έκταση τους κυμαίνεται μεταξύ 2000-3000 λέξεων. Ο υποψήφιος αποστέλλει σύντομο βιογραφικό σημείωμα.

4 Σε όλες τις περιπτώσεις μαζί με κάθε υποβολή κειμένου συμπεριλαμβάνεται και περίληψη στα γαλλικά ή στα αγγλικά (100-200 λέξεις). Το κείμενο θα πρέπει να αποστέλλεται και σε δισκέτα PC ώστε να αποφεύγονται οι αδυναμίες της δακτυλογράφησης και γενικά να επιταχύνεται η έκδοση. Καλό είναι επίσης να αποστέλλεται φωτογραφία του συγγραφέα. Χειρόγραφα, δισκέτες και άλλα πρωτότυπα δεν επιστρέφονται

5 Απαγορεύεται αυστηρά η μερική ή ολική αναδημοσίευση ή αναδιανομή με οποιονδήποτε τρόπο, εκτός αν υπάρχει έγγραφη άδεια του εκδότη. Οι συγγραφείς, μετά την ανακοίνωση σ' αυτούς της θετικής κρίσης για μελλοντική δημοσίευση του άρθρου στην Ευρωπαϊκή Έκφραση, δεσμεύονται αυτό να μην δημοσιευθεί οπουδήποτε αλλού. Οι συγγραφείς λαμβάνουν δωρεάν δύο αντίτυπα του οικείου τεύχους. Η ιδιοκτησία διατηρεί το αποκλειστικό δικαίωμα να διανέμει με οποιονδήποτε δρόμος, άρθρα, περιλήψεις και ολοκλήρωτη την Ευρωπαϊκή Έκφραση διαμέσου του δικτύου Ίντερνετ.

Γραφείτε συνδρομητές στην Ευρωπαϊκή Έκφραση. Προσφέρετε πολύτιμη στήριξη στην προσπάθειά μας και ταυτόχρονα λαμβάνετε εκτός από το περιοδικό προσκλήσεις, ενδιαφέροντα έντυπα, επίσημες εκδόσεις και χρήσιμες πληροφορίες γύρω από την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση.

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΚΦΡΑΣΗ

Επιθυμώ να γραφτώ συνδρομητής στο περιοδικό "Ευρωπαϊκή Έκφραση" ως: ΕΤΗΣΙΑ ΔΥΟ ΕΤΩΝ

Δρχ. Δρχ.

☐ Τακτικός συνδρομητής	3.500	6.000
☐ Δημόσιο, Οργανισμοί, Τράπεζες, ΝΠΙΔΔ, ΝΠΙΔ, Εταιρείες, Σύλλογοι	5.000	10.000
☐ Ευρώπη	5.000	9.000
☐ 'Άλλες Ηπειροί	5.500	10.000
☐ Φοιτητική σπουδαστική, στρατιωτική....	2.500	4.500
☐ Συνδρομή ενίσχυσης - υποστήριξης....	10.000	20.000

ΔΕΛΤΙΟ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΟΥ

ΕΠΩΝΥΜΟ.....

ΟΝΟΜΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ.....

ΤΚ.....ΠΟΛΗ.....ΤΗΔ.:

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ

ΥΠΟΓΡΑΦΗ

Η ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΘΑΥΜΑ
ΕΙΝΑΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΗΜΑ

ECON
MECHANICS

ECON
OPTICS

ECON
ELECTRONICS

ECON
ΒΙΕΦΗΔ

ECON
CONSTRUCTIONS

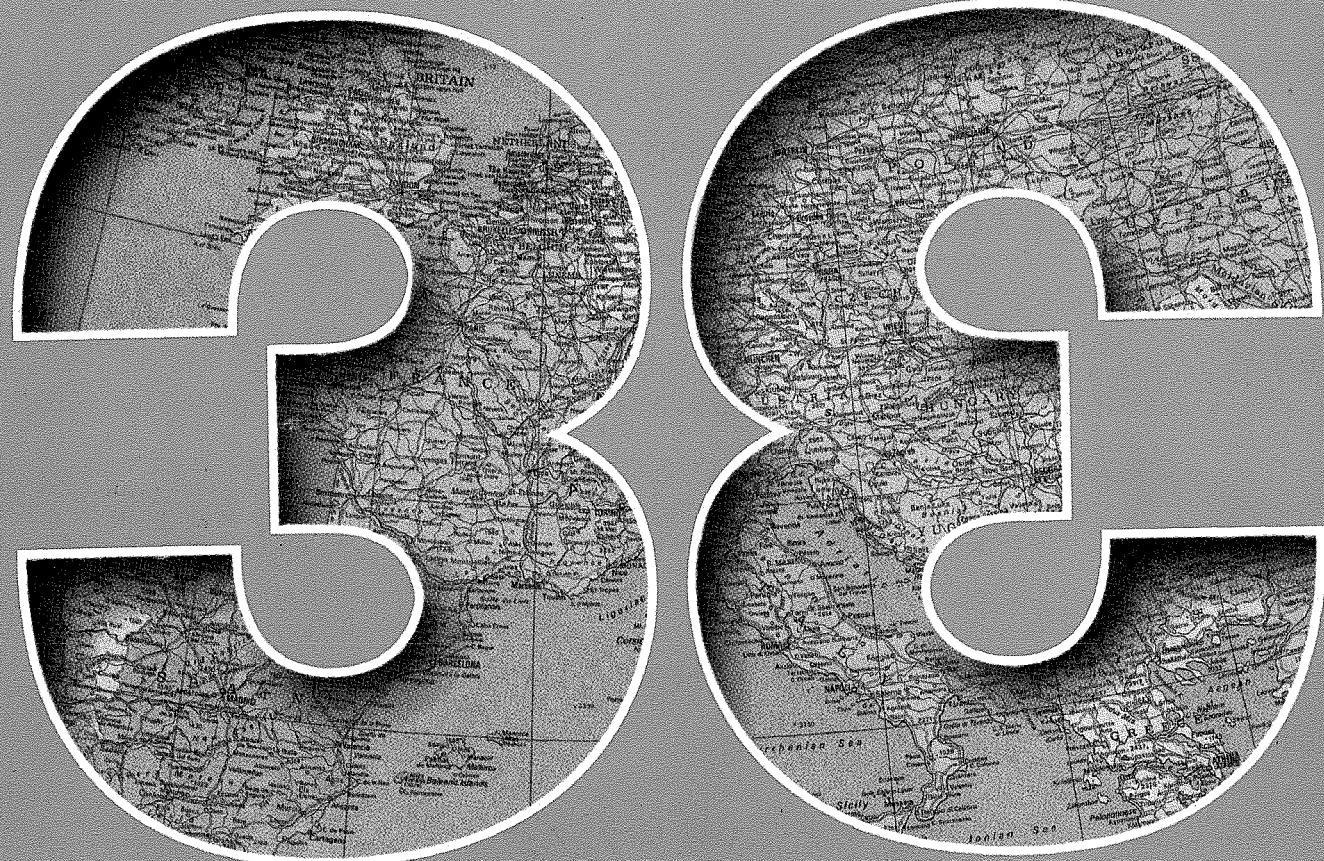
ECON
ΧΥΤΗΡΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1994

ΕΛΒΙΕΜΕΚ

ECON BIOMΗΧΑΝΙΕΣ
ΠΑΡΑΓΟΥΝ ΣΗΜΕΡΑ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

Ανάπτυξη

Η σταθερή ανοδική πορεία της 3Ε είναι αποτέλεσμα μιας μακρόχρονης προσπάθειας που κύριους άξονες είχε το σεβασμό προς τον καταναλωτή και τις συνεχείς εκσυγχρονιστικές επενδύσεις. Έφθασε η σπιγμή που το επενδυτικό ενδιαφέρον της στρέφεται και πέρα από τα Ελληνικά σύνορα. Με τις ίδιες πάντα αρχές αλλά και με νέους στόχους η 3Ε συνεχίζει την προσπάθειά της για ανάπτυξη, ανοίγοντας νέους ορίζοντες.

Ανοίγει Ορίζοντες